

Головний редактор:

Клименко А. П.,

ректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Смелянов В. М.,

д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Норд Г. А.,

к. е. н., професор, професор кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Гайдуцький І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»

Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління

Дацій О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну

Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України

Кальниць Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президенті України

Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету

Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чорна Л. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(наказ Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили 19.09.19 р.

Підписано до друку 19.09.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 12,6.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1909/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту держав-
ного управління Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку
і аудиту Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки Чорноморського національного універ-
ситету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової
роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії му-
ніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії
муніципального управління
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідую-
чий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцке-
вича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факуль-
тету політичних наук та журналістики Університету імені Адама
Міцкевича (м. Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник де-
кану факультету політичних наук та журналістики Університету
імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місце-
вого самоврядування, регіонального розвитку та політичної ана-
літики Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії
митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламен-
таризму та політичного менеджменту Національної академії дер-
жавного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри
соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського на-
ціонального університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехно-
логій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Ака-
демік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-еко-
номічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджмен-
ту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-
Йоркської Академії наук
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри держав-
ної служби Чорноморського національного університету імені
Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавсько-
го університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпров-
ського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самовря-
дування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорно-
морського національного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент
кафедри менеджменту Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 1528 від 29.12.2014)*

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили 19.09.19 р.
Підписано до друку 19.09.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 12,6.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1909/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Бутенко В. М., Байдала В. В., Козирська Т. О.

Фактори розвитку сонячної електроенергетики в Україні 5

Зборовська О. М., Красовська О. Ю.

Систематизація існуючих наукових підходів до розвитку бренду підприємства 12

Волкова О. Г.

Вплив кредитних спілок України на фінанси домогосподарств 17

Разумова Г. В.

Принципи регуляторної політики розвитку національної економіки 23

Ткачук Т. М.

Експорт промоушн туристичного бренду України в умовах євроінтеграції 31

Коновченко В. В.

Бюджет як соціально-економічний інститут: інституційні характеристики 38

Державне управління

Борис О. П.

Науковий підхід визначення пріоритетних напрямів державного регулювання цивільного захисту на основі експертної оцінки 44

Усаченко О. О.

Особливості регулювання адміністративно-правових відносин у сфері оборонної промисловості 49

Вавренюк С. А.

Організаційно-правовий механізм державного управління вищою освітою України 54

Палюх В. В.

Механізми формування наукової діяльності у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання 59

Борозенець М. І.

Тенденції формування міського транспортного середовища в Україні 63

Гайдай В. І.

Механізми державного регулювання ПДФО в умовах децентралізації влади в Україні 69

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 17 / 2019

CONTENTS:

Economy

Butenko V., Baidala V., Kozyska T.

FACTORS OF SOLAR POWER DEVELOPMENT
IN UKRAINE 5

Zborovska O., Krasovska O.

SYSTEMATIZATION OF EXISTING SCIENTIFIC APPROACHES TO AN ENTERPRISE
BRAND DEVELOPMENT 12

Volkova O.

IMPACT OF CREDIT UNIONS OF UKRAINE ON HOUSEHOLD
FINANCES 17

Razumova H.

PRINCIPLES OF REGULATORY POLICY OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL
ECONOMY 23

Tkachuk T.

EXPORT PROMOTION OF UKRAINE'S TOURIST BRAND IN EUROPEAN
INTEGRATION 31

Konovchenko V.

BUDGET AS A SOCIAL ECONOMIC INSTITUTION: INSTITUTIONAL
FEATURES 38

Public administration

Boris O.

THE SCIENTIFIC APPROACH TO DETERMINING PRIORITY AREAS OF STATE REGULATION
OF CIVIL PROTECTION BASIC EXPERT EVALUATION 44

Usachenko O.

FEATURES OF REGULATION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF THE DEFENSE
INDUSTRY 49

Vavreniuk S.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER
EDUCATION OF UKRAINE 54

Palyukh V.

MECHANISMS OF SCIENTIFIC ACTIVITIES FORMATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS
WITH THE SPECIFIC LEARNING CONDITIONS 59

Borozenets M.

TRENDS IN URBAN TRANSPORT ENVIRONMENT FORMATION
IN UKRAINE 63

Haidai V.

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF THE INCOME TAX OF INDIVIDUALS
IN THE CONDITIONS DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE 69

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

УДК 620.9:621.31(477)

В. М. Бутенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Національний університет природокористування і біоресурсів України
ORCID ID: 0000-0001-8814-9392

В. В. Байдала,
д. е. н., доцент, професор кафедри економічної теорії,
Національний університет природокористування і біоресурсів України
ORCID ID: 0000-0002-1532-2913

Т. О. Козирська,
молодший науковий співробітник відділу патентно-ліцензійної,
винахідницької та раціоналізаторської роботи,
Національний університет природокористування і біоресурсів України
ORCID ID: 0000-0002-8679-1565

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.5

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ СОНЯЧНОЇ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

V. Butenko,
PhD in Economics, associate professor, associate professor of the department of economic theory,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

V. Baidala,
Doctor of Economic Sciences, associate Professor, Professor of the department of economic theory,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

T. Kozyrskaya,
Research Assistant of Department of Patent-Licensing, Inventive and Innovative Work,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FACTORS OF SOLAR POWER DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті проаналізовано основні фактори розвитку сонячної фотоелектричної енергетики в Україні та досліджено значущість їх впливу. Ідентифіковано у якості значущих такі групи факторів: економічні (державне тарифне регулювання, державне нетарифне регулювання, лібералізація будівництва), техніко-технологічні (зниження вартості технологій, зростання ефективності елементів СЕС, рівень надійності та пропускної здатності електричних мереж, логістика), соціо-еколого-кліматичні фактори. Дослідження впливу визначених факторів побудовано на основі експертних оцінок. В опитуванні брали участь провідні фахівці в галузі енергетики. Розроблено анкети опитування, в яких експерти оцінили вплив факторів для фотоелектричних систем потужністю до 30 кВт та більше 30 кВт. Проведено економіко-математичний аналіз, за допомогою якого встановлено аналітичний зв'язок функцій розвитку СФЕС і факторів, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток сонячної фотоелектричної енергетики в Україні. Встановлено, що для СЕС потужністю більше 30 кВт мають значення такі фактори, як тарифне державне регулювання, нетарифне державне регулювання. Для СЕС потужністю менше 30 кВт впливовими є нетарифне державне регулювання, рівень надійності та пропускної здатності електричної мережі та соціальний фактор. Еколого-кліматичні фактори не здійснюють значного впливу на розвиток СЕС будь-якої потужності.

The problem of substitution of fossil energy sources is extremely acute in Ukraine and in the world. The severity of the problem is underlined by the fact that electricity consumption is increasing every year in Ukraine. Scientists pay considerable attention to the analysis of the efficiency of the use of renewable energy sources, in particular solar. The development of solar photovoltaic energy is a promising trend, which can significantly affect the issues of energy security and energy balance of the country in the future. Nowadays solar energy is one of the alternative energy industries that are developing most dynamically. There are considered the main factors of solar photovoltaic energy development in Ukraine in the article. The significance of their influence is investigated. The following

groups of factors are identified as significant: economic (state tariff regulation, state non-tariff regulation, liberalization of construction), technical and technological (reduction of technology cost, increase of efficiency of solar power elements, level of reliability and throughput of electric networks, logistics), socio-ecological climatic factors. The research of the impact of identified factors is based on expert evaluation. Leading energy experts participated in the survey. The authors developed the survey questionnaires. According to it experts estimated the impact of factors for photovoltaic systems with power up to 30 kW and more than 30 kW. An economic and mathematical analysis was conducted to establish the analytical relationship between the functions of the solar power station development and the factors that directly or indirectly influence the development of solar photovoltaic energy in Ukraine. It is established that factors such as tariff state regulation, non-tariff state regulation are important for the solar power station with power more than 30 kW. Non-tariff state regulation, the level of reliability and bandwidth of the electric network and a social factor are influential for the solar power station with power up to 30 kW. Ecological and climatic factors do not have a significant impact on the development of solar power station of any capacity.

Ключові слова: відновлювальні джерела енергії, фотоелектрична енергетика, фактори розвитку, сонячна енергетика, економічні, техніко-технологічні, соціально-еколого-кліматичні фактори.

Key words: renewable energy, photovoltaic system, development factors, solar, economic, technological, socio-environmental-climatic factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема заміщення викопних джерел енергії є надзвичайно гострою як в Україні, так і в цілому у світі. Значна увага при цьому приділяється аналізу ефективності використання відновлюваних джерел енергії, зокрема сонячної. Гострота проблеми підкреслюється тим фактом, що споживання електроенергії в Україні з кожним роком зростає в середньому на 1,5 відсотка [1]. Постійне зростання цін на енергоносії чинить відчутний вплив на соціально-економічне становище населення України та на розвиток національної економіки в цілому.

Одним з перспективних напрямів, який в подальшому може суттєво вплинути на питання енергобезпеки та енергозбалансованості країни, є розвиток сонячної фотоелектричної енергетики. Сонячна енергетика є однією з галузей альтернативної (відновлюваної) енергії, що розвиваються найбільш динамічно на сучасному етапі. Відтак дослідження факторів, що визначають розвиток сонячних фотоелектричних станцій, є надзвичайно актуальним на сьогодні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питанням розвитку відновлюваних джерел енергії, як одного з основних пріоритетів світової енергетики, в тому числі сонячної, присвячено наукові роботи С.О. Кудрі [2], А.О. Касич, Я.О. Литвиненко, П.С. Мельничук [3], О.М. Сохацької, Н.Є. Стрельбицької [4]. Переваги та недоліки сонячної енергетики, методика екологічної оцінки об'єктів відновлювальної енергетики,

зокрема сонячних електростанцій розглядаються у роботах О.М. Адаменко, Л.М. Архипової, Н.М. Москальчук [5].

Розрахунки ефективності впровадження фотоелектричних електростанцій по областях України для прогнозування доцільних обсягів впровадження технологій, що базуються на використанні відновлюваних джерел енергії здійснено у працях В.А. Денисова, Н.П. Іваненко, Л.В. Чуприни [6]. Фактори впливу на інноваційний розвиток сонячної енергетики досліджувалися Ю.В. Ташесвим [7]. Енергетичний потенціал сонячної енергетики та доцільність її використання на території України розглянуто у роботах В.А. Маляренко, І.К. Галетич, Ю.І. Вергелес [8], О.Т. Возняк, М.Є. Янів [9] та інших. Проте фактори розвитку сонячної електроенергетики в Україні по сегментах фотоелектричних станцій, які враховують економічні, техніко-технологічні, екологічні та соціальні аспекти, розглянуті недостатньо.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є ідентифікація факторів, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток сонячної енергетики окремо для фотоелектричних систем потужністю до 30 кВт та більше 30 кВт, та аналіз їх дії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Перед електроенергетикою стоїть важливе завдання задоволення постійно зростаючого попиту на електроенергію в умовах глобальної обмеженості ресурсів. Проблема загострює фізичний знос основних засобів, що використовуються у паливно-енергетичному комплексі України, котрі потребують реконструкції, модернізації або повної заміни. Вирішення вказаних проблем лежить не лише у площині підвищення ефективності використання традиційних джерел енергії, але й пошуку шляхів розвитку альтернативної енергетики, зокрема сонячної.

Таблиця 1. "Зелений" тариф в Україні

Вид електростанції	Потужність електростанції та інші чинники, що впливають на розмір «зеленого» тарифу	Тариф для об'єктів, введених в експлуатацію, <i>євроцент/кВт·год</i>							
		по 31.03.13	з 01.04.13 по 31.12.14	з 01.01.15 по 30.06.15	з 01.07.15 по 31.12.15	з 01.01.16 по 31.12.16	з 01.01.17 по 31.12.19	з 01.01.20 по 31.12.24	з 01.01.25 по 31.12.29
Сонячні електростанції	Електростанції на поверхні землі	6,53	3,93	0,53	6,96	5,99	5,03	3,52	2,01
	Електростанції на дахах та/або фасадах будинків, будівель та споруд	дані відсутні			8,04	7,23	6,37	4,76	3,09
Електростанції приватних домогосподарств	Сонячні електростанції потужністю до 30 кВт	-	5,87	2,26	0,03	9,01	8,09	6,26	4,49

Джерело: [13].

Майже всі джерела енергії на Землі мають сонячне походження, як-от вугілля, природний газ, нафта тощо представляють собою акумульовану енергію Сонця, накопичену протягом мільйонів років. В умовах, коли запаси розвіданих родовищ таких джерел енергії закінчуються, перспективним напрямом стає розвиток енергетики, котра базується на використанні прямої енергії Сонця.

Сонячна енергетика — сектор відновлювальної енергетики, заснований на безпосередньому перетворенні прямого сонячного випромінювання у теплову та електричну енергію. Сонячні установки, які генерують електроенергію, не створюють парникового ефекту і не виробляють шкідливих відходів, тому вважаються відносно екологічно чистими. Екологічне чисте довкілля позитивно впливає на тривалість та якість життя людини. Порівняно вища екологічність сонячної енергетики є одним із тих факторів, що стимулюють розвиток цієї галузі.

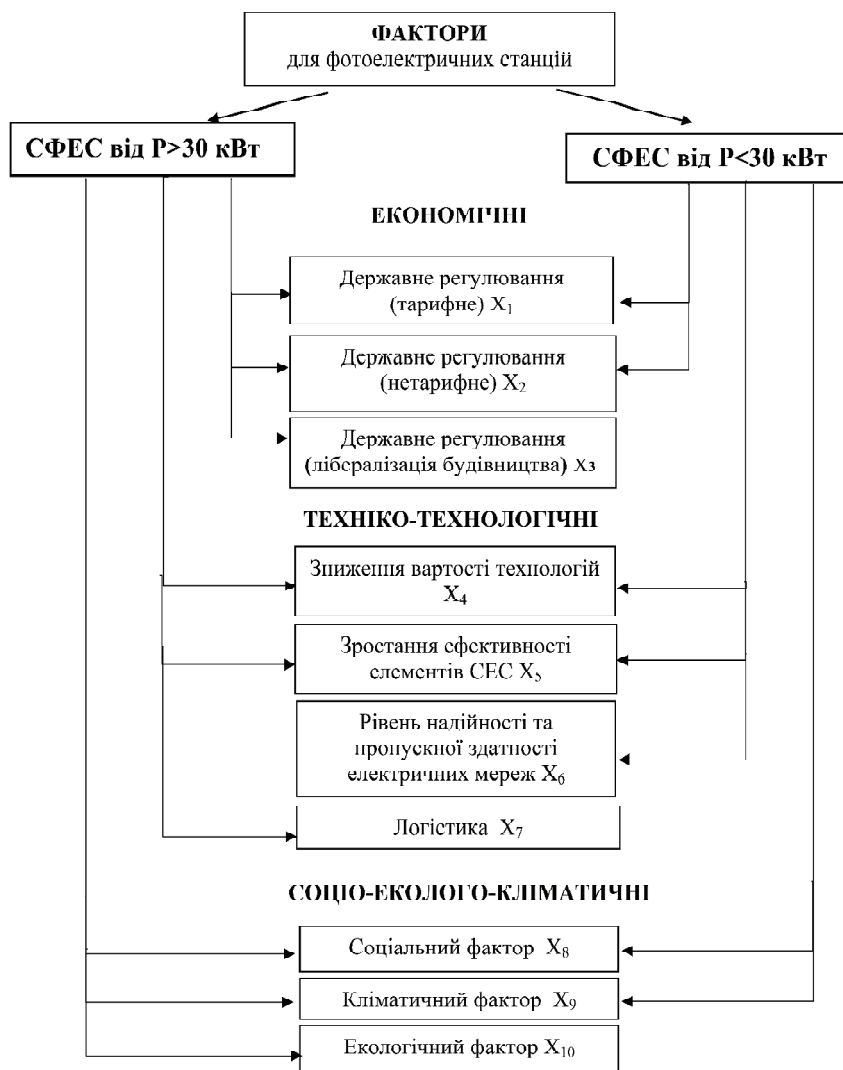
Крім цього, на сьогодні серйозною проблемою, що стоїть перед світовою спільнотою, є глобальна зміна клімату, котра заважає людству забезпечувати агроєкологічну і продовольчу безпеку, боротися із бідністю населення та досягати цілей сталого сільського розвитку. Зміна клімату підвищує ризики для здоров'я населення через розбалансованість біогеоценозів, природних ресурсів та екологічних систем, викиди вуглекислого газу в атмосферу. Згідно з Кіотським протоколом країни повинні знизити викиди парникових газів на 5% з метою запобігання глобальному потеплінню. У свою чергу в Україні на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 року № 878 "Про затвердження плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року" здійснюється розроблення "Стратегії адаптації до зміни клімату сільського, лісового та рибного господарств України до 2030 року", одним із завдань якої є стимулювання запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, використання відновлюваних джерел енергії. У результаті реалізації даної Стратегії очікується одержання у тому числі такого результату, як дотримання взятих Україною зобов'язань за Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату та іншими міжнародними угодами у сфері зміни

клімату, Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [10].

Досягнення цих результатів потребує від України значних зусиль, спрямованих на підвищення енергоефективності та збільшення частки відновлюваних і нетрадиційних джерел енергії. Основними напрямками використання відновлюваних джерел енергії в Україні є енергія вітру, сонячна енергія, гідроенергія, енергія з біомаси, геотермальна енергія.

Як зазначено у Національному плані дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року, перетворення сонячної енергії в електричну в умовах України слід здійснювати насамперед з використанням фотоелектричних пристроїв. Наявність значних запасів сировини, промислової та науково-технічної бази для виготовлення фотоелектричних пристроїв може задовольнити повністю не тільки потреби вітчизняних споживачів, але і представляти для експортних поставок більше двох третин виробленої продукції. З урахуванням досвіду з впровадження сонячних електростанцій в європейських країнах із схожим рівнем сонячного випромінювання, а також з огляду на світові тенденції постійного зниження собівартості будівництва сонячних електростанцій в результаті розвитку технологій в Україні виробництво електроенергії може бути збільшено шляхом вдосконалення технологій та введення в експлуатацію нових потужностей до 1050 ГВт·г у 2015 році (загальною потужністю 1000 МВт) та до 2420 ГВт·г у 2020 році (загальною потужністю 2300 МВт) [11].

З метою стимулювання розвитку сонячної енергетики в Україні вважаємо за необхідне застосування інструментів державного регулювання даної підгалузі енергетики, до яких належить планування (як довго-, так і короткострокове), програмування (розроблення цільових комплексних програм) та прогнозування. У системі державного регулювання використовуються такі складові: економічне регулювання, правове регулювання, адміністративне регулювання. У свою чергу, економічне регулювання поділяється на пряме (застосування фіксованих тарифів, державного цільового фінансування) та непряме (заходи антициклічного, інноваційного та іншого регулювання). Для розвитку сонячної енергетики доцільно використовувати як тарифні, так і нетарифні методи регулювання [12].

Рис. 1. Функціональна схема взаємозв'язків факторів розвитку сонячної електроенергетики

Джерело: розроблено авторами.

В умовах України практика показала, що дієвим фактором державне регулювання є "зелений" тариф, який сприяє розвитку сонячної енергетики (табл. 1).

Як свідчать дані таблиці 1, сьогодні в Україні застосовується досить високий тариф, але у відповідності до Закону України "Щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії" з 2020 року планується знизити зелений тариф для сонячних електростанцій (СЕС) на 25%, і перейти до системи аукціонів з метою одночасного забезпечення подальшого розвитку відновлюваної енергетики та зменшення зростання фінансового навантаження на кінцеву ціну [14].

Станом на 01.01.2019 року встановлена потужність об'єктів сонячної електроенергетики, що працюють за "зеленим" тарифом становить 1545 МВт (з урахування СЕС домогосподарств).

Стрімке здешевлення технологій у сонячній енергетиці, позитивно впливає на динаміку росту. Наприклад, технологія виготовлення фотоелементів удосконалюється з кожним роком, при цьому витрати на їх виготовлення та ціна генерованої ними електроенергії постійно зменшуються, а коефіцієнт корисної дії збільшується.

За останні роки досягнуто значного технічного прогресу в фотоелектричному перетворенні сонячної енергії, що дозволило суттєво знизити питомі капіталовкладення в установки такого типу і собівартість електроенергії, ними виробленої. Станом на 02.03.2018 р. інвестиції в 1 МВт потужності в Україні коливаються на рівні 0,75—1,05 млн євро. Собівартість будівництва сонячних електростанцій знизилась на 20—28% у порівнянні з 2017 роком. Терміни окупності проєктів в середньому складають 6—7 років в залежності від регіону та інсоляції з використанням "зеленого" тарифу і 13—15 років — без нього. Застосування цього інструменту робить проєкти в галузі сонячної енергетики економічно доцільними.

В Україні застосовуються ще два важливих механізми стимулювання виробництва енергії з відновлюваних джерел: податкові пільги (наприклад, звільнення від сплати податку на додану вартість і митних зборів на імпорту устаткування, пов'язаного з виробництвом електроенергії з сонячної енергетики, яке міститься в переліку, затвердженому урядом України; 75-відсоткове зниження земельного податку на землі, які використовуються під потужності електростанцій, що виробляють електроенергію з відновлюваних джерел; обмеження на орендну плату за землі державної й комунальної власності та ін.) та пільговий режим приєднання до електричної мережі.

Таким чином, у загальному балансі виробництва електричної енергії частка відновлювальних джерел енергії, до якої входить і сонячна енергетика, становить 1,9 відсотка. На сьогодні збільшення частки СЕС відбувається переважно завдяки великим проєктам наземних сонячних електростанцій. Але поточні темпи переходу на відновлювальні джерела енергії в Україні не дозволять досягти національної цілі в 11% до 2020 року [11]. Проаналізувавши стан сонячної фотоелектричної енергетики на нинішньому етапі, можна стверджувати, що діючі механізми підтримки відновлювальних джерел енергії мають низку суттєвих недоліків та потребують удосконалення, особливо для сегменту сонячної фотоелектричної енергетики.

Варто зазначити, що фотоенергетична галузь в Україні динамічно розвивається. Цьому сприяє наявність таких виробничих потужностей, якими володіє завод чистих металів у Світловодську, титаново-магнієвий комбінат у Запоріжжі, низка приладобудівних підприємств і підприємств мікроелектронного профілю для серійного випуску "Квазар", "Гравітон", "Гамма", "Родон", "Дніпро" та інші, що суттєво впливає на зниження собівартості будівництва СЕС.

Таблиця 2. Експертна оцінка впливу факторів на розвиток сонячної електроенергетики для фотоелектричних станцій

№ з/п	Фактори	Для електростанцій потужністю P>30 кВт		Для електростанцій потужністю P<30 кВт	
		експертна оцінка	ваговий коефіцієнт, $K_{1(i)}$	експертна оцінка	ваговий коефіцієнт, $K_{2(i)}$
1	Державне регулювання (тарифне)	240	$K_{1(1)}=0,172$	214	$K_{2(1)}=0,171$
2	Державне регулювання (не тарифне)	189	$K_{1(2)}=0,135$	171	$K_{2(2)}=0,136$
3	Державне регулювання (лібералізація будівництва)	173	$K_{1(3)}=0,124$	0	$K_{2(3)}=0$
4	Зниження вартості технологій	216	$K_{1(4)}=0,155$	221	$K_{2(4)}=0,176$
5	Зростання ефективності елементів СЕС	160	$K_{1(5)}=0,115$	165	$K_{2(5)}=0,132$
6	Рівень надійності та пропускної здатності електричних мереж	0	$K_{1(6)}=0$	162	$K_{2(6)}=0,129$
7	Логістика	150	$K_{1(7)}=0,107$	0	$K_{2(7)}=0$
8	Соціальний фактор	0	$K_{1(8)}=0$	172	$K_{2(8)}=0,137$
9	Кліматичний фактор	141	$K_{1(9)}=0,101$	152	$K_{2(9)}=0,121$
10	Екологічний фактор	132	$K_{1(10)}=0,095$	0	$K_{2(10)}=0$

Джерело: розроблено авторами.

До теперішнього часу виробництво більшості комерційних модулів сонячних елементів було засновано на кристалічному Si (перше покоління фотоелементів) та аморфних тонкоплівкових СЕ з великою площею ФЕ з величиною $\eta \sim 5-8\%$ (друге покоління ФЕ). Поява концепції третього покоління, що базується на використанні нано- та мікроструктур (мікродротів) привело суттєвого зростання ефективності елементів. Таким чином, такий фактор як удосконалення технологій СЕС вивело сонячну генерацію в лідери за приростом потужностей не тільки в Україні, але і в світі.

Важливим чинником розвитку сонячної енергетики є аспекти логістики. Від локалізації об'єкта залежать транспортно-логістичні витрати, які можуть складати від 3% до 18% від загальної вартості СЕС.

Також суттєвий вплив на розвиток сонячної енергетики чинить фактор рівня надійності та пропускної здатності електричних мереж. На сьогодні розподільні електричні мережі перебувають у незадовільному стані, що зумовлено високим рівнем фізичного і морального зносу електроустаткування, великими втратами електричної енергії при її передаванні, низьким рівнем автоматизації тощо. Електромережі в Україні було спроектовано з розрахунку на централізоване електропостачання, тому вони мають обмежену пропускну здатність, а багато з них перебувають зараз в аварійному стані, відтак встановлювати сонячні електростанції необхідно з врахуванням особливостей електроспоживання конкретного регіону, перспектив його подальшого розвитку, а також технічного стану самої мережі.

Збільшення обсягів генеруючих потужностей у сонячній енергетиці призводить до збільшення числа робочих місць і пред'являє попит на кваліфіковані кадри, що стимулює розвиток малого і середнього бізнесу, що у свою чергу, позитивно впливає на величину надходжень до бюджету. Відтак, соціальний фактор, також перебуває у фокусі уваги при аналізі сонячної енергетики.

Переходячи до аналізу факторів, що зумовлюють розвиток галузі, слід зазначити, що всі вони чинять різний вплив. Нами було проведено опитування експертів з метою визначення вагомості впливу факторів на розвиток сонячної електроенергетики для фотоелектричних станцій різної потужності. Було ідентифіковано низку факторів, котрі згруповано таким чином: економічні, техніко-технологічні, соціо-еколого-кліматичні (рис. 1).

На рисунку 1 представлено функціональну схему взаємозв'язків факторів для двох типів сонячних фотоелектричних станцій з потужністю $P > 30$ кВт і $P < 30$ кВт (приватний сектор).

Визначення вагових коефіцієнтів запропоновано здійснити методом На основі експертних оцінок було визначено вагові коефіцієнти впливовості десяти факторів, зазначених на рисунку 1. Результати наведено у таблиці 2.

Базуючись на даних, наведених у таблиці 2, нами було встановлено аналітичний взаємозв'язок між результатами розвитку сонячних фотоелектричних станцій та низкою факторів X, який відображається рівняннями (1) та (2):

$$Y_{P>30\text{кВт}} = K_{1(1)} \cdot X_1 + K_{1(2)} \cdot X_2 + K_{1(3)} \cdot X_3 + K_{1(4)} \cdot X_4 + K_{1(5)} \cdot X_5 + K_{1(6)} \cdot X_6 + K_{1(7)} \cdot X_7 + K_{1(8)} \cdot X_8 + K_{1(9)} \cdot X_9 + K_{1(10)} \cdot X_{10} \quad (1)$$

$$Y_{P<30\text{кВт}} = K_{2(1)} \cdot X_1 + K_{2(2)} \cdot X_2 + K_{2(3)} \cdot X_3 + K_{2(4)} \cdot X_4 + K_{2(5)} \cdot X_5 + K_{2(6)} \cdot X_6 + K_{2(7)} \cdot X_7 + K_{2(8)} \cdot X_8 + K_{2(9)} \cdot X_9 + K_{2(10)} \cdot X_{10} \quad (2)$$

де Y — функціональне значення для вказаної потужності з урахуванням факторів та вагових коефіцієнтів;

$K_{1(i)}$ та $K_{2(i)}$ — вагові коефіцієнти;

$X_{(1-10)}$ — фактори впливу.

На підставі отриманих даних було виведено функціональну залежність, представлену рівняннями (3) та (4):

$$Y_{P>30\text{кВт}} = 0,172X_1 + 0,135X_2 + 0,124X_3 + 0,155X_4 + 0,115X_5 + 0,107X_6 + 0,101X_7 + 0,095X_{10} \quad (3),$$

$$Y_{P<30\text{кВт}} = 0,171X_1 + 0,136X_2 + 0,176X_4 + 0,132X_5 + 0,129X_6 + 0,137X_7 + 0,121X_9 \quad (4).$$

Графічну інтерпретацію впливу досліджених факторів на розвиток сонячної фотоелектричної енергетики подано на рисунку 2.

Проведене дослідження показало, що найбільш важливим фактором для збільшення кількості та підвищення ефективності роботи сонячних електростанцій потужністю більше 30 кВт є тарифне державне регулювання, в той час, як для розвитку сонячних електростанцій потужністю менше 30 кВт — зниження вартості технологій. Також важливим фактором для розвитку СЕС потужністю як більше 30 кВт, так і менше 30 кВт, є нетарифне державне регулювання, яке включає в себе заходи державної політики країни в даній сфері, зокрема затвердження законів, які полегшують реалізацію проектів встановлення СЕС.

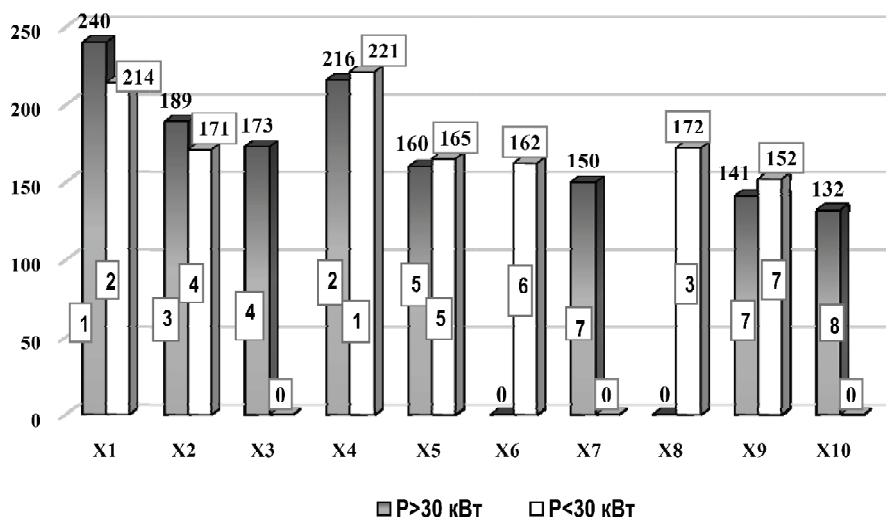
Фактор рівня надійності та пропускної здатності електричної мережі має вплив тільки на розвиток СЕС потужністю до 30 кВт. Потужніші електростанції підключаються до високовольтних ліній електропередачі, які є більш надійними, тому вказаний фактор не чинить значного впливу на їх діяльність. Нестабільність та нерівномірність напруги в лініях електропередачі, які розташовані в обласних, районних центрах, селах є значною проблемою для фотоелектричних станцій домогосподарств.

Соціальний фактор також відіграє більшу роль для розвитку СЕС потужністю до 30 кВт. Окрім того, що такі СЕС можуть задовольняти локальні потреби в електроенергії, вони дають можливість одержувати додатковий дохід їх власникам — домогосподарствам, що позитивно впливає на їх матеріальний стан та соціальний статус.

Найменшим впливовими факторами для розвитку всіх СЕС незалежно від потужності виявились стан клімату та екології.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

В умовах виснаження запасів викопних видів ресурсів все більшої актуальності набуває альтернативна енергетика, однією з галузей якої є сонячна. На сучасному етапі найбільш динамічно розвивається саме вона. У зв'язку з цим важливо дослідити фактори, що впливають на можливості розвитку та ефективність функціонування сонячних електростанцій. У ході дослідження було ідентифіковано у якості значущих такі групи факторів: економічні (державне тарифне регулювання, державне нетарифне регулювання, лібералізація будівництва), техніко-технологічні (зниження вартості технологій, зростання ефективності елементів СЕС, рівень надійності та пропускної

де X_1 — державне регулювання (тарифне); X_2 — державне регулювання (нетарифне); X_3 — державне регулювання (лібералізація будівництва); X_4 — зниження вартості технологій; X_5 — зростання ефективності елементів СЕС; X_6 — рівень надійності та пропускної здатності електричних мереж; X_7 — логістика; X_8 — соціальний фактор; X_9 — кліматичний фактор; X_{10} — екологічний фактор.

Рис. 2. Вплив факторів на розвиток сонячної фотоелектричної енергетики за оцінкою експертів

Джерело: розроблено авторами.

здатності електричних мереж, логістика), соціо-еколого-кліматичні фактори.

Для СЕС потужністю більше 30 кВт значущими виявились такі фактори, як тарифне державне регулювання, нетарифне державне регулювання, для СЕС потужністю менше 30 кВт — нетарифне державне регулювання, рівень надійності та пропускної здатності електричної мережі та соціальний фактор. Еколого-кліматичні фактори не здійснюють значного впливу на розвиток СЕС будь-якої потужності. Перспективи подальших досліджень полягають у формуванні та реалізації довгострокової стратегії розвитку сонячної енергетики, яка забезпечить ефективну диверсифікацію енергоресурсів і подальший розвиток економіки України.

Література:

1. Прогнозний баланс електроенергії об'єднаної електроенергетичної системи України на 2019 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245354826&cat_id=245183250
2. Кудря С.О. Стан та перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні. Вісник Національної академії наук України. 2015. № 12. С. 19—26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2015_12_6
3. Касич А.О., Литвиненко Я.О., Мельничук П.С. Альтернативна енергетика: світовий та вітчизняний досвід. Наукові записки. Серія "Економіка": збірник наукових праць, Острог: Видавництво національного університету "Острозька академія", 2013. Вип. 23. С. 43—47.
4. Сохацька О. М., Стрельбіцька Н.Є. Сучасні тенденції на світовому ринку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії. Енергосбереження. Енергетика. Енергоаудит. 2011. № 11. С. 38—52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eeee_2011_11_7

5. Адаменко Я.О., Архипова Л.М., Москальчук Н.М. Методика екологічної оцінки використання відновлюваних джерел енергії. Екологічна безпека. 2015. Вип. 2. С. 37—42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekbez_2015_2_8

6. Денисов В.А., Іваненко Н.П., Чуприна Л.В. Оцінки собівартості та можливих обсягів виробництва електроенергії сонячними електростанціями в Україні. Проблеми загальної енергетики. 2012. Вип. 3. С. 45—52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PZE_2012_3_10

7. Ташеев Ю.В. Факторы, влияющие на инновационное развитие солнечной электроэнергетики на предприятиях. Инновации в економіці: всеукраїнська науково-практична online конференції аспірантів, молодих учених та студентів, м. Житомир, 16 травня 2014 року: тези доповіді. ЖДТУ, 2014. С. 111—112.

8. Маляренко В.А., Галетич І.К., Вергелес Ю.І. Відновлювані джерела енергії для Харківської області: сучасний стан, тенденції. Енергосбереження. Енергетика. Енергоаудит. 2012. № 7. С. 36—43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2012_7_7

9. Возняк О.Т., Янів М.Є. Енергетичний потенціал сонячної енергетики та перспективи його використання в Україні. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. № 664. С. 7—10.

10. Стратегія адаптації до зміни клімату сільського, лісового та рибного господарств України до 2030 року. URL: <https://u.to/JHVAfG>

11. Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р. Розпорядження КМУ №902-р від 01.10.2014р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80>

12. Трофименко О.О., Войтко С.В. Функціонування, стратегічний розвиток і регулювання у відновлювальній енергетики. М-во освіти та науки НТУУ "КПІ". Київ, 2014. 178 с.

13. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України "Дорожня карта розвитку сонячної енергетики на період до 2020 року". URL: <https://saee.gov.ua/uk/regulations>

14. Про внесення до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України №2712-VIII від 25.04.2019 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2712-19>

References:

1. The official site of Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine (2019), "The forecast balance of electricity of the unified electricity system of Ukraine for 2019", available at: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245354826&cat_id=245183250 (Accessed 2 Sep 2019).

2. Kudria, S. O. (2015), "Status and prospects of renewable energy development in Ukraine", Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy, vol. 12, pp. 19—26, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2015_12_6 (Accessed 2 Sep 2019).

3. Kasych, A.O. Lytvynenko, Ya. O. and Mel'nychuk, P. S. (2013), "Alternative energy: world and domestic experience", Naukovi zapysky. Seriya "Ekonomika": zbirnyk naukovykh prats', vol. 23, pp. 43—47.

4. Sokhats'ka, O. M. and Strel'bits'ka, N. Ye. (2011), "Current trends in the world market of non-traditional and renewable energy sources", Enerhosberezhenye. Enerhetyka. Enerhoaudyt, vol. 11, pp. 38—52, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2011_11_7 (Accessed 2 Sep 2019).

5. Adamenko, Ya. O. Arkhypova, L. M. and Moskal'chuk, N. M. (2015), "Methods of ecological assessment of the use of renewable energy sources", Ekologichna bezpeka, vol. 2, pp. 37—42, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekbez_2015_2_8 (Accessed 2 Sep 2019).

6. Denysov, V. A. Ivanenko, N. P. and Chupryna, L. V. (2012), "Estimation of cost and possible volumes of electricity production by solar power plants in Ukraine", Problemy zahal'noi enerhetyky, [Online], vol. 3, pp. 45-52, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PZE_2012_3_10 (Accessed 2 Sep 2019).

7. Tascheev, Yu. V. (2014), "Factors influencing the innovative development of solar electricity in enterprises", Materialy vseukrains'koi naukovopraktychnoi online konferentsii aspirantiv, molodykh uchenykh ta studentiv. Innovatsii v ekonomitsi [Materials of the All-Ukrainian scientific-practical online conference of postgraduate students, young scientists and students. Innovation in Economics], Zhytomyr, Ukraine, 16 May, pp. 111—112.

8. Maliarenko, V. A. Haletych, I. K. and Verheles, Yu. I. (2012), "Renewable energy sources for Kharkiv region: current state, trends", Enerhosberezhenye. Enerhetyka. Enerhoaudyt, vol.7, pp. 36—43, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2012_7_7 (Accessed 2 Sep 2019).

9. Vozniak, O. T. and Yaniv, M. Ye. (2010), "Solar energy potential and prospects for its use in Ukraine", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika", vol. 664, pp. 7—10.

10. The official site of Ukrainian Association of Hunters and users of hunting grounds (2019), "Strategy of adaptation of agriculture, forestry and fishery to climate change in Ukraine by 2030", available at: <https://u.to/JHVAfG> (Accessed 2 Sep 2019).

11. The official site of Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "National Renewable Energy Action Plan for 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80> (Accessed 2 Sep 2019).

12. Trofymenko, O.O. and Vojtko S.V. (2014), Funktsionuvannia, stratehichnyy rozvytok i rehuliuivannia u vidnovliuvai'noi enerhetyky [Functioning, strategic development and regulation in renewable energy], Vydavnytstvo NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

13. The official site of State Agency Of Energy Efficiency And Energy Saving of Ukraine (2015), "Road map of solar energy development by 2020", available at: <https://saee.gov.ua/uk/regulations> (Accessed 2 Sep 2019).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On Amendments to Some Laws of Ukraine on Ensuring Competitive Conditions for The Generation of Electricity from Alternative Energy Sources", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2712-19> (Accessed 2 Sep 2019).

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.

О. М. Зборовська,
д. е. н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0001-8221-9935
О. Ю. Красовська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного маркетингу,
Університет імені Альфреда Нобеля
ORCID ID: 0000-0002-6981-2213

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.12

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ІСНУЮЧИХ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ БРЕНДУ ПІДПРИЄМСТВА

O. Zborovska,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of finance, banking
and insurance of National University in Zaporizhzhya;
O. Krasovska,
PhD in Economics, Associate Professor of department
of the international marketing of Alfred Nobel University in Dnipro

SYSTEMATIZATION OF EXISTING SCIENTIFIC APPROACHES TO AN ENTERPRISE BRAND DEVELOPMENT

У статті здійснено аналіз еволюції концепцій бренд-менеджменту, розкритті їх змісту і основоположних аспектів, вивченні сучасних моделей бренд-менеджменту. Проаналізувавши вітчизняну і зарубіжну літературу по бренд менеджменту, автори ідентифікували зазначені етапи і визначили їх тимчасові проміжки на підставі виявлення специфічних функцій менеджменту брендів на кожному етапі і визначення ключового об'єкту управління. Формалізовані методи аналізу, наприклад, контент-аналіз, дозволяють розрахувати частоту використання ключових слів або словосполучень в аналізованих текстах, а не виділити головну ідею, сутність і специфіку концепції, відповідно до якої викладається матеріал.

Визначено, що в умовах посилення конкуренції, перенасиченості комерційними повідомленнями і стандартизації виробництва розробка унікальної і привабливою ідентичності бренду є вкрай актуальним завданням.

Згідно з концепцією ідентичності бренду, найважливіше — розробити вірні характерні особливості бренду.

The article describes the analysis of the brand management concepts evolution, their content and core aspects development as well as contemporary brand management models study. Having analyzed national and foreign brand management literature the authors have identified the stated stages and defined their temporary periods on the ground of detecting specific brand management functions at each stage as well as determination of the principle management object. Formalized analysis methods, such as content analysis, allow calculating the frequency of key words or phrases usage in the analyzed texts, instead of stating the principal idea, nature and concept specificity, according to which the material is being given.

We have identified that under the conditions of rocketing competition, commercial notifications overwhelming and production standardization the development of a unique and attractive brand identity is a substantially actual task.

According to the brand identity concept the most significant is to develop correct special characteristics of a brand. In compliance with this concept the nature of the brand creation and development is in accurate communicating of brand's features to target customers by using the whole complex of marketing communication types (advertisement, public relations, etc.), including package and the branded product itself. The classification of estimating the value of the brand on the preconditions is set out. The classification of brand assessment methods suggested by different scholars has been considered.

It was concluded that the primary necessity of measuring or estimating the brand arose because of its special role as the most important intellectual property, the economic tool of strategic management of the company that affects the economic result of the work, the effectiveness of the market activity of the subject of commodity production.

Thus, according to the contemporary brand management concept the principle management object is the brand capital, and key criteria of branding efficiency is monitoring of brand capital assets and its value assessment. The principle branding strategy is the development of strong brand identity that ensures brand value increase.

*Ключові слова: стратегія; бренд; планування; напрям розвитку; принципи, підприємство.
Key words: strategy; brand; planning; course of development; principles, enterprises.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах світовий ринок радикально змінився, з'явилися нові підходи до створення та просування брендів, класична концепція брендингу починає поступово трансформуватися в бренд-бїлдінг — багаторівневу мозаїчну систему просування брендів, створення марочного капіталу. Еволюція бренду під впливом зміни зовнішнього середовища відбивається у зміні концепцій управління брендами. Концепції бренд-менеджменту еволюціонують, змінюються фокус і методи управління, стратегічна спрямованість управління брендами. Отже, виникає необхідність в аналізі еволюції концепцій бренд-менеджменту, розкритті їх змісту і основоположних аспектів, вивченні сучасних моделей бренд-менеджменту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні аспекти сутності бренду підприємства, представлені у працях багатьох учених, як зарубіжних (Д. Аакер, К. Веркман, П. Дойль, Ж.-Н. Капферер, Ф. Котлер, Д. Коулі, Ж.-Ж. Ламбен, Д.Р. Леманн, Дж. О'Шонессі, В. Д. Прауде, Е. Райс, Дж. Рендел, В.Д. Тамберг, П. Темпорал, Д.Ж. Траут, Д. Шульц та ін.), так і вітчизняних авторів (А. Войчак, Т. Дїброва, О. Зозульов, О. Кендюхов, О. Кїстеня, О. Ляшенко, А. Мелетинська, О. Пестрецова, І. Піняк, В. Пустотїн, Г. Рябцев, А. Старостїна, Р. Федорович, А. Федорченко та ін.). Проте і досї потребує обґрунтування сутності бренду підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — систематизація наявних наукових підходів до розвитку бренду підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зупинимось детальніше на аналізі основних аспектів концепцій бренд-менеджменту.

1. Управління просуванням маркованого товару: 1930—1950-і рр. Розвиток бренд-менеджменту як комплексної діяльності з управління брендом бере свій початок в 30-х рр. XX ст., коли подібна концепція була вперше застосована в американській компанії Procter & Gamble.

У травні 1931 р Н. Макелрой (Neil Mc Elroy), який працював на той час керівником відділу по просуванню і рекламі мила Самтау, запропонував керівництву компанії організувати маркетингові підрозділи за принципом роздільного управління кожною маркою. Вперше в історії з'явилися посади бренд-менеджерів (brandman), в завдання яких входила координація всіх дій з просування товарів певної марки [1, с. 18—21].

Колишній підхід мав на увазі просування продуктів в своїх товарних групах. Менеджер відповідав за збут, рекламу і продаж, наприклад, всіх марок мила, що знаходяться в портфелі компанії. Макелрой прийшов до висновку, що головні відмінні риси для споживача зосереджені в брендї як сукупності товару, його назви, фірмового знаку, упаковки, навіть якщо під цією маркою продаються продукти в різних групах товарів. Управління брендом передбачалося здійснювати за допомогою аналізу продажів і прибутків по кожному ринку з метою пошуку проблемних ринків, формування відповідних дій через рекламу, цінову політику, промо, виставки в магазині, стимулювання продавців, зміна упаковки товару або удосконалення продукту [1, с. 20—21].

Ця концепція, названа згодом бренд-менеджментом, дозволяла розробляти для брендів окремі маркетингові стратегії і проводити автономні рекламні кампанії по їх просуванню. Згідно з концепцією Макелроя, головним об'єктом управління був маркований товар, а основним критерієм ефективності цієї діяльності є обсяг продажів товару під цією маркою. Таким чином, на першому етапі стратегічного бренд-менеджменту ключова функція брендів полягала в збільшенні збуту (посилення попиту).

Незважаючи на те що роздільне управління брендами дозволяло цілеспрямовано і концентровано займатися розвитком кожного окремого бренду всередині асортиментного портфеля, такий підхід створював і свої проблеми. Найсерйозніша з них була пов'язана з виникненням ефекту "канібалізації" брендів всередині компаній з насиченими продуктовими лініями. В результаті бренд-менеджерам доводилося конкурувати за одному і тому ж цільовому сегменті з торговими марками власної компанії.

2. Управління іміджем бренду: 1950—1980-і рр. У 50-і рр., після Другої світової війни, у багатьох країнах почалося економічне зростання, стали відкриватися і активно розвиватися численні рекламні агентства. З'являлися нові рекламоносії (телебачення і ін.), а рекламний продукт вже не інформував, як раніше, потенційних споживачів про споживчі властивості товару, а зосереджувався на емоційній залученості споживачів в процес покупки і споживання товару. Завдяки зусиллям рекламних агентств головною концепцією став імідж бренду (brand image).

Вперше термін "імідж бренду" з'явився в статті Б. Гарднера і С. Леві, опублікованій в 1955 р в журналі Harvard Business Review. Автори писали, що важливий не бренд, яким його розробили маркетологи, а набагато більше значення має імідж бренду, те, наскільки помітним і привабливим його сприймають споживачі [2, с. 33—39].

Іншими словами, під іміджем бренду розуміється його цілісний образ, який представляє собою сукупність асоціацій, які формуються у споживача в точках контакту з брендом (марочне ім'я, реклама, ціна, мерчандайзинг в торговому залі, робота торгового персоналу і т. п.). Необхідно підкреслити, що під цілісністю образу бренду мається на увазі прагнення споживача сформувати повний образ бренду, навіть якщо деякі його елементи відсутні.

Про імідж бренду в 50-і рр. минулого століття багато писав Д. Огілві (David Ogilvy), знаменитий рекламист і директор рекламного агентства Ogilvy & Mather [3, с. 86]. Він рекомендував спиратися на поняття "бренд-імідж" для фіксування взаємозв'язку почуттів, емоцій споживача з конкретної торгової марки. Огілві вважав, що для успішних продажів необхідно не тільки інформування про специфічні якості марочного товару або послуги, скільки наділення їх привабливим для цільової аудиторії іміджем. Вдало розроблений образ марочного товару або послуги повинен сприяти їх впізнаванню і служити аргументом на користь їх придбання.

Згідно з концепцією іміджу бренду, рекламні агентства стали розробляти і просувати рекламні образи бренду, що володіють індивідуальністю і привабливістю для споживачів. На другому етапі головним об'єктом управління був імідж бренду, а основними критеріями ефективності брендингу — збільшення ринкової частки і лідерство на ринку. Таким чином, головна функція брендів полягала в створенні унікального і привабливого образу бренду.

3. Управління ідентичністю бренду: 1980—1990-і рр. У 70-і і 80-і рр. минулого століття стало відкриватися все більше спеціалізованих компаній, надають різноманітні послуги на ринку брендів. Це — брендингові

компанії, що розробляють стратегії і концепції для брендів, консалтингові компанії, дослідницькі фірми, які проводили маркетингові дослідження, рекламні та PR-агентства, дизайн-студії і т. д. Зусиллями цих аутсорсингових компаній вдалося розгорнути концепцію іміджу бренду в протилежному напрямі: головне не те, як бренд сприймається і оцінюється потенційними споживачами (імідж бренду), а те, як він повинен сприйматися і оцінюватися (ідентичність бренду).

Концепція ідентичності бренду була запропонована Ж.-Н. Капферером у 1986 р., який вважає ідентичність бренду "ключовим поняттям бренд менеджменту" [4, с. 126].

Під ідентичністю бренду розуміється система ознак і якостей бренду, забезпечує його ідентифікацію і диференціацію. Це ідеальний зміст бренду, те, як повинен сприйматися і оцінюватися бренд за задумом його розробників або на думку його власників.

Фахівці з авторитетної консалтингової компанії McKinsey вважають, що "одним з критеріїв сильного бренду є наявність ідентичності" [5, с. 12].

Чітка і помітна ідентичність бренду актуальна з трьох причин. По-перше, споживачі стикаються з великою кількістю маркетингових комунікацій і кількість цих комунікацій зростає з кожним роком. У такій ситуації, для того щоб прорватися крізь насичений інформаційний тиск, життєво необхідна унікальна, актуальна і зрозуміла ідентичність бренду. По-друге, в процесі посилення конкуренції неминуче знижується чіткість уявлень споживачів про бренд. Коли ринок перенасичений товарами і послугами, споживачі все частіше вводяться в оману діями недобросовісної конкуренції. З кожним роком зростає число торгових марок, які клонують відомі бренди виробників. По-третє, стандартизація товарів і сучасні технології також зменшують відмінності між товарами, що призводить до необхідності вносити додаткові відмінності, що відображають ті характерні риси бренду, завдяки яким споживач віддає перевагу товару або послугу саме цієї марки.

Таким чином, в умовах посилення конкуренції, перенасиченості комерційними повідомленнями і стандартизації виробництва розробка унікальної і привабливої ідентичності бренду є вкрай актуальним завданням.

Згідно з концепцією ідентичності бренду, найважливіше — розробити вірні характерні особливості бренду. У відповідності з цією концепцією сутність процесу створення і розвитку бренду полягає в тому, щоб адекватно донести до цільових споживачів особливості бренду, використовуючи для цього комплекс маркетингових комунікацій (реклами, зв'язків із громадськістю та ін.), включаючи упаковку і сам брендовий товар.

На третьому етапі еволюції концепції бренд-менеджменту головним об'єктом управління стає ідентичність бренду, а основним критерієм ефективності брендингу — збільшення частки прихильних споживачів і ступеня їх прихильності. Отже, основна функція брендингу — розробка такої концепції бренду, яка максимально посилювала б споживчий попит і конкурентоспроможність.

На етапі управління ідентичністю бренду розроблялися і застосовувалися різні моделі, зокрема модель бренд-менеджменту Д. Аакера. Як видається, переваги цієї моделі полягають у тому, що в ній:

— послідовно відображені всі етапи розробки марочної ідентичності;

— акцентується увага на різних аспектах ідентичності бренду, дозволяють формувати дизайн його архітектури (корпоративний, товарний, комбінований бренди);

— представлений стратегічний підхід до брендингу, включаючи стратегічний аналіз бренду, його позиціонування і контроль ефективності;

— розробка ідентичності бренду пов'язана з формуванням довгострокових взаємовідносин між покупцем і брендом.

Особливу увагу при реалізації заходів бренд-менеджменту, на думку Д. Аакера, потрібно приділяти формуванню системи ідентичності бренду. Розробник бренду може зупинити свій вибір на одному або декількох аспектах ідентичності, просуваючи бренд як товар, організацію, індивідуальність або символ [6, с. 34].

Бренд як товар. Можна планувати заходи брендингу, фокусуючись на використанні асоціацій, пов'язаних безпосередньо з самим товаром. У цьому випадку заходи щодо створення і розвитку бренду представляють собою товарний брендинг.

Бренд як організація. Цей підхід до бренду більшою мірою сконцентрований на організації, ніж на товар або послугу. В умовах динамічного розвитку товарні бренди швидко копіюються і разом з втратою відмінних властивостей втрачають і свої конкурентні переваги. Для того щоб не втратити конкурентні переваги і силу бренду, можна при його розробці частково засновувати ідентичність бренду на цінностях організації, яку він представляє. Виявлені цінності організації можуть стати основою для диференціації бренду, а такі властивості організації, як новаторство, прагнення до якості, турбота про навколишнє середовище, — ключовими складовими ідентичності бренду. Тому асоціації, пов'язані з організацією, можуть бути головним джерелом істотної конкурентної переваги фірми.

Бренд як індивідуальність. Так само як і Капферер, Аакер визнає важливість індивідуальності ("особи") бренду, відзначаючи, що наділення бренду людськими рисами дає можливість зробити його ідентичність багатшою і цікавішою. Персоніфікація здатна допомогти створенню сильного бренду декількома шляхами. По-перше, індивідуальність може служити потужним диференціатором бренду, особливо в тих випадках, коли бренди схожі за властивостями товару. По-друге, індивідуальність бренду допомагає ефективно управляти бренд-комунікаціями. Це пов'язано з тим, що в більшості випадків бренд орієнтований на певний соціально-демографічний профіль користувача, який виступає головним фактором формування його індивідуальності. Якщо індивідуальність бренду і профіль адресата повідомлення певним чином збігаються, то потенційний споживач залучений в комунікацію, однозначно інтерпретує отримане повідомлення, симпатизує бренду і проявляє інтерес до покупки.

Бренд як символ. Ефективно розроблені символи, успішно доносять ключове позиціонування і елементи ідентичності бренду, є сильними зовнішніми ідентифікаторами.

Стрижнева ідентичність бренду доносить основні ідеї позиціонування, які містяться в ціннісному пропозиції бренду. Часто стрижнева ідентичність відбивається в стратегічному (корпоративному) слогані фірми, який в стислій формі висловлює місію бренду. У структуру розширеної ідентичності входять додаткові елементи (асоціації), пов'язані з брендом (окремі характеристики марочного товару, символи бренду, рекламні персонажі і т. д.).

Однак, незважаючи на безперечні переваги такої моделі бренд менеджменту, вона, на наш погляд, має певні недоліки і обмеження у використанні. Модель фокусує увагу на комунікаційній підтримки бренду, тобто лише на одній складовій маркетинг-міксу, спрямованої на створення поінформованості про бренд і позитивного контакту з ним. Як видається, в формуванні успішного бренду повинні в рівній мірі брати участь всі елементи комплексної маркетингової програми: модель 4P (Product, Price, Place, Promotion) — для споживчого ринку або 7P (Product, Price, Place, Promotion, Process, People, Physicalevidence) — для ринку послуг. Крім того, в представленій моделі акцент зроблений лише на процедурі створення планованого розробником образу бренду і контролю над ним, а елементи внутрішньофірмового управління брендом не включені.

4. Управління капіталом бренду: 1990-ті рр. — по теперішній час.

На думку ряду авторів, цінність бренду визначається перш за все фінансовими показниками [7, с. 85]. Значний капітал бренду розглядається як конкурентна перевага, оскільки мається на увазі, що завдяки йому компанії можуть призначати преміальні ціни за свої товари.

Таким чином, капітал бренду — це здатність бренду як самостійного активу компанії приносити їй додатковий дохід у вигляді формування та підтримки стійких відносин між споживачем і брендом.

Зростання капіталу бренду як основоположної мети управління брендом відображено в розробці ряду моделей стратегічного бренд-менеджменту. В роботі [8, с. 62] викладено особливості класичної та сучасної концепції бренд-менеджменту, названих моделями. Останню автори назвали моделлю бренд-лідерства.

Відповідно до сучасної моделі, основною метою управління брендами є зростання головного нематеріального активу компанії — капіталу бренду, який визначається його вартістю. В цьому випадку імідж марки, якість її відносини з покупцями, збільшення кількості постійних споживачів і ступеня їх лояльності бренду виступають лише засобами для збільшення марочного капіталу.

Новизна моделі бренд-лідерства полягає в тому, що в брендингу акценти зміщені з тактичних завдань, що стосуються короткострокових ситуацій, на стратегічні, що реагують на тенденції і довгострокові прогнози розвитку ринків. У нових господарських умовах бренд-менеджер повинен брати участь у створенні бізнес-стратегії компанії, а не тільки в її реалізації.

Відповідно до моделі бренд-лідерства, основні зусилля компанії в області брендингу повинні зосереджуватися не так на формуванні іміджу бренду, а на нарощуванні капіталу бренду як стратегічного активу ком-

панії, що характеризує довгострокові конкурентні переваги і стратегічну стійкість бізнесу.

Формування іміджу, на думку авторів нової концепції бренд-менеджменту, можна делегувати фахівцям з маркетингових комунікацій, в той час як вирішення питань, пов'язаних з ефективним використанням активів капіталу брендів, має переходити в компетенцію вищого керівництва компанії. Внаслідок цього управління брендами будується на основі управління капіталом бренду, який визначається його вартістю. Двигом стратегії стають не продаж і частка ринку (короткострокові фінансові показники), а ефективна ідентичність бренду (показники оцінки капіталу бренду).

Крім того, особливий інтерес викликає модель стратегічного бренд-менеджменту Б. Ванекена, орієнтована на нарощування капіталу бренду.

До сильних сторін такої моделі відноситься те, що, по-перше, її використання дозволяє поетапно здійснювати процес створення та управління брендом, починаючи з аналізу ринку і закінчуючи моніторингом результативності функціонування бренду.

По-друге, принципи її формування враховують ту обставину, що для успішної реалізації заходів бренд-менеджменту необхідно використовувати внутрішній брендінг, тобто створити бренд-орієнтовану організаційну культуру, що дозволяє працівникам компанії успішно доносити цінності бренду до цільових споживачів.

По-третє, модель Ванекена спрямована на формування позитивного досвіду споживачів в точках контакту з брендом, накопичення якого дозволить збільшити споживчий капітал бренду, який представляє "комерційну цінність всіх асоціацій і очікувань, які є у людей щодо організації і її товарів і послуг і які виникли у людей внаслідок досвіду спілкування з нею, комунікації з нею і сприйняття її бренду протягом якогось часу" [9].

По-четверте, ефективність заходів брендінгу оцінюється на основі нарощування капіталу бренду.

ВИСНОВКИ

Таким чином, відповідно до сучасної концепції бренд-менеджменту, головним об'єктом управління є капітал бренду, а основними критеріями ефективності брендінгу — моніторинг активів капіталу бренду і оцінка його вартості. На даному етапі стратегічного бренд-менеджменту ключовий функцією бренду стає збільшення вартості бренду як самостійного нематеріального активу компанії і загальної вартості бізнесу (і самої компанії), а також ефективне управління ризиками, стримуючими зростання і розвиток вартості бренду. Провідною стратегією брендінгу виступає розробка сильної ідентичності бренду, що забезпечує зростання вартості бренду.

Література:

1. Балабанова Л.В. Бренд-менеджмент підприємств на основі маркетингу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.В. Балабанова, Я.В. Приходченко; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, Ін-т економіки і упр., Каф. маркетинг. менедж. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. — 288 с.

2. Домнин В. Н. Брендінг: новые технологии в России / В.Н. Домнин. — СПб.: Питер, 2004. — 380 с.

3. Окландер М.А. Маркетингова цінова політика / М.А. Окландер, О.П. Чукурна. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 240 с.

4. Нусінова О.В. Оцінювання репутації підприємства: кількісні та якісні підходи / О.В. Нусінова // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. — 2011. — Вип. 4. — С. 125—129.

5. Горбаль Н.І. Тенденції та перспективи розвитку брендінгу в умовах євроінтеграційних процесів в Україні / Н.І. Горбаль, Л.Ю. Окань, С.Б. Романишин // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". — 2015. — № 835. — С. 10—17.

6. Кендюхов О.В. Брендінг: принципи управління та методологія оцінки: монографія / О.В. Кендюхов, Д.С. Файвішенко; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. — 210 с.

7. Ньюмеєр Марті. Заг = Zag: [найкращий посіб. із брендінгу] / Марті Ньюмеєр; [пер. з англ. Ю. Кузьменко]. — Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. — 191 с.

8. Нестерева Ю. Методи оцінки вартості бренду / Ю. Нестерева // Маркетинг в Україні. — 2006. — № 3. — С. 61—64.

9. Черникова Е.В. Оценка стоимости бренда [Электронный ресурс] / Е.В. Черникова. — Режим доступа: <http://www.nbene.narod.ru/market/fmarket12.htm>

References:

1. Balabanova, L.V. (2011), Brand-menedzhment pidpriemstv na osnovi marketynhu [Brand management of enterprises based on marketing], DonNUET, Donetsk, Ukraine.

2. Domnyn, V.N. (2004), Brendynh: novye tekhnolohyy v Rossyy [Branding: new technologies in Russia], Pyter, St.Petersburg, Russia.

3. Oklander, M.A. (2012), Marketynhova tsynova polityka [Marketing pricing policy], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

4. Nusinova, O.V. (2011), "Assessing the reputation of the company: quantitative and qualitative approaches", Derzhava ta rehiony. Ser. Ekonomika ta pidpriemnytstvo, vol. 4, pp. 125—129.

5. Horbal', N.I. (2015), "Trends and prospects of branding development in the context of European integration processes in Ukraine", Visn. Nats. un-tu "L'viv. politekhnika", vol. 835, pp. 10—17.

6. Kendiukhov, O.V. (2012), Brendynh: pryntsyipy upravlinnia ta metodolohiia otsinky [Branding: management principles and methodology for evaluation], DonNUET, Donetsk, Ukraine.

7. N'umeier, M. (2017), Zah = Zag: najkraschyy posib. Iz brendynhu [Zah = Zag: the best branding guide]. Klub simejnoho dozvillia, Kharkiv, Ukraine.

8. Nestereva, Yu. (2006), "Methods of estimating brand value", Marketynh v Ukraini, vol. 3, pp. 61—64.

9. Chernykova, E.V. (2006), "Brand Valuation", available at: <http://www.nbene.narod.ru/market/fmarket12.htm> (Accessed 25 Aug 2019).

Стаття надійшла до редакції 06.09.2019 р.

О. Г. Волкова,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Одеський національний економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-9136-7742

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.17

ВПЛИВ КРЕДИТНИХ СПІЛОК УКРАЇНИ НА ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

O. Volkova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Odesa National Economics University

IMPACT OF CREDIT UNIONS OF UKRAINE ON HOUSEHOLD FINANCES

Статтю присвячено аналізу показників діяльності кредитних спілок України та їх впливу на фінанси домогосподарств. У роботі досліджено основні показники, що характеризують стан фінансів домогосподарств та активність користування фінансовими послугами кредитних спілок України. У роботі проведено порівняльний аналіз кредитної та депозитної діяльності банків та кредитних спілок України. Встановлено, що рівень волатильності сукупних витрат домогосподарств до змін обсягів внесків (вкладів) на депозитних рахунках у кредитних спілках та сукупних ресурсів домогосподарств до змін обсягів кредитування в кредитних спілках вищий порівняно рівня волатильності зазначених показників до банківських депозитів та кредитування населення відповідно. За допомогою регресійного аналізу визначено взаємозв'язок між сукупними витратами домогосподарств та депозитними внесками (вкладами) кредитних спілок, а також сукупними ресурсами домогосподарств та активами останніх.

The article is devoted to the analysis of indicators of activity of credit unions of Ukraine and their impact on household finances. It is determined that the peculiarity of the activity of credit unions of Ukraine is the provision of financial services exclusively to its members — individuals, which determines the important role of credit unions in the financial provision of households. In this paper the main indicators characterizing the state of household finances and the activity of using the latest financial services of credit unions of Ukraine are investigated. It is established that the share of passive income, including percentage of deposits, remains low in household incomes, and the main source of financial resources of households is wages and social transfers, which is caused by low level of population's inclination to savings, limited list of investment instruments and lack of investment instruments. financial intermediaries, weak effect of investor protection mechanisms and other factors. Indicators of the most popular financial services population are analyzed: deposits and loans from households in banks and credit unions of Ukraine. The comparative analysis of credit and deposit activity of banks and credit unions of Ukraine is conducted in the paper. It is proved that, although the deposits in banks are much higher compared to the deposit accounts in the unions, over the last two years the attraction of funds into the deposit accounts in the credit unions has been increasing at a faster rate than the deposits of banks. The opposite tendency is observed in the sphere of lending: retail bank loans are growing at a higher rate than lending in the unions. It is established that the level of volatility of total expenditures of households to changes in the volume of deposits (deposits) in credit unions and aggregate resources of households to changes in lending in credit unions is higher compared to the level of volatility of these indicators to bank deposits and lending to households. The growth rates of household savings and contributions (deposits) to deposit accounts

in unions of Ukraine are analyzed. The regression analysis identifies the relationship between total household spending and the credit unions' deposits (deposits), as well as the total household resources and assets of the latter.

Ключові слова: фінанси домогосподарств, кредитні спілки, депозитні внески, фінансові ресурси населення, доходи населення, заощадження.

Key words: household finances, credit unions, deposits, household financial resources, household income, savings.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Особливістю діяльності кредитних спілок України є надання фінансових послуг виключно своїм членам — фізичним особам на умовах взаємного кредитування: залучення коштів (вкладів) на депозитні рахунки одних членів спілок та кредитування інших членів. За таких умов, кредитні спілки мають відігравати важливу роль у фінансовому забезпеченні національних домогосподарств, особливо в умовах нестабільного економічного середовища, що може супроводжуватися для останніх ризиком втрати основного джерела доходу, нестачею коштів, ризиком знецінення заощаджень. У цьому аспекті кредитні спілки можуть розглядатися як один із інструментів нівелювання вищевказаних ризиків та підтримки фінансового стану домогосподарств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ ОСТАННІХ РОКІВ

Дослідження ролі і місця кредитних спілок на фінансовому ринку постійно знаходиться в полі зору науковців та експертів: Бублик Є.О., Єлісєєвої О.Г., Маліновської О.Я., Катан Л. І., Косюги В. В., Добровольської О.В., Гончаренко В.В. [1—5] та інш. У наукових дослідженнях акцентується увага на дослідженні ролі і місця кредитних спілок на фінансовому ринку, організаційним питанням та аналізу показників їх діяльності, проблематики їх функціонування та інш. Загалом не знайшло свого достатнього висвітлення питання впливу кредитних спілок на фінанси домогосподарств, що і визначило обрану тему цього дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є моніторинг впливу кредитних спілок України на фінанси домогосподарств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Стан фінансів домогосподарств ілюструють такі показники, як загальний обсяг та структура доходів та витрат населення, їх заощаджень, динаміка цих показників. Не менш важливим є рівень залучення фінансових ресурсів населення в економіку держави. Аналіз цих показників дає змогу оцінити вплив різних інституційних учасників економічної системи на формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств, зокрема, кредитних спілок, фінансовою основою діяльності яких є кошти населення. Як вбачається з даних таблиці 1 схильність населення України до заощаджень істотно зменшилася за останні шість років, що можна

пояснити економічною кризою в аналізований період (2014—2015 рр.), зростанням витрат випереджаючими темпами порівняно із зростанням доходів, недовірою до фінансових установ, нестабільністю та девальвацією національної валюти (табл. 1).

Зазначимо, що для населення України операції на фінансовому ринку знаходяться на первинній стадії їх освоєння, що зумовлено низкою факторів: низьким рівнем життя більшою частини населення країни та схильності населення до заощаджень, низьким ступенем розвитку фінансового ринку та обмеженістю переліку інвестиційних фінансових інструментів, недовірою до фінансових посередників, слабкою дією механізмів захисту прав інвесторів та інш. За таких умов є цілком логічним, що питома вага пасивних доходів, зокрема відсотків від вкладів, у доходах населення є не значною, а основним джерелом фінансових ресурсів домогосподарств є заробітна плата та соціальні трансферти (табл. 2).

Враховуючи, що найбільш популярними фінансовими послугами для населення залишаються депозитні вклади та кредити, проаналізуємо показники кредитного портфеля населення та їх депозитів у банках та кредитних спілках України (табл. 3).

Як вбачається з даних таблиці 3 фінансова система України є банкоорієнтованою: банки відіграють провідну роль у наданні фінансових послуг населення порівняно з кредитними спілками.

Загалом, незважаючи, що обсяги депозитних внесків в банках є значно більшими порівняно із депозитними рахунками в спілках, за останні два роки залучення коштів на депозитні рахунки в кредитних спілках зростає більшими темпами порівняно з депозитами банків. Протилежні тенденції простежуються в сфері кредитування: банківські кредити населення зростають більшими темпами порівняно з кредитуванням у спілках.

Проаналізуємо вплив зміни обсягів кредитів та депозитів населення в банках та кредитних спілках на стан фінансів домогосподарств (табл. 4).

Розрахунок коефіцієнтів еластичності сукупних витрат та сукупних ресурсів домогосподарства України до кредитів та депозитів фізичних осіб в банках та кредитних спілках (відношення темпів приросту сукупних ресурсів домогосподарства до темпів приросту кредитів, відношення темпів приросту сукупних витрат до темпів приросту депозитів) за останні п'ять років свідчить про різний ступень впливу цих факторів на фінанси домогосподарств (табл. 4).

Середній показник коефіцієнту еластичності сукупних ресурсів домогосподарства до кредитів кредитних

Таблиця 1. Динаміка доходів, витрат, заощаджень населення України у період 2013–2018 рр.

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Доходи, млрд грн	1548,7	1516,8	1772,0	2051,3	2652,1	3219,5
Темпи росту, %	111,1	97,9	116,8	115,8	129,3	121,4
Витрати, млрд грн	1432,4	1486	1759,0	2020,8	2621,4	3202,7
Темпи росту, %	109,3	103,8	118,4	114,9	129,7	122,2
Заощадження, млрд грн	116,3	30,8	13,0	30,5	30,7	16,8
Темпи росту, %	-21,0	26,5	42,2	234,6	100,7	54,7
Питома вага заощаджень у ВВП, %	8,0	2,0	0,7	1,3	1,0	0,5

Джерело: складено за даними [6].

Таблиця 2. Структура доходів населення України у період 2013–2018 рр., %

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Доходи, всього, у тому числі	100	100	100	100	100	100
Зарплата	40,7	40,5	39	42,0	45,6	47,4
прибуток та змішаний дохід	15,7	16,8	18,6	18,4	18	17,6
Доходи від власності	5,7	5,6	4,6	3,7	3	2,6
Соціальна допомога та інші поточні трансферти	37,9	37,1	37,8	35,9	33,4	32,4

Джерело: складено за даними [6].

Таблиця 3. Динаміка активності банків та кредитних спілок з коштами населення України в період 2013–2018 рр.

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	2	3	4	5	6	7
Депозитна діяльність						
Депозити в банках, млн грн	441951	418135	410895	444676	495313	530250
Темпи приросту, %	21,2	-5,4	-1,7	8,2	11,4	7,1
Питома вага в доходах населення, %	28,5	27,6	23,2	21,7	18,7	16,5
Депозити в КС, млн грн	1 330,1	989,8	855,2	831,8	937,0	1045,7
Темпи приросту, %	3,3	-25,6	-13,6	-2,7	12,6	11,6
Питома вага в доходах населення, %	0,08	0,07	0,05	0,04	0,03	0,03
Кредитна діяльність						
Кредити банків, млн грн	193529	211215	174869	163333	174182	201102
Темпи приросту, %	3,1	9,1	-17,2	-6,6	6,6	15,5
Питома вага в витратах, %	13,5	14,2	9,9	8,1	6,6	6,3
Кредити в КС, млн грн	2349,1	1 994,4	1792,7	1799,5	1902,3	2018,0
Темпи приросту, %	-7,2	-15,1	-10,1	0,4	5,7	6,1
Питома вага в витратах, %	0,2	0,1	0,1	0,09	0,07	0,06
Темпи приросту, %	7,7	2,4	14,6	19,3	30,9	21,3

Джерело: складено за даними [7; 8].

спілок в аналізований період має позитивне значення, що свідчить про позитивний вплив наданих кредитними спілками кредитів на формування сукупних ресурсів домогосподарств. Так, із середнім значенням коефіцієнту у розглянутий період 9,1, зі зростанням кредитів спілок на 1%, зростають сукупні ресурси домогосподарства на 9,1%.

Для банківського кредитування середній показник коефіцієнту еластичності сукупних ресурсів домогосподарства в аналізований період дорівнює 0,9, що свідчить про зростання сукупних ресурсів домогосподарства на 0,9% у разі зростання кредитів банків на 1%. Отже, відзначається більша волатильність сукупних ресурсів домогосподарств до змін обсягів кредитування спілок порівняно з банківським кредитуванням.

Щодо впливу зміни обсягів депозитної діяльності на сукупні витрати домогосподарств зазначимо, що при середньому показнику коефіцієнту еластичності сукупних витрат домогосподарства до зміни обсягів банківських депозитів -1,3 проти значення цього показника для кредитних спілок -2,5, можемо зробити загальний висновок про скорочення обсягів сукупних витрат домогосподарств у разі зміни обсягів депозитних вкладів. Крім того, сукупні витрати домогосподарств також більш чут-

ливі до змін обсягів внесків (вкладів) на депозитні рахунки в кредитних спілках порівняно зі зміною обсягів банківських депозитів. Висока волатильність фінансів домогосподарств до змін в обсягах надання фінансових послуг кредитними спілками є цілком логічною та зумовлена високою залежністю самих кредитних спілок від коштів населення: більше 90% фінансових ресурсів кредитних спілок формується за рахунок коштів населення.

Використовуючи інформацію Державного комітету статистики України щодо сукупних ресурсів та сукупних витрат у середньому на домогосподарство, розрахуємо загальний розмір заощаджень домогосподарства та порівняємо темпи їх зростання зі зростанням внесків (вкладів) на депозитні рахунки в спілках України (табл. 5).

Як бачається з даних таблиці 5— заощадження домогосподарств зростають більшими темпами порівняно з внесками (вкладами) кредитних спілок на депозитні рахунки, що є логічним з огляду на зменшення обсягів основних показників діяльності спілок у розглянутий період: зменшення кредитів та залучених внесків (вкладів) на депозитні рахунки. Аналогічні тенденції простежуються й щодо показників сукупних витрат до-

Таблиця 4. Вплив депозитів та кредитів банків та кредитних спілок на сукупні витрати та ресурси домогосподарства України в період 2014–2018 рр.

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	2	3	4	5	6	7
I. ВПЛИВ НА СУКУПНІ РЕСУРСИ ДОМОГОСПОДАРСТВА						
Сукупні ресурси середньому на одне господарство, грн	4454,24	4563,32	5231,71	6238,82	8165,2	9904
Темпи приросту, %	7,7	2,4	14,6	19,3	30,9	21,3
I. I. КРЕДИТНІ СПІЛКИ						
Темпи приросту кредитів кредитних спілок, %	-7,2	-15,1	-10,1	0,4	5,7	6,1
Коефіцієнт еластичності сукупних ресурсів домогосподарства, %	-1,1	-0,2	-1,4	48,3	5,4	3,5
I. II. БАНКИ						
Темпи приросту банківських кредитів фізичним особам, %	3,1	9,1	-17,2	-6,6	6,6	15,5
Коефіцієнт еластичності сукупних ресурсів домогосподарства, %	2,48	0,26	-0,84	-2,92	4,68	1,37
II. ВПЛИВ НА СУКУПНІ ВИТРАТИ ДОМОГОСПОДАРСТВА						
Сукупні витрати у середньому на одне домогосподарство, грн	3813,96	4048,89	4951,99	5720,37	7139,41	8153,6
Темпи приросту, %	6,2	6,2	22,3	15,5	24,8	14,2
II. I. КРЕДИТНІ СПІЛКИ						
Темпи приросту внесків (вкладів) членів кредитних спілок на депозитні рахунки, %	3,3	-25,6	-13,4	-2,7	12,6	11,6
Коефіцієнт еластичності сукупних витрат домогосподарства, %	1,9	-0,2	-1,7	-5,7	2,0	1,2
II. II. БАНКИ						
Темпи приросту депозитів фізичних осіб в банках, %	21,2	-5,4	-1,7	8,2	11,4	7,1
Коефіцієнт еластичності сукупних витрат домогосподарства, %	0,29	-1,15	-13,1	1,89	2,18	2

Джерело: складено за даними [7–9].

могосподарства та залучених внесків (вкладів) на депозитні рахунки.

Здійснено оцінювання взаємозв'язку між динамікою заощаджень населення та внесками (вкладами) на депозитні рахунки кредитних спілок за допомогою регресійного аналізу, використовуючи показники таблиць 4 та 5 (рис. 1).

Регресійний аналіз показав, що приріст внесків (вкладів) на депозитні рахунки кредитних спілок в Україні позитивно впливає на заощадження домогосподарств: при збільшенні депозитних внесків (вкладів) на депозитні рахунки на 1%, заощадження домогоспо-

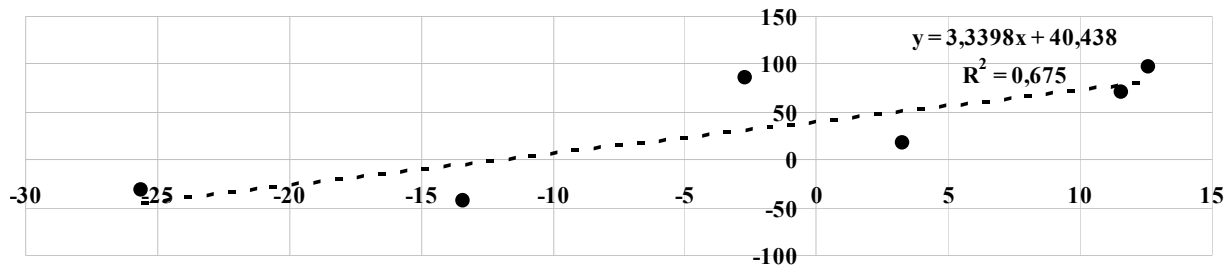
дарств зростають на 3,3%. Коефіцієнт детермінації дорівнює 0,67 свідчить, що зростання ВВП залежить на 67% від обсягів наданих з бюджету соціальних трансфертів, відповідно 33% залежить від інших факторів (рис. 1).

Регресійний аналіз залежності сукупних ресурсів домогосподарств від активів кредитних спілок показав, що приріст активів спілок позитивно впливає на сукупні ресурси домогосподарств: при збільшенні активів на 1%, сукупні ресурси домогосподарств зростають на 1,12%. Коефіцієнт детермінації дорівнює 0,60 свідчить, що зростання сукупних ресурсів домогосподарств за-

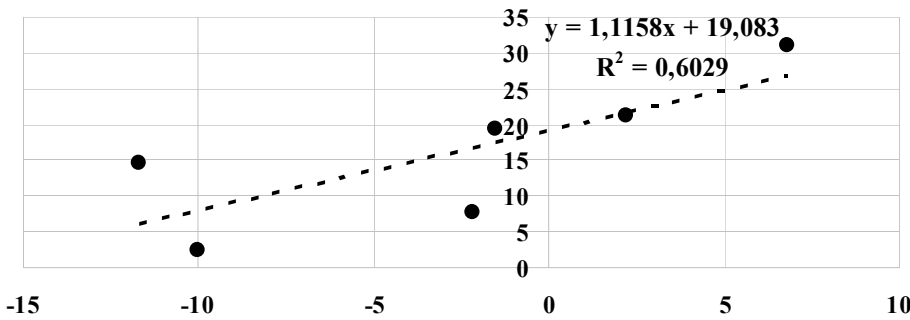
Таблиця 5. Динаміка сукупних ресурсів та витрат домогосподарств України у період 2013–2018 рр.

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	2	3	4	5	6	7
Сукупні ресурси усіх домогосподарств, млн грн	75538,1	65965,1	78861,2	93790,1	122361,0	147915,2
Сукупні витрати усіх домогосподарств, млн грн	64679,8	58528,7	74644,8	85996,6	106988,3	121773,2
Заощадження усіх домогосподарств (сукупні ресурси – сукупні витрати), млн грн	10858,3	7436,4	4216,4	7793,5	15372,7	26142
Темпи приросту заощаджень усіх домогосподарств, %	17,9	-31,5	-43,3	84,8	97,2	70,1
Темпи приросту внесків (вкладів) на депозитні рахунки в кредитних спілках, %	3,3	-25,6	-13,4	-2,7	12,6	11,6
Використання заощаджень, позики, млн грн	1989,9	1275,4	1562,7	1655,6	2149,2	

Джерело: розраховано за даними [7–9].

Рис. 1. Графік моделі парної регресії залежності темпів зростання заощаджень домогосподарств від темпу зростання внесків (вкладів) на депозитні рахунки кредитних спілок

Рис. 2. Графік моделі парної регресії залежності темпів зростання заощаджень домогосподарств від темпу зростання депозитів кредитних спілок

лежить на 60% від зростання активів кредитних спілок, відповідно 40% залежить від інших факторів (рис. 2).

Світовий досвід діяльності кредитних спілок свідчить про їх важливу роль для життєдіяльності населення: коефіцієнт проникнення кредитних спілок у світі становить 9,09%, для України — 1,85% [10]. Щодо зацікавленості населення в національних кредитних спілках, наведені у таблиці 6 окремі показники ілюструють зниження активності населення в користуванні послугами спілок України, за виключенням кредитування.

Безперечною перевагою банківських установ, які залучують депозити населення, є державна система гарантування вкладів, яка не розповсюджується на внески (вклади) на депозитні рахунки в кредитних спілках. Проте кредитні спілки залежні від стану банківської системи: банківська криза спричиняє хвилю недовіри населення до всіх фінансових посередників та провокує масове дострокове вилучення коштів членів кредитних

спілок. Враховуючи, що головним джерелом формування фінансових ресурсів кредитних спілок України є кошти населення, їх незаплановане масове вилучення зумовлює більше негативні наслідки для фінансового стану спілок та формує ризики їх неплатоспроможності порівняно з іншими фінансовими посередниками. Проте кредитні спілки надають фінансові послуги виключно своїм членам, які одночасно виступають не просто споживачами послуг спілок, а й їх влас-

никами. Можливість впливати, формувати та контролювати фінансову політику кредитних спілок, де зберігають свої заощадження домогосподарства є принциповим для останніх, оскільки може нівелювати ризики їх втрати, на відміну від інших фінансових установ. У цьому аспекті кредитні спілки мають конкурентні переваги перед іншими фінансовими установами. На жаль, до сьогодні відсутні будь-які державні механізми підтримки кредитних спілок в період фінансової кризи. Залишаються актуальними запропоновані нами такі заходи, як створення державної системи гарантування депозитних вкладів, залучення їх до централізованих фондів підтримання ліквідності, у т.ч. до державних програм рефінансування під заставу якісних кредитів [11—13].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Враховуючи позитивний вплив кредитів кредитних спілок на сукупні ресурси населення в Україні, подальші

Таблиця 6. Динаміка окремих показників активності домогосподарств у кредитних спілках України в період 2013—2018 рр.

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	2	3	4	5	6	7
Питома вага членів кредитних спілок, які мають діючі кредити у загальній кількості членів спілок, %	23,6	22,7	21,2	23,1	23,8	24,7
Питома вага членів кредитних спілок, які мають депозити у загальній кількості членів спілок, %	4,1	3,8	4,5	6,4	3,8	3,7
Темпи приросту активів	-2,2	-10	-11,7	-1,5	6,8	2,2
Питома вага активів кредитних спілок у сукупних ресурсах домогосподарств України, %	3,7	3,5	2,6	2,2	1,8	1,5

Джерело: складено за даними [7—9].

дослідження з обраної проблематики доцільно провадити в напрямі забезпечення схильності домогосподарств до заощаджень та розміщення їх у вигляді внесків (вкладів) на депозитних рахунках у кредитних спілках, зростання у структурі доходів населення частки від пасивних доходів, а також створення державних механізм гарантування внесків (вкладів) кредитних спілок на депозитні рахунки, залучення до централізованих фондів підтримки ліквідності.

Література:

- Бублик Є.О. Небанківський сектор кредитного ринку України: вектори піднесення. Український соціум. 2017. № 1 (60). С. 97—107
- Єлісеєва О.Г. Стоянов. Сучасний стан розвитку кредитних спілок України. Фінансовий сектор. 2013. № 4. С. 40—43.
- Маліновська О.Я. Кредитні спілки як джерело забезпечення кредитними ресурсами суб'єктів малого бізнесу. Економічний вісник університету. 2015. Вип. 27 (1). С. 217—221.
- Катан Л.І., Косюга В.В., Добровольська О.В. Економічна сутність кредитної спілки як особливої форми сільськогосподарської кредитної кооперації. Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. 2015. № 1. С. 6—10.
- Гончаренко В. В. Розвиток кредитних спілок України в умовах фінансової кризи. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. 2010. № 3. С. 71—78
- Статистичний збірник "Доходи та витрати населення за регіонами України". Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/03/Arch_dv.htm html (дата звернення: 23.08.2019).
- Інформація про стан і розвиток кредитних установ України. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. веб-сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsia-pro-stan-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html> (дата звернення: 23.08.2019).
- Грошово-кредитна та фінансова статистика. Національний банк України. веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=27843415&showTitle=true (дата звернення: 23.08.2019).
- Статистичний збірник "Витрати і ресурси домогосподарств України" Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm (дата звернення: 23.08.2019)
- WORLD COUNCIL OF CREDIT UNIONS: 2017 STATISTICAL REPORT. URL: http://www.woccu.org/documents/2017_Statistical_Report-Revised_Nov_2018 (дата звернення: 16.08.2019).
- Волкова О.Г. Система кредитної кооперації України: сучасний стан та напрямки розвитку. Збірник наукових праць "Фінансова система держави: проблеми та перспективи розвитку". Київ: ТОВ "ДКС Центр". 2012. С.18—21.
- Волкова О.Г. Кредитна діяльність кредитних спілок України. Економіст. 2012. № 9, С. 45—46.
- Волкова О.Г. Платоспроможність кредитних спілок України на сучасному етапі розвитку. Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки: Збірник наукових праць. 2014. Вип. 27. С. 19—24.

References:

- Bublyk, Ye.O. (2017), "Non-banking sector of the credit market of Ukraine: vectors of uplift", *Ukrains'kyj sotsium*, vol. 1 (60), pp. 97—107.
- Yeliseieva, O. and Stoianov, H. (2013), "Current state of development of credit unions of Ukraine", *Finansovij sektor*, vol. 4, pp. 40—43.
- Malinovs'ka, O. Ya. (2015), "Credit unions as a source of credit for small business entities", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 27 (1), pp. 217—221.
- Katan, L. I. Kosiuha, V. V. and Dobrovol's'ka, O. V. (2015), "Economic essence of the credit union as a special form of agricultural credit cooperation", *Visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho aharno-ekonomichnoho universytetu*, vol. 1, pp. 6—10.
- Honcharenko, V. V. (2010), "Development of Credit Unions of Ukraine in the Financial Crisis", *Naukovyj visnyk Poltav's'koho universytetu ekonomiky i torhivli*, Ser.: *Ekonomichni nauky*, vol 3, pp. 71—78.
- State Statistics Service of Ukraine (2019), "Income and expenditure of the population by regions of Ukraine", available at: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/03/Arch_dv.htm html (accessed to 23 august 2019).
- National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2019), "Information on the status and development of credit institutions in Ukraine", available at: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsia-pro-stan-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html> (accessed to 23 august 2019).
- National Bank of Ukraine (2019), "Hroshovo-kredytна та finansova statystyka", available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=27843415&showTitle=true (accessed to 23 august 2019).
- State Statistics Service of Ukraine (2019), "Statistical collection "Expenditures and resources of Ukrainian households", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm (accessed to 23 august 2019).
- World Council Of Credit Unions (2018), "2017 statistical report", fvable at: http://www.woccu.org/documents/2017_Statistical_Report-Revised_Nov_2018 (accessed to 23 august 2019).
- Volkova, O.H. (2012), "Credit cooperative system of Ukraine: current state and directions of development", *Finansova systema derzhavy: problemy ta perspektyvy rozvytku*, vol 3, pp. 18—21.
- Volkova, O.H. (2012), "Credit activity of credit unions of Ukraine", *Ekonomist*, vol 9, pp. 45—46.
- Volkova, O.H. (2014), "Solvency of credit unions of Ukraine at the current stage of development", *Naukovyj visnyk Bukovyn's'koho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats*, vol 3, pp. 71—78.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2019 р.

Г. В. Разумова,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, обліку та маркетингу,
ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури", м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-4432-4050

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.23

ПРИНЦИПИ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Н. Razumova,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor at the Department of Finance, Accounting
and Marketing, SHEI "Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture", Dnipro

PRINCIPLES OF REGULATORY POLICY OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

Запропоновано підхід до формування переліку принципів регуляторної політики розвитку національної економіки, який побудовано на основі взаємодії та взаємного врахування принципів теорій розвитку та теорій регулювання з їх розподілом на загальнотеоретичні та орієнтаційні принципи розвитку, що дає змогу встановити підпорядкованість одних принципів іншим та відповідність процесу розвитку орієнтаційним (цільовим, функціональним або забезпечуючим) принципам регуляторної політики. Сформовано перелік базових принципів регуляторної політики розвитку національної економіки, який представлено сукупністю законодавчо встановлених принципів регуляторної політики та принципів дієвості, динамічності та узгодженості, а також результативності змін. Дотримання у регуляторній політиці розвитку національної економіки таких принципів дає змогу забезпечити належну віддачу від впровадження регуляторної політики та злагодженість дій щодо покращення розвитку в різних сферах економіки та зміни регуляторної політики, які сприятимуть прискоренню їх розвитку.

Study of the principles that have been reflected in theories and approaches, as well as based on the list of basic principles of regulatory policy of the development of national economy will improve the process of formation of regulatory policy and increase the effectiveness of its implementation. The purpose of the article is to form a list of principles of regulatory policy of the development of national economy based on interaction and mutual consideration of the basic principles of the development and regulation theory. The principles of national economy development are systematized, which shows the dependence of some principles on others; the principles of development regulation as the basis of regulatory policy are also systematized. The correlation between regulation and development principles is established. The relationship between regulation and development principles is considered. The approach to the list of principles of regulatory policy of national economy development is proposed, which is based on interaction and mutual consideration of the principles of development theories and regulation theories divided into general theoretical and orientation principles of development. It allows establishing the dependence of some principles on others and conforming to the orientation development process (target, functional or supportive) principles of regulatory policy. A list of basic principles of regulatory policy of the development of national economy is provided; the whole of legislatively established principles of regulatory policy and principles of effectiveness, dynamism (the need for constant changes in accordance with changing needs) and consistency, as well as the effectiveness of changes are presented. Compliance

with the regulatory policy of the development of national economy allows ensuring appropriate return on the implementation of regulatory policy and coherence of actions to improve development in various spheres of economy and changes of regulatory policy to enhance their development.

Ключові слова: принципи, теорії регулювання, теорії розвитку, національна економіка, регуляторна політика.

Key words: principles, theories of regulation, theories of development, national economy, regulatory policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні актуальним є питання пошуку дієвого механізму державного регулювання економіки, одним з напрямів якого є регуляторна політика. Якість і результативність такої політики певною мірою залежить від принципів, на підставі яких вона формується та реалізується. Адже принципи — це загальні вимоги та положення, яким повинні відповідати наукові теорії, вчення, гіпотези.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження економічних процесів та визначення на їх основі певних принципів, що представлено у теоріях розвитку та регулювання, відображено у працях багатьох вчених різних напрямів і шкіл економічної теорії. Слід зазначити, що ці теорії тісно пов'язані між собою, адже сформувались еволюційно як реакція на кризові явища в економіці. Так, зазначене питання розкрито у дослідженнях таких вчених: А. Афталъон, Л. Вальрас, Дж. Кейнс, Дж. Кларк, О. Моргенштерн, Дж. Нейман, В. Парето, П. Самуельсон, А. Сміт, Р. Харрод, Дж. Хікс та інші.

Незважаючи на широке коло досліджень, не існує єдиного підходу щодо визначення переліку принципів. Саме тому нами пропонується, по-перше, дослідити принципи розвитку та принципи регулювання, а по-друге, визначити на основі взаємодії та взаємного врахування базових принципів теорій розвитку та теорій регулювання принципи регуляторної політики розвитку національної економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є формування переліку принципів регуляторної політики розвитку національної економіки на основі взаємодії та взаємного врахування базових принципів теорій розвитку та теорій регулювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 1970—1980-х роках, а також на рубежі XX—XXI ст. з'явилася низка фундаментальних праць західних учених, у яких зроблено спробу сформулювати нову парадигму суспільно-історичного розвитку. Відповідний пошук лише частково торкнувся економічних досліджень, де продовжували домінувати давно девальвовані

принципи економічного і технологічного детермінізму (тобто обумовленості дією економічних та технологічних чинників) [1].

Досліджуючи розвиток, науковці акцентують увагу на тому, що не будь-яка зміна може вважатися розвитком. Таким чином, у наукових дослідженнях знаходиться вияв принцип якісно-кількісного характеру змін, якому має підпорядковуватися процес, пов'язаний зі зміною стану соціально-економічної системи, для того щоб його можна було назвати розвитком.

Дія принципів багатоетапності та еволюційності розвитку повною мірою знайшли врахування в межах цивілізаційного підходу до періодизації суспільного розвитку [2]. Згідно з цим підходом при вивченні розвитку необхідно слідувати таким вимогам:

1) врахування багатовимірності аналізу економічних систем та природної еволюційної поступовості історичного процесу;

3) відмова від класових, конфронтаційних оцінок змісту та цілей системи;

4) пізнання системи в єдності її економічних і соціокультурних елементів;

5) посилення ролі людського фактора у суспільному розвитку;

6) визнання світової історії як єдиного планетарного цілого.

Крім того, важливо враховувати такий принцип розвитку, як підпорядкованість його загальноекономічним законам і закономірностям.

У межах побудови теорії економічних циклів вітчизняними та зарубіжними вченими проведена значна робота по моделюванню поведінки соціально-економічних систем (передусім національних економік країн) в умовах плінності часу. Вченими було встановлено, що окрім багатоетапності та еволюційності, варто враховувати також принцип циклічності, який передбачає визнання відносної нерівномірності розвитку та наявності коливань, коли періоди зростання змінюються періодами депресії (спаду).

Дж. Кейнс особливу увагу приділяв ролі держави як основного регулятора економічної системи для забезпечення неперервного процесу суспільного виробництва. Важливе місце у теорії Дж. Кейнса займає спрямованість на створення умов для ефективного попиту та врахування ефекту мультиплікації, який характеризує вплив приросту інвестицій на приріст сукупного до-

ходу. Інвестиційний мультиплікатор (мультиплікатор економічного зростання) показує, як впливає приріст інвестицій на приріст випуску та доходу [3; 4].

Немонетарна теорія перенакопичення побудована з врахуванням ефекту акселерації. А. Афталъон у 1913 р. розробив принцип акселерації та збільшення виробничого попиту. Принцип акселерації отримав подальший розвиток завдяки Дж. Кларку, Р. Харроду, Дж. Хіксу, П. Самуельсону, а також його було включено в неокейнсіанські моделі економічного зростання. А. Афталъон проаналізував специфіку взаємодії виробництва предметів споживання і нагромадження основного капіталу, обумовлену тривалістю процесу створення основних фондів і тривалістю їх функціонування. Науковець дійшов висновку, що невеликі зміни споживчого попиту могли викликати значні коливання чистих інвестицій. Це явище отримало назву акселерації.

У неокласичній теорії використовується принцип методологічного індивідуалізму, сутність якого полягає в тому, що учасниками соціальних процесів є індивіди, а не спільноти чи організації, діяльність яких варто розглядати не окремо, а лише зважаючи на цілеспрямовану поведінку. У неоінституціоналізмі увага звертається на відносини в організаціях, що є дуже важливим і суттєво відрізняє цей підхід від інституціоналізму [5].

Дж. Кларк вважав, що зростання попиту на предмети споживання породжує ланцюгову реакцію, що веде до багаторазового збільшення попиту на обладнання та машини. На його думку, така закономірність є ключовим моментом циклічного розвитку та визначена ним як "ефект акселератора" [6].

П. Самуельсон та Дж. Хікс у мультиплікаторно-акселераторній теорії продемонстрували, як взаємодія мультиплікатора та акселератора породжує та підтримує циклічні коливання реального ВВП. Так, зростання обсягу виробництва стимулює інвестиції, а високі інвестиції, в свою чергу, сприяють ще більшому зростанню обсягу виробництва. Але через певний час відбувається сповільнення темпів економічного зростання, що призводить до зменшення капіталовкладень, і, зрештою, починається спад економіки [7].

Незважаючи на те, що розвиток є процесом, схильним до коливань, існують механізми які дозволяють ці коливання згладити, зменшуючи їх негативний вплив. Наявність таких механізмів пов'язана з найголовнішим загальнотеоретичним принципом розвитку — принципом регульованості.

Всі перераховані вище принципи можуть вважатися загальнотеоретичними принципами, яким має відповідати процес змін для того, щоб його було віднесено до категорії розвитку.

Питання про те, яку роль має відігравати ринкове та державне регулювання в процесі забезпечення розвитку, є досить складним і завжди перебувало в колі інтересів провідних економістів світу. Поглиблене дослідження того, яким чином необхідно здійснювати регулювання розвитку, дозволяє визначити орієнтаційні принципи розвитку — принципи, яким повинен відповідати процес розвитку його регулювання.

Тобто, якщо загальнотеоретичні принципи необхідно враховувати, даючи відповідь на питання, чи є окремо взятий процес, пов'язаний з певними змінами

стану системи, розвитком, то друга група принципів створює своєрідні орієнтири того, яким процес розвитку повинен бути (наводить своєрідні бажані його характеристики).

Відповідно до класичної теорії розвиток має ґрунтуватися на невтручанні держави в процес його протікання. Водночас держава має забезпечувати безпеку життя людини та розв'язувати суперечки, тобто, робити те, що індивідуум не в змозі виконати самостійно або робить це неефективно. Отже, держава має гарантувати основні економічні свободи: свободу вибору сфери діяльності, свободу конкуренції, свободу торгівлі тощо.

Засновник теорії економічної рівноваги Л. Вальрас обґрунтував, що в умовах ринкової економіки є можливість встановлення рівноваги на основі співвідношення попиту та пропозиції. В основу теорії Л. Вальраса лежать такі гіпотези: кожен індивід намагається максимізувати отриману корисність і на кожному ринку попит рівний пропозиції.

О. Богданов пояснює процеси розвитку природи та суспільства як прагнення до досягнення рівноваги. Водночас рівноважний стан системи О. Богданов розглядає як динамічну або рухливу рівновагу [8].

Таким чином, одним з орієнтаційних принципів розвитку є орієнтованість на досягнення рівноважного стану.

На початку XX ст. В. Парето сформулював принцип, згідно з яким максимум добробуту досягається за оптимального розміщення ресурсів, коли будь-який їхній перерозподіл не збільшує корисності в суспільстві. Він розробив вихідні положення, на яких будується теорія добробуту — принцип оптимальності. Теорія добробуту — це теорія економічного оптимуму, завдання якої — оптимальний розподіл економічних ресурсів і вироблених благ, пошук оптимальних рішень в інтересах забезпечення ефективності економічної діяльності. Економічна ефективність розглядається як така ситуація ринку, коли жоден з його учасників не може поліпшити своє становище не погіршивши становища інших [9]. Тобто саме принципи оптимальності та ефективності є одними з найважливіших орієнтаційних принципів розвитку.

Автор теорії полюсів зростання Ф. Перру виокремлює три принципи, яких повинна дотримуватися політика гармонізованого зростання: по-перше, максимізація валового реального продукту та мінімізація його коливань (по-суті, є частинним проявом принципу оптимальності); по-друге, зменшення диспропорції між сферами економіки (принцип структурної та динамічної пропорційності); по-третє, гуманізація послідовних станів рівноваги, врахування того, що відповідність темпів зростання наявної робочої сили, потужностям, інвестиціям, заощадженням є, по суті, відповідністю планів живих людей і реальних соціальних груп (принцип гуманізації перетворень) [10].

Ще одним частковим проявом принципу оптимальності в економічній науці є висловлений такими науковцями, як Дж. Нейман і О. Моргенштерн, у рамках дослідження теорії ігор і економічної поведінки, принцип максимізації очікуваної корисності, який за їх твердженням, може вважатися критерієм раціональності очікуваних рішень.

Теорія раціональних очікувань пояснює поведінку господарюючих суб'єктів, найважливішою особливістю

якої є загальність застосування принципу оптимізації в макроекономічному аналізі. Наслідком цього є як концепція раціональних очікувань, що припускає оптимізаційну поведінку господарюючих суб'єктів, так і ідея миттєвого розчищення ринку [6].

Сучасна концепція сталого розвитку ґрунтується на таких головних принципах:

1. Людство може надати розвитку сталого й довготривалого характеру для того, щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки та соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на добробут. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф — злидні.

4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

5. Розміри та темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

У спрощеному вигляді принципи, що набувають ваги в рамках переорієнтації на засади сталого розвитку можуть бути представлені так: відповідність суспільним та індивідуальним потребам, ощадливість, інноваційна орієнтованість, подолання бідності, екологічність.

Таким чином, узагальнюючи вищенаведені дослідження, можна виокремити такі базові принципи розвитку:

1) загальнотеоретичні принципи (вирізняють розвиток від інших процесів):

- багатостадійності;
- циклічності;
- еволюційності;
- якісно-кількісного характеру змін;
- підпорядкованості загальноекономічним законам і закономірностям;
- економічного та технологічного детермінізму;

2) орієнтаційні принципи (спрямовують процес розвитку в потрібному напрямку):

- орієнтованості на досягнення рівноважного стану;
- оптимальності;
- ефективності;
- структурна та динамічна пропорційність;
- гуманізації перетворень;
- відповідності суспільним та індивідуальним потребам;

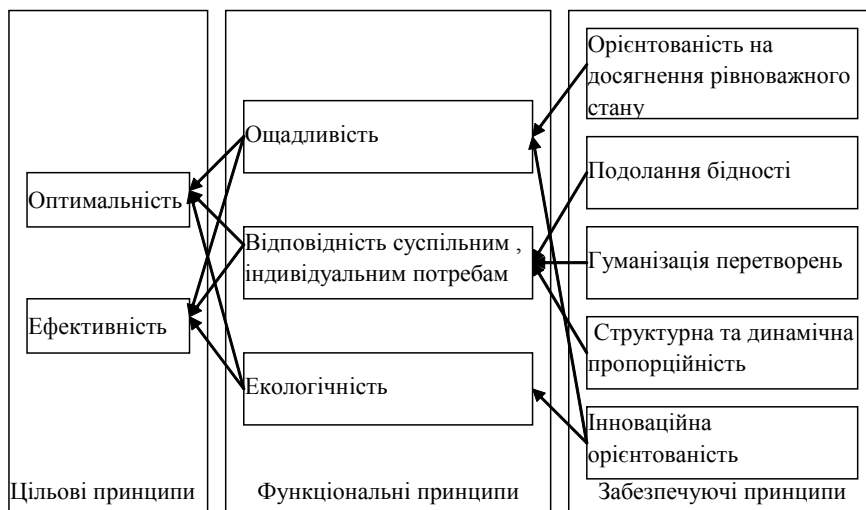

Рис. 1. Систематизація принципів розвитку національної економіки

Джерело: побудовано автором.

- ощадливості;
- інноваційної орієнтованості;
- подолання бідності;
- екологічності.

Якщо загальнотеоретичним принципам відповідає будь-який процес розвитку, попри те, наскільки результативним є регулювання цього процесу, що обумовлено його сутнісною характеристикою, то ступінь відповідності процесу розвитку орієнтаційним принципам пряму залежить від регулювання розвитку.

Водночас варто враховувати взаємозв'язки, що існують між орієнтаційними принципами розвитку. З цієї метою ми вважаємо за потрібне розподілити орієнтаційні принципи розвитку на три групи (рис. 1):

— цільові принципи, відповідність яким сприяє наближенню до головної мети перетворень, що відбуваються в процесі розвитку;

— функціональні принципи, відповідність яким прямо впливає на забезпечення відповідності цільовим принципам;

— забезпечуючі принципи, відповідність яким створюють загальні умови для спрощення забезпечення відповідності функціональним та цільовим принципам.

Дослідження принципів розвитку та розподіл їх на групи важливий з методологічної точки зору, адже дозволяє встановити підпорядкованість одних принципів іншим, а також в подальшому, визначити базові принципи регулювання розвитку національної економіки.

Слід зазначити, що принципи регулювання ґрунтуються на теоріях регулювання. Однією з таких теорій є класична теорія невтручання в економіку.

Представники класичної школи політекономії (зокрема, А. Сміт) використовували та обґрунтували модель невтручання держави в економічне життя країни. Сучасна наука вважає принцип невтручання (*laissez-faire*) ідеальною умоглядною конструкцією, яка не зустрічається в реальному світі, але при цьому є базисом для мікроекономічної теорії [6].

Якщо говорити про кейнсіанську теорію регулювання економіки, то в її основі лежить постулат щодо не-

Рис. 2. Систематизація принципів регулювання розвитку, на яких базується регуляторна політика

Джерело: побудовано автором.

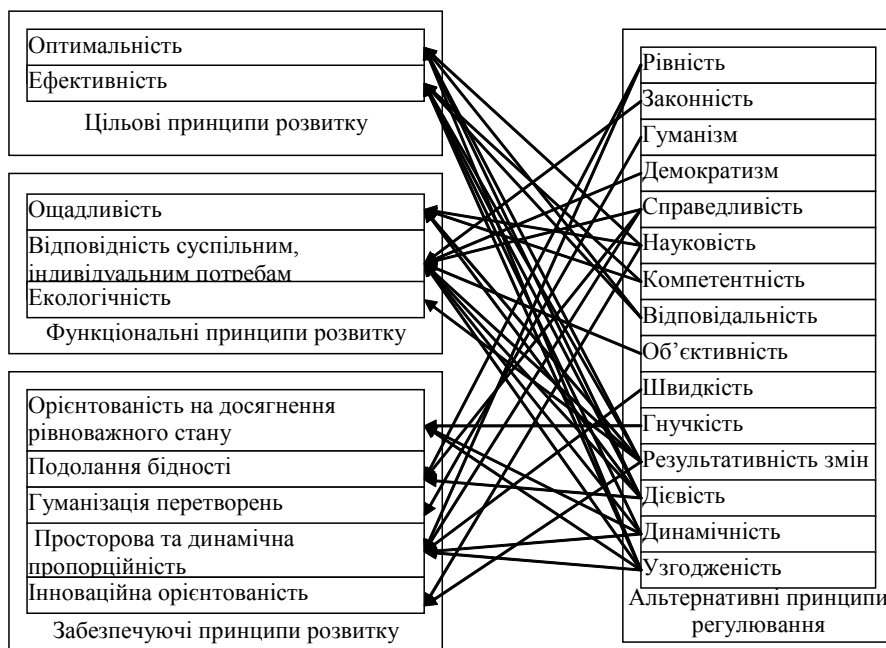
обхідності забезпечення ефективного сукупного попиту, в той час як в основі монетарної теорії регулювання економіки — навпаки, забезпечення ефективного сукупної пропозиції.

Щодо ступеня втручання держави з метою регулювання розвитку, то зазвичай виокремлюють два полярні види регулювання.

Передусім мова йде про економічний лібералізм — це система соціально-економічних відносин з домінуванням ринкових регуляторів і мінімальним державним втру-

чанням. До країн економічного лібералізму можна віднести США, Канаду, Велику Британію, Австралію, в яких державний сектор не перевищує 10 %, державні витрати сягають 30—35 % ВВП, переважають правові та економічні методи регулювання. Сучасний лібералізм також віддає перевагу відкритому суспільству, заснованому на плюралізмі та демократичному управлінні державою, за умови захисту права меншості та окремих громадян.

Гаслом економічного або класичного лібералізму є "вільне приватне підприємство". Перевага віддається ка-

Рис. 3. Взаємозв'язок між принципами регулювання та принципами розвитку

Таблиця 1. Оцінка зв'язку між принципами регулювання та принципами розвитку

Альтернативний принцип регулювання	Вплив на досягнення цільових принципів розвитку	Вплив на досягнення функціональних принципів розвитку	Вплив на досягнення забезпечуючих принципів розвитку
Рівність (0;0;2)			Подолання бідності. Просторова та динамічна пропорційність
Законність (0;1;0)		Відповідність суспільним та індивідуальним потребам	
Гуманізм (0;0;1)			Гуманізація перетворень
Демократизм (0;1;0)		Відповідність суспільним та індивідуальним потребам	
Справедливість (0;1;2)		Відповідність суспільним та індивідуальним потребам	Подолання бідності. Просторова та динамічна пропорційність
Науковість (1;1;1)	Оптимальність	Ощадливість	Інноваційна орієнтованість
Компетентність (1;1;0)	Ефективність	Ощадливість	
Відповідальність (2;0;0)	Ефективність; оптимальність		
Об'єктивність (0;1;0)		Відповідність суспільним та індивідуальним потребам	
Швидкість (0;0;1)			Просторова та динамічна пропорційність
Гнучкість (0;0;1)			Орієнтованість на досягнення рівноважного стану
Результативність змін (2;3;1)	Ефективність; оптимальність	Ощадливість, відповідність суспільним та індивідуальним потребам, екологічність	Інноваційна орієнтованість
Дієвість (1;2;1)	Ефективність	Ощадливість, відповідність суспільним та індивідуальним потребам, екологічність	Подолання бідності
Динамічність (1;1;2)	Ефективність	Відповідність суспільним та індивідуальним потребам	Орієнтованість на досягнення рівноважного стану; просторова та динамічна пропорційність
Узгодженість (2;1;1)	Ефективність; оптимальність	Відповідність суспільним та індивідуальним потребам	Просторова та динамічна пропорційність

Джерело: побудовано автором.

піталізму на основі невтручання держави в економіку, що означає скасування державних субсидій та юридичних бар'єрів для торгівлі.

Ідею, що вільні люди можуть стати основою стабільного суспільства, висунув Джон Локк. Ним акцентовано увагу на забезпечення при регулюванні розвитку економічної свободи як права на особисте володіння та користування власністю й інтелектуальної свободи, що включає свободу совісті. У континентальній Європі розвитком доктрини про загальну рівність громадян перед законом, якому повинні підкорятися навіть монархи, займався Шарль Луї Монтеск'є. Основними інструментами обмеження державної влади він вважав поділ влади та федералізм.

Іншою крайністю може вважатися економічний дирижізм як система соціально-економічних відносин зі значним впливом держави на соціально-економічний розвиток. До країн з економічним дирижізмом відносять Австрію, Японію, Німеччину, в яких державний сектор відіграє істотну роль, державні витрати сягають 45—50 % ВВП, для регулювання активно використовуються прямі, адміністративні та специфічні методи.

Ще однією теорією регулювання є неокласичний синтез — узагальнююча концепція, представники якої обґрунтовують поєднання ринкового та державного регулювання економічних процесів, стверджуючи про доцільність руху до змішаної економіки.

Виходячи з проаналізованих вище теорій принципами регулювання є ефективність, баланс інтересів чи збалансованість, рівність прав, законність, прозорість державної влади. Принципи невтручання, дирижізму, вільної економіки тощо є частковими проявами принципу обґрунтованого вибору або поєднання ринкового та державного регулювання.

Незважаючи на те, що принципи регулювання досліджувались науковцями протягом тривалого часу, це питання не перестає цікавити сучасних науковців. Так, М. Погрібняк виділяє серед принципів регулювання гуманізм, демократизм, законність, конституційність та соціальну справедливість [11]. Слід зазначити, що конституційність та законність є принципами, що перетинаються, адже дотримання принципу конституційності свідчить про те, що регулювання здійснюється згідно діючого законодавства. На наш погляд, серед цих двох принципів доцільно зосередити увагу на законності, як на більш широкому та всеохоплюючому принципі регулювання. А. Мещеряков, С. Сопотян виокремлюють принципи гуманізму, демократизму та законності, ігноруючи принципи конституційності та соціальної справедливості, але доповнюючи перелік принципів принципом науковості [12]. Подібний принцип (принцип наукової обґрунтованості) виокремлює І. Колупаєва та додає до переліку принципів регулювання принцип компетенції

[13]. Принцип справедливості вважає доцільним виділяти по відношенню до регулювання О. Юлдашев [14], тоді як О. Жулинська виділяє додатково принцип відповідальності [15]. Н. Осадча та В. Ляшенко, досліджуючи регуляторну політику, говорять про доцільність виділення принципу об'єктивності, швидкості та гнучкості [16].

Крім принципів, виділених науковцями, є законодавчо встановлені принципи регулювання на яких базується регуляторна політика в державі:

- доцільність;
- адекватність;
- ефективність;
- збалансованість;
- передбачуваність;
- прозорість та врахування громадської думки [17,

ст. 4]:

Узагальнивши всі принципи, ми вбачаємо за доцільне доповнити їх принципами дієвості (забезпечення належної віддачі від впровадження регуляторних рішень), динамічності (необхідності постійних змін відповідно до мінливих потреб) та узгодженості (забезпечення злагоджених дій, які мають враховувати необхідність зусиль спрямованих на покращення розвитку в різних сферах економіки з врахуванням їхньої проблемності), а також принципом результативності змін (зміни регуляторної політики повинні відбиватися на прискоренні розвитку та забезпечувати вирішення існуючих проблем).

Систематизацію принципів наведено на рисунку 2.

Але використання такого широкого переліку принципів ми вбачаємо обтяжливим, адже деякі з них дублюють або повторюють один одного. Законодавчо встановлені принципи є достатньою мірою обґрунтовані та повинні використовуватися при розробці регуляторних актів. Проте, на наш погляд, для обґрунтування направленості змін регуляторної політики варто застосовувати інші принципи, доцільність використання яких, поряд з законодавчо встановленими принципами, залежить від того, як вони впливають на цільові, функціональні та забезпечуючі принципи розвитку.

На рисунку 3 наведено взаємозв'язок між принципами регулювання та принципами розвитку.

Так, наприклад, дотримання таких принципів регулювання, як науковість, відповідальність, результативність змін, дієвість та узгодженість є запорукою відповідності розвитку принципу оптимальності. Для того, щоб розвиток відповідав принципу ефективності, слід дотримуватися принципів регулювання компетентності, відповідальності, результативності змін, дієвості, динамічності та узгодженості.

Узагальнення представленої інформації наведено в таблиці 1, з якої видно, що найбільш значущим серед принципів регулювання може бути визнано результативність змін (принцип, відповідність якому дає змогу говорити про те, що зміни в регуляторній політиці розвитку є успішними).

Дещо поступаються цьому принципу такі: дієвість (відповідність цьому принципу дозволяє стверджувати, що регуляторна політика чинить позитивний вплив на розвиток); динамічність (відповідність цьому принципу дозволяє стверджувати, що регуляторна політика покращується в динаміці) та узгодженість (відповідність цьому прин-

ципу дозволяє говорити про те, що зміни регуляторної політики побудовані таким чином, щоб забезпечити прискорення розвитку в цілому по національній економіці).

ВИСНОВКИ

Таким чином, базуючись на поєднанні елементів теорії регулювання та теорії розвитку регуляторну політику розвитку національної економіки можна визначити як сукупність управлінських дій, які підпорядковуються базовим принципам регулювання розвитку, а саме дієвість, узгодженість та динамічність та передбачає розробку та реалізацію сукупності різноцільових завдань і заходів регулювання розвитку національної економіки, покликаних вирішити встановлені проблеми та прискорити розвиток національної економіки, забезпечивши оптимальний рівень результативності змін.

У результаті дослідження запропоновано підхід до формування переліку принципів регуляторної політики розвитку національної економіки, який побудовано на основі взаємодії та взаємного врахування принципів теорій розвитку та теорій регулювання з їх розподілом на загальнотеоретичні та орієнтаційні принципи розвитку, що дає змогу встановити підпорядкованість одних принципів іншим та відповідність процесу розвитку орієнтаційним (цільовим, функціональним або забезпечуючим) принципам регуляторної політики.

Крім того, у статті сформовано перелік базових принципів регуляторної політики розвитку, який на відміну від існуючих представлено сукупністю законодавчо встановлених принципів регуляторної політики та принципів дієвості, динамічності та узгодженості, а також результативності змін. Дотримання у регуляторній політиці розвитку національної економіки таких принципів дає змогу забезпечити належну віддачу від впровадження регуляторної політики, злагодженість дій щодо покращення розвитку в різних сферах економіки та зміни регуляторної політики, які сприятимуть прискоренню їх розвитку.

Література:

1. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. Економіка України. 2012. № 5. С. 4—17.
2. Економічна теорія: політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилюка. Київ: Знання, 2014. 710 с.
3. Глуха Г.Я. Економічне зростання: еволюційно-змістовий аналіз. Академічний огляд. 2013. № 1 (38). С. 32—38.
4. Теории экономического роста. Кейнсианские и некейнсианские модели. Принципы мультипликации и акселерации. URL: <https://economy-bases.ru/t20r2-part2.html>.
5. Чабанова М. Неоінституційний підхід до аналізу процесу прийняття політичних рішень. Політичний менеджмент. 2010. № 2. С. 29—37.
6. Цветков В.А. Циклы и кризисы: теоретико-методологический аспект: монография. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2013. 504 с.
7. Дошин С.В. Основні концепції причин циклічного розвитку економіки. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2012. № 1. С. 11—14.

8. Богданов А.А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). Москва: Экономика, 1989. 304 с.

9. Петухова Е.Е. Применение критерия эффективности Парето в экономической теории благосостояния. URL: <http://www.a-economist.narod.ru/section1/2008-2009/petuhova.htm>

10. История экономических учений (современный этап): учебник / Под общ. ред. А.Г. Худокормова. Москва: ИНФРА-М, 2002. 733 с.

11. Погрібняк М.А. Принципи державної регуляторної політики. Дні науки: Збірник тез доповідей. Гуманітарний університет "ЗІДМУ", 11—12 жовтня 2007. Запоріжжя: ГУ "ЗІДМУ", 2007. Т. 3. С. 63—65.

12. Мещеряков А.А., Сопотян С.В. Регуляторна політика як складова забезпечення економічної безпеки в Україні. Вісник митної служби України. Серія "Економіка". 2011. № 1. С. 34—39.

13. Колупаєва І.В. Інструментарій регуляторної політики держави. Проблеми економіки. 2014. № 4. С. 407—417.

14. Юлдашев О.Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія. Київ: МАУП, 2005. 336 с.

15. Жулінська О.С. Проблеми дотримання принципів державної регуляторної політики. Ефективність державного управління. 2012. Вип. 32. С. 122—129.

16. Осадча Н.В., Ляшенко В.І. Цілі, завдання та принципи регуляторної політики в митній сфері. Економічний вісник Донбасу. 2010. № 1 (19). С. 69—82.

17. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>

References:

1. Ghaljchynskyj, A. (2012), "Economic development: a methodology for a renewed paradigm", *Economy of Ukraine*, vol. 5, pp. 4—17.

2. Bazylevych, V. D. (2014), *Ekonomichna teoriya: politekonomija: pidruchnyk* [Economic theory: political economy: a textbook], Znanja, Kyiv, Ukraine.

3. Ghlukha, Gh. Ja. (2013), "Economic growth: an evolutionary-content analysis", *Academy review*, vol. 1 (38), pp. 32-38.

4. economy-bases (2019), "Theories of economic growth. Keynesian and neo-Keynesian models. Principles of animation and acceleration", available at: <https://economy-bases.ru/t20r2part2.html> (Accessed 05 September 2019).

5. Chabanova, M. (2010), "A neo-institutional approach to political decision-making", *Political management*, vol. 2, pp. 29—37.

6. Tsvetkov, V. A. (2013), *Tsikly i krizisy: teoretiko-metodologicheskij aspekt: monografiya* [Cycles and crises: theoretical and methodological aspect: monograph], Nestor-Istoriya, St.Petersburg, Russia.

7. Doshyn, S. V. (2012), "Basic concepts of the causes of cyclical economic development", *Bulletin of Chernivtsi Trade and Economics Institute*, vol. 1, pp. 11—14.

8. Bogdanov, A. A. (1989), *Tektologiya: (Vseobshchaya organizatsionnaya nauka)* [Tectology: (General Organizational Science)], *Ekonomika*, Moscow, Russia.

9. Petuhova, E. E. (2009), "Application of the Pareto efficiency criterion in the economic theory of welfare", available at: <http://www.a-economist.narod.ru/section1/2008-2009/petuhova.htm> (Accessed 05 September 2019).

10. Hudokormov, A.G. (2002), *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy (sovremennyiy etap): uchebnik* [The history of economic studies (modern stage): a textbook], INFRA-M, Moscow, Russia.

11. Pohribniak, M. A. (2007), "Principles of Regulatory Policy", *Dni nauky: Zbirnyk tez dopovidej*, University of the Humanities "Zaporozhja Institute of Public and Municipal Administration", Zaporizhzhia, Ukraine, pp. 63—65.

12. Meshcheriakov, A. A. and Sopotian, S. V. (2011), "Regulatory policy as part of ensuring economic security in Ukraine". *Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine*, series: economy, vol. 1, pp. 34—39.

13. Kolupaieva, I. V. (2014), "The regulatory policy tools of the state". *The problems of economy*, vol. 4, pp. 407—417.

14. Yuldashev, O. Kh. (2005), *Problemy vdoskonnennia derzhavnoi rehuliatornoj polityky v Ukraini* [The problems of regulatory policy in Ukraine], MAUP, Kyiv, Ukraine.

15. Zhulinska, O. S. (2012), "Problems of compliance with the principles of regulatory policy", *Efficiency of public administration*, vol. 32, pp. 122—129.

16. Osadcha, N. V. and Liashenko, V. I. (2010), "Goals, objectives and principles of regulatory policy in the field of customs", *The Economic bulletin of Donbass*, vol. 1 (19), pp. 69—82.

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), *The Law of Ukraine "On the Principles of Regulatory Policy in Economic Activity"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> (Accessed 05 September 2019).

Стаття надійшла до редакції 07.09.2019 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Т. М. Ткачук,
к. е. н., доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-8657-2621

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.31

ЕКСПОРТ ПРОМОУШН ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Т. Tkachuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Department of Hotel and Restaurant Business,
Kyiv National University of Trade and Economics

EXPORT PROMOTION OF UKRAINE'S TOURIST BRAND IN EUROPEAN INTEGRATION

У статті визначено роль туризму як перспективної сфери стабілізації та розвитку економіки України. На підставі ґрунтовного аналізу Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року та, враховуючи усі виявлені проблеми функціонування туристичної сфери на національному ринку послуг, сформовано основні завдання, які потребують негайного вирішення на державному рівні. Згідно з основними положеннями вищезазначеного документу визначено основні показники розвитку сфери туризму та курортів в Україні. Здійснено аналіз основних індикаторів та субіндикаторів оцінки конкурентоспроможності сфери туризму України для визначення недоліків її функціонування та формування пріоритетних напрямів розвитку українського туристичного бренду на міжнародному ринку послуг. У результаті проведених досліджень визначено основні стратегічні цілі подальшого розвитку туристичної сфери. Перспективним напрямом сприяння міжнародній конкурентоздатності туризму України визначено розвиток експортних компетенцій українського бізнесу. Розроблено та запропоновано модель експорт промощу туристичного бренду України, яка буде актуальною для застосування та просування на європейський ринок послуг. Визначено основні етапи моделі експорт промощу туристичного бренду, зокрема: проходження тесту на готовність туристичної сфери до експорту, пошук та перевірка надійності закордонних партнерів, вибір "правильного" туристичного ринку для експорту, ідентифікація потенційного споживача туристичних послуг, розробка експортної стратегії виходу на новий ринок, розробка маркетингового плану та плану туристичних продажів, фінансове планування експорту туристичних послуг та розрахунок ROI. На підставі отриманих результатів досліджень визначено основні переваги просування експорту туристичного бренду на європейський ринок. Перспективою здійснення подальших наукових досліджень визначено моніторинг та аналіз ефективних інформаційно-комунікативних технологій, використання яких забезпечує ефективність просування експорту туристичного бренду на європейський ринок.

The role of tourism as a promising sphere of stabilization and development of the Ukrainian economy is defined in the article. Based on a thorough analysis of the Tourism and Resort Development Strategy for the period up to 2026, and taking into account all the identified problems of tourism in the national market of services, the main tasks that need immediate solution at the state level have been formed. According to the main provisions of the above document, the main indicators of the development of tourism and resorts in Ukraine have been determined. The analysis of the main indicators and subindicators of assessing the competitiveness of the tourism sector of Ukraine to identify the shortcomings of its functioning and the formation of priority directions of development of the Ukrainian tourism brand in the international market of services. As a result of the conducted researches, the main strategic goals of further development of the tourism sphere were determined. The development of export competences of Ukrainian business is defined as a promising direction of promoting the international competitiveness of tourism in Ukraine. The model of export of the promotional tourism brand of Ukraine has been developed and proposed, which will be relevant for application and promotion to the European market of services. The main stages of the model of export promotion of the tourism brand are determined, in particular: passing the test on the readiness of the tourism

industry for export, finding and verifying the reliability of foreign partners, choosing the "right" tourism market for export, identification of potential consumer of tourist services, developing an export strategy to enter a new market development of marketing and tourist sales plan, financial planning of export of tourist services and calculation of ROI. Based on the results of the research, the main advantages of promoting the export of the tourism brand to the European market were determined. The prospect of further scientific research determines the monitoring and analysis of effective information and communication technologies, the use of which ensures the efficiency of promoting the export of the tourism brand to the European market.

Ключові слова: туризм, туристичний бренд, експорт промоушн, європейський ринок послуг, конкурентоспроможність, інвестиційний клімат, експортна стратегія, туристичні експортери.

Key words: tourism, tourism brand, export promotion, European market of services, competitiveness, investment climate, export strategy, tourism exporters.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах ведення підприємницької діяльності на туристичному ринку ця сфера стає вагомим важелем формування та розвитку міжнародних економічних відносин, зокрема за рахунок залучення іноземних інвесторів на основі високого рівня прибутковості та швидкості окупності.

Водночас, за даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, на сьогодні практично немає проектів у сфері туризму, які б відповідали міжнародним стандартам. Таким чином, це має мотивувати всіх зацікавлених юридичних і фізичних осіб, які мають відношення до індустрії гостинності, туристичної діяльності та дотичних до цих сфер економіки України суб'єктів господарювання вивчати, аналізувати, розробляти та пропонувати реальні, спрямовані на позитивний результат інвестиційні проекти. Це стосується як ініціаторів-замовників інвестиційних проектів, так і виконавців, які можуть представляти достатньо широке коло державних, регіональних, місцевих структур, підприємств, представників громадянського суспільства тощо [3].

За результатами аналізу звітності Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) причинами депопуляризації туризму на українському ринку послуг є такі:

- 1) неналежне оцінювання міжнародного досвіду розвитку туризму;
- 2) відсутність чіткої послідовності дій у веденні державної політики у сфері;
- 3) відсутність належних умов для розвитку туризму, податкового і фінансового стимулювання державою експорту туристичних послуг і вітчизняних туроператорів;
- 4) незадовільна робота уряду по формуванню та зміцненню туристичного іміджу України, розробки та просування національного туристичного бренду на міжнародному та внутрішньому ринках.

На підставі вищезазначеного доцільно дослідити питання та обґрунтувати отримані результати щодо просування експорту туристичного бренду України на міжнародний ринок послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідженню питань щодо основних аспектів становлення та розвитку брендингу присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, розробці теоретико-методологічних основ брендингу присвячено праці О.Г. Авдан, С.В. Мельниченко [8], І.В. Безуглий [2], А.А. Мазаракі, Т.І. Ткаченко [6], Ю.І. Масюк [7], Т.Л. Нагорняк [10], Д. Хан [12]; питання економічного оцінювання туристичного бренду висвітлені у працях О.В. Музиченко-Козловської [9], М.В. Осипчук [11]; Л.В. Балабанова, Я.В. Приходченко [1], Н.О. Котова [5] здійснюють дослідження основних аспектів формування та розвитку бренд-менеджменту підприємств в умовах маркетингової орієнтації; питання формування міжнародного туристичного бренду на європейському ринку висвітлено у працях В.В. Журило, О.Ю. Пригари [4]. Водночас, маловивченим залишається питання щодо просування експорту туристичного бренду України на європейський ринок, що зумовило актуальність написання даної статті.

МЕТА СТАТТІ

Формулювання цілей статті (постановка завдання):

- 1) здійснити ґрунтовний аналіз розвитку туристичної сфери на національному та міжнародному ринках послуг;
- 2) сформулювати основні завдання та стратегічні цілі розвитку туризму для популяризації України у світі і формування її іміджу як країни, привабливої для туризму;
- 3) обґрунтувати визначення розвитку експортних компетенцій українського туристичного бізнесу як перспективного напрямку сприяння міжнародної конкурентоздатності України;
- 4) розробити модель експорт промоушн туристичного бренду України на європейський ринок та визначити її основні етапи;

Таблиця 1. Основні показники розвитку сфери туризму та курортів

№ п/п	Назва показника	Роки*			
		2015	2019	2022	2026
1.	Кількість іноземних туристів, які в'їжджають до України, <i>млн осіб</i>	12,9	↑ у 1,5 рази	↑ у 2 рази	↑ у 2,5 рази
2.	Кількість суб'єктів туристичної діяльності, <i>тис. одиниць</i>	6,8	↑ у 1,5 рази	↑ у 3 рази	↑ у 5 разів
3.	Обсяг надходжень до місцевих бюджетів від сплати туристичного збору, <i>млн гривень</i>	37,1	↑ у 2 рази	↑ у 5 разів	↑ у 10 разів
4.	Обсяг надходжень до зведеного бюджету (податки та збори) від діяльності суб'єктів туристичної діяльності, <i>млрд. гривень</i>	1,71	↑ у 2 рази	↑ у 5 разів	↑ у 10 разів
5.	Кількість робочих місць у сфері туризму, <i>тис. осіб</i>	88	↑ у 1,5 рази	↑ у 3 рази	↑ у 5 разів
6.	Кількість внутрішніх туристів, <i>тис. осіб</i>	357	↑ у 2 рази	↑ у 3 рази	↑ у 5 разів
7.	Кількість екскурсантів, <i>тис. осіб</i>	125,5	↑ у 1,5 рази	↑ у 2 рази	↑ у 2,5 рази

Примітка: * — за вихідні показники взято показники 2015 року.
Джерело: систематизовано автором на основі [17].

5) визначити перспективні напрями та переваги просування експорту туристичного бренду для підвищення конкурентоспроможності українського бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У сучасному глобалізованому світі провідні держави світу дали належну оцінку перевагам від розвитку туристичної галузі. Туризм сприяє зростанню зайнятості, диверсифікації економіки, оскільки сфера туризму і курортів пов'язана з діяльністю У 2015 році частка міжнародних туристичних прибуттів збільшилася на 4,4 відсотка і становила 1184 млн туристів.

Сфера туризму та курортів стає однією з основних галузей, що впливає на загальний стан і тенденції світової економіки. Туризм сприяє збереженню і розвитку культурного потенціалу, веде до гармонізації відносин між різними країнами і народами, збереженню екологічно безпечного довкілля. Крім того, туризм є одним із чинників реалізації зовнішньої політики держави.

За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), частка туризму у світовому ВВП складає близько 10% (у нашій країні цей показник становить 1,5% ВВП), а на долю міжнародного туризму припадає 6% загального обсягу світового експорту та біля 30% світового експорту послуг, кожне 11 робоче місце в світі припадає на сферу туризму. Відповідно до експертних прогнозів, до 2030 року кількість міжнародних туристичних відвідувань зросте до 1,8 млрд туристів. За

даними UNWTO у 2015 році по Європі подорожувало 609 млн туристів, а їх витрати склали 509 млрд доларів США [14].

Україна як країна, що знаходиться в центрі Європи має всі передумови для належного розвитку економіки за рахунок туризму. Однак наша держава суттєво програв в конкурентній боротьбі, відстаючи від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг. Фінансово-економічна криза, що продовжується в останні роки, події, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, негативно вплинули на в'їзний туристичний потік, структуру туризму та туристичні можливості країни як на внутрішньому, так і зовнішньому туристичному ринку.

Україна втрачає свою популярність як туристичний напрям, оскільки в уяві потенційних туристів складається враження повномасштабної війни, а країна

сприймається, виключно, як гаряча точка. У 2018 році потік іноземних туристів в Україну збільшився на 40% порівняно з 2017 роком [16]. Це свідчить про поступове зниження статусу країни як "небезпечної" для туристів та відродження популярності туристичного бренду України в цілому.

Подолання наявних негативних тенденцій, створення системних та комплексних передумов для розвитку туризму та курортів у державі має стати одним з пріоритетних напрямів прискорення економічного зростання країни.

За результатами ґрунтового аналізу Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року та, враховуючи усі вищезазначені проблеми функціонування туристичної сфери, доцільно сформулювати основні завдання, які потребують негайного вирішення на державному рівні:

1) здійснення комплексу заходів з підтримки розвитку туристичної індустрії, зокрема створення привабливого інвестиційного клімату у сфері туризму та курортів;

2) забезпечення належного рівня міжгалузевої координації та міжрегіональної кооперації, що сприятиме раціональному використанню туристичних ресурсів і дасть можливість оптимізувати витрати з державного і місцевих бюджетів на здійснення заходів у сфері туризму та курортів;

3) об'єднання зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників туристичного бізнесу, інших галузей економіки та інститутів громадянського суспільства для популяризації України

у світі і формування іміджу України як країни, привабливої для туризму;

4) гармонізація національного законодавства з європейським, дотримання цілей і принципів, проголошених стратегічними документами розвитку держави [17].

Згідно з основними положеннями вищезазначеного документу визначено основні показники розвитку сфери туризму та курортів в Україні до 2026 року (табл. 1).

За даними рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму у 2019 році Україна зайняла 78 місце серед 140 країн. У період з 2014—2019 роки наша країна мала достатньо нестабільні позиції у рейтингу та, разом з тим, порівняно з попереднім роком, піднялась у рейтингу на 5 позицій (рис. 1) [13].

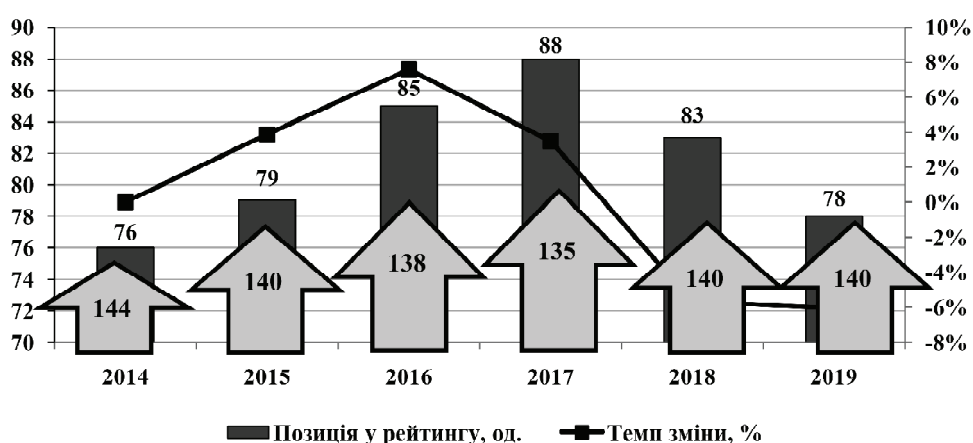
Доцільно здійснити аналіз основних індикаторів та субіндикаторів оцінки конкурентоспроможності сфери туризму України для визначення недоліків її функціонування та формування пріоритетних напрямів розвитку українського туристичного бренду на міжнародному ринку послуг (табл. 2).

Згідно результатів, отриманих та представлених у таблиці 2, найнижчі показники становлять індикатори: інфраструктури (3,4 бали), зокрема за рахунок недосконалості функціонування транспортного забезпечення; природних і культурних ресурсів (2,1 бали) — у першу чергу, за рахунок зниження у 2019 р. субіндексу культурних ресурсів та здійснення поїздок з діловою метою до 1,9 балів. Найбільшого зниження зазнав субіндекс міжнародної відкритості — з 4,9 балів у 2017 р. до 3,7 балів у 2019 р. Це свідчить про недостатню інформованість світової спільноти щодо потужного потенціалу туристичного бренду України, а також недосконалості підходів щодо його розвитку на міжнародній арені туристичних послуг з боку нашої держави.

На підставі проведеного аналізу, вище отриманих результатів досліджень щодо конкурентоспроможності туристичної сфери України і її потенціалу для популяризації на міжнародному ринку послуг та з урахуванням ключових положень Стратегії розвитку туризму та курортів до 2026 року визначено такі основні стратегічні цілі подальшого розвитку:

1) створення конкурентоспроможного національного туристичного продукту на засадах системної маркетингової діяльності, спрямованої на чітке позиціонування різних видів туристичних продуктів, адаптованих до вимог і очікувань споживачів;

2) забезпечення ефективного і комплексного (економічного, соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристичного та

Рис. 1. Динаміка змін позицій України у рейтингу глобальної конкурентоспроможності у сфері туризму у 2014—2019 рр.

Джерело: складено автором на основі [13].

курортно-рекреаційного потенціалу шляхом розв'язання проблеми рекреаційного природокористування і охорони навколишнього природного середовища та удосконалення територіальної структури сфери туризму та курортів з метою розвитку туристичних територій, брендингу територій;

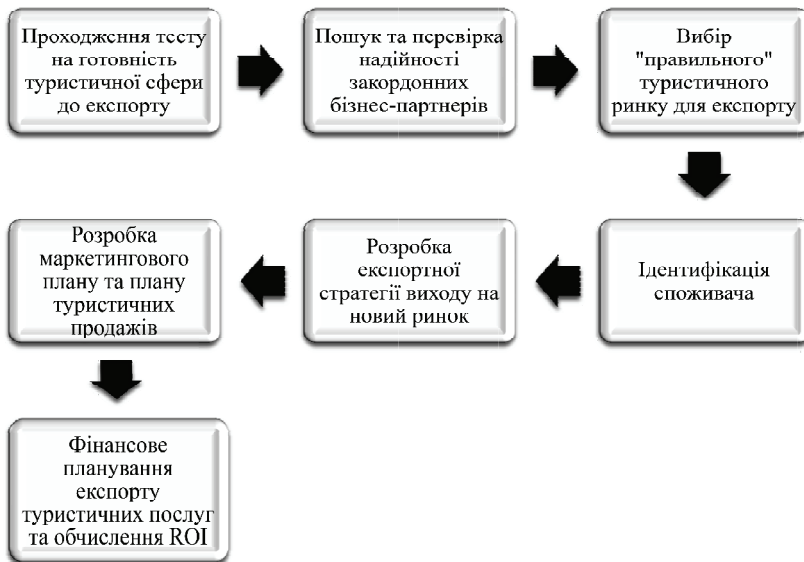
3) системне підвищення якості інфраструктури курортів та рекреаційних територій шляхом виконання комплексної програми поетапного вдосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення;

4) удосконалення інформаційної інфраструктури рекреаційних та туристичних послуг шляхом створення центрів туристичної інформації та популяризації туристичних послуг.

Таблиця 2. Основні індикатори оцінки конкурентоспроможності туризму України у 2017 та 2019 рр.

Назва індикатора оцінки конкурентоспроможності туризму		
Назва субіндикатора	Оцінка конкурентоспроможності туризму за роками, балів	
	2017	2019
1. Зовнішнє середовище функціонування		
1.1. Бізнес-середовище	3,7	4,1
1.2. Безпека	3,5	4,8
1.3. Здоров'я та гігієна	6,6	6,5
1.4. Трудові ресурси та ринок праці в цілому	4,9	4,8
1.5. Готовність до ІКТ	4,2	4,5
Загальний індекс за індикатором, балів		5,0
2. Політика та сприятливість умов		
2.1. Пріоритетність напрямку туризму	4,3	4,3
2.2. Міжнародна відкритість	4,9	3,7
2.3. Конкурентоспроможність цін	5,2	5,9
2.4. Екологічна стійкість	3,9	3,9
Загальний індекс за індикатором, балів		4,5
3. Інфраструктура		
3.1. Повітряний транспорт	2,4	2,7
3.2. Наземний та водний транспорт	3,0	3,1
3.3. Туристичне обслуговування	4,0	4,3
Загальний індекс за індикатором, балів		3,4
4. Природні і культурні ресурси		
4.1. Природні ресурси	2,3	2,2
4.2. Культурні ресурси та ділові поїдки	2,1	1,9
Загальний індекс за індикатором, балів		2,1

Джерело: складено автором на основі [13].

Рис. 2. Модель експорт промоушн туристичного бренду України на європейський ринок

Джерело: складено автором на основі [15].

тичних продуктів під час провадження ярмаркової, фестивальної та виставкової діяльності;

5) забезпечення відповідності ціни та якості туристичних продуктів шляхом створення умов для оптимізації організаційно-економічної структури діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу у сфері туризму і розроблення національних стандартів надання туристичних послуг відповідно до міжнародних стандартів;

6) організація системи якісної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу та обслуговування, інших професій сфери туризму та курортів [17].

Перспективним напрямом сприяння міжнародній конкурентоздатності України є розвиток експортних компетенцій українського бізнесу, у тому числі — туристичної сфери.

Експортний бренд допоможе покупцям по усьому світу краще впізнавати українську продукцію. Просування експорту допоможе об'єднати різні за асортиментом і типом товари та послуги (у т.ч. — туристичні) під єдину візуальну концепцію та стилістику. Що, у свою чергу, буде сприяти торгівлі та кращій конкурентоспроможності українських товарів та послуг на світових ринках.

За даними консультативно-дорадчого органу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України — Офісу з просування експорту — український експорт формує 50% міжнародного іміджу України. Окрім цього, експортний бренд допомагає експортерам суттєво збільшувати обсяги продажів.

Зростання експорту має стратегічне значення для економіки України. Сьогодні експортери забезпечують 47,9% ВВП та валютних надходжень України. За 6 місяців 2018 року український експорт зріс на 2,8 млрд дол. у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року [15]. За статистичними даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі експорт товарів України за 2017 рік становив 43,3 млрд дол. (на 19% більше, ніж у попередньому році). У свою чергу, експорт послуг (у т.ч. — туристичних) за аналогічний період становив 52,3 млрд дол. (на 16 % більше у порівнянні з 2016 роком) [15].

Експортний бренд базується на загальнонаціональному бренді Ukraine Now, що відповідає політиці держави створювати стійкий емоційний та візуальний зв'язок між різними галузями та секторами. Бренд країни та експортний бренд мають спільну тему, однак різні практичні завдання. Бренд Ukraine Now — загальний бренд країни, що формує сприйняття України та українців у світі. У свою чергу, експортний бренд України презентує Україну як вигідного торгового партнера, що продає якісну, автентичну, інноваційну та креативну продукцію [15].

У 2018 році у Китаї відбулась міжнародна експортна виставка світу — China International Import EXPO 2018, де Україна вперше представила свої експортні можливості та досягнення. Експортну пропозицію України представляли сфери харчової промисловості, інформаційно-комунікаційних технологій, креативних

спрямувань, машинобудування, аерокосмічна та авіаційна сфери і сектор туризму.

Таким чином, просування експорту туристичного бренду України на міжнародний ринок послуг є актуальним для подальшого перспективного майбутнього всієї сфери туризму в цілому.

На підставі вищезазначеного, доцільно запропонувати модель експорт промоушн туристичного бренду України, яка буде актуальною для застосування та просування на європейський ринок послуг (рис. 2).

Таким чином, модель просування експорту туристичного бренду України передбачає виконання таких етапів:

1) проходження тесту на готовність туристичної сфери до експорту. Перевірити готовність власного бізнесу до експорту послуг можна на офіційному сайті Офісу з просування експорту України в он-лайн режимі за таким алгоритмом: 1) за допомогою розробленої он-лайн форми необхідно зареєструватись або увійти в особистий кабінет та виконати подальшу покрокову інструкцію; 2) на сторінці користувача необхідно додати реально функціонуюче власне туристичне підприємство та заповнити відповідну форму; 3) знайти у запропонованому списку найменування необхідної послуги; 4) надати актуальні відповіді на запропоновані запитання; 5) отримати результат у балах та рекомендації щодо компетенцій, яких бракує вказаному підприємству для досягнення успіху.

Здійснивши покрокове тестування на он-лайн платформі, можна отримати реальні результати та оцінити можливості кожного окремого туристичного підприємства щодо подальшого просування послуг на міжнародному ринку і, таким чином, мінімізувати ймовірні ризики діяльності;

2) пошук та перевірку надійності закордонних партнерів доцільно здійснювати за такою схемою:

2.1. Здійснення дослідження з вивчення ринку.

2.2. На основі проведеного дослідження необхідно обрати країни для виходу на зовнішній ринок та потенційні компанії-партнери.

2.3. Спланувати особисті візити до обраних країн та визначити чіткі цілі візитів.

2.4. Проаналізувати отриману за результатами зустрічей інформацію та обрати ідеального партнера для подальшої співпраці.

2.5. Обраного потенційного партнера необхідно перевірити на надійність. Це можна зробити так: перевірити в загальнодоступних системах, чи дійсно є така зареєстрована компанія; знайти цю компанію в базах платників податків; переглянути списки членів Торгових палат, Асоціацій та т. ін.; зустрітися з ними особисто та впевнитися, що вони справді існують; спробувати укласти з компанією невелику угоду та успішно її реалізувати;

3) вибір "правильного" туристичного ринку для експорту. Основними напрямками щодо вибору конкретного ринку для просування експорту туристичного бренду України є: 1) обрання для старту експортної діяльності сусідні країни (нижчі транспортні витрати, відсутні або мінімальні культурні відмінності); 2) здійснити моніторинг щодо актуальності пропонованого туристичного продукту на обраному ринку, необхідного рівня якості надаваних послуг, ймовірних цін на пропонований продукт (послугу) та отримання прибутку, наявності необхідних виробничих потужностей для забезпечення попиту на обраному ринку тощо.

За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) найпопулярнішими туристичними destinations за кількістю міжнародних прибуттів є країни: Франція, Іспанія, США, Китай, Італія, Турція, Мексика, Німеччина та інші [14];

4) для того, щоб ідентифікувати потенційного споживача туристичних послуг, необхідно, у першу чергу, визначити вид продажу для туристичного продукту, що експортується: B2B чи B2C сегмент. У випадку B2B продажів експорт послуг здійснюється безпосередньо з України до компанії-партнера в іноземній країні. У разі B2C продажів необхідно знайти місцевого партнера-ртейлера, який буде постачати експортовану туристичну продукцію до кінцевого споживача;

5) для розробки експортної стратегії виходу на новий ринок першочерговим завданням є здійснення розрахунків щодо ймовірних витрат у співвідношенні з потенційними прибутками. Адже вихід на зовнішні ринки потребує значних грошових вкладень і необхідним для кожного підприємця є розуміння фінансових можливостей підприємства та вигідність запланованого експорту;

6) розробка маркетингового плану та плану туристичних продажів. Кожен ринок унікальний і вимагає індивідуального підходу, унікальної стратегії та добору відповідних каналів просування. Тому для формування ефективної маркетингової стратегії просування експорту туристичного бренду, плану продажів, встановлення та своєчасного регулювання цін необхідним є ґрунтовне дослідження обраного ринку за вищезазначеними критеріями. Для цього, передусім, необхідно провести консультації з місцевими експертами; по-друге, зібрати фокус-групу із залученням представників обраного сегменту споживачів; по-третє, на підставі отриманих результатів запустити пілотний проект та здійснити аналіз його успішності;

7) останнім етапом експорт промоушн туристичного бренду України на європейський ринок є фінансове планування експорту туристичних послуг та розрахунок

ROI, які передбачають залучення спеціаліста для прорахування ймовірних ризиків та стабільності фінансового стану туристичного підприємства у разі експорту, а також перевірку фінансової стабільності туристичної компанії потенційного бізнес-партнера.

Окрім звичайних статистичних даних, які можна отримати з загальнодоступних джерел чи з річних звітів партнерів, варто провести збір інформації з внутрішніх джерел країни через місцевих аналітиків, журналістів, якщо є доступ, та отримати статистичні дані безпосередньо від установ у країні, куди заплановано експортувати туристичний бренд. Отриману інформацію варто систематизувати, порівняти та робити висновки лише на основі повного розуміння особливостей та стану ринку.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, просування експорту туристичного бренду України на міжнародний ринок послуг є сучасним інструментом забезпечення умов для прискореного розвитку сфери туризму і курортів, перетворення її у високоефективну та інтегровану у світовий ринок галузь.

Очікуваними результатами від експорт промоушн туристичного бренду є:

1) підвищення конкурентоспроможності національного туристичного бренду;

2) підвищення якості життя населення шляхом забезпечення економічного зростання та екологічної безпеки, консолідації суспільства, надання повномасштабного доступу до послуг у сфері туризму та курортів;

3) створення сучасної туристичної інформаційної інфраструктури, а також забезпечення поширення інформації про туристичні ресурси України у світовому інформаційному просторі;

4) єдине візуальне брендування українських туристичних експортерів на міжнародних експо та спеціалізованих виставках;

5) систематичне інформування про можливості і конкурентні переваги експортно орієнтованих сфер України (туризм є однією зі сфер, яка об'єднує понад 50 інших сфер та видів економічної діяльності).

Перспективою здійснення подальших наукових досліджень даного спрямування буде моніторинг та аналіз ефективних інформаційно-комунікативних технологій, використання яких забезпечує ефективність просування експорту туристичного бренду на європейський ринок.

Література:

1. Балабанова Л.В. Бренд-менеджмент підприємств в умовах маркетингової орієнтації: монографія / Л.В. Балабанова, Я.В. Приходченко // Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. — Донецьк, 2010. — 200 с.

2. Безуглий І.В. Наукові аспекти формування рекреаційно-туристичного бренду України / І.В. Безуглий, І.Б. Рябов // Науковий вісник ЧДІЕУ. — 2013. — № 3 (19). — С. 148—157.

3. Герман І.В. Актуальні питання інвестиційної політики підприємств туристичної сфери / І.В. Герман // Науково-практичний журнал "Молодий вчений". Серія: економіка. — 2017. — № 12 (52). — С. 585—591.

4. Журило В.В. Формування міжнародного туристичного бренду України на міжнародному ринку / В.В. Журило, О.Ю. Пригара // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2017. — Вип. 14. — Ч. 1. — С. 104—111.

5. Котова Н.О. Територіальний маркетинг, територіальний брендинг: визначення сутності та особливості / Н.О. Котова // Державне будівництво. — 2010. — № 1. — С. 55—66.

6. Мазаракі А.А. Туристські дестинації (теорія, управління, брендинг): монографія / А.А. Мазаракі, Т.І. Ткаченко, С.В. Мельниченко та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі. — К.: Київ. нац. торг.— екон. ун-т, 2013. — 388 с.

7. Масюк Ю.І. Формування брендів туристичних підприємств за сучасних умов / Ю.І. Масюк // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія: Міжнародні відносини. — 2015. — Вип. 24. — С. 201—207.

8. Мельниченко С.В. Брендинг у туристичному бізнесі: теоретичні аспекти / С.В. Мельниченко, О.Г. Авдан // Туризм в умовах глобалізації: особливості та перспективи розвитку: монографія / Під ред. д-ра екон. наук, проф. Кизима М.О., канд. екон. наук, проф. Єрмаченко В.Є. — Х.: ВД "ИНЖЕК", 2012. — 472 с.

9. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території: [монографія] / О.В. Музиченко-Козловська. — Львів: Новий світ-2000, 2012. — 176 с.

10. Нагорняк Т.Л. Країна як бренд. Національний бренд "Україна" / Т.Л. Нагорняк // Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний щоквартальний збірник. — 2013. — № 4 (9). — С. 220—228.

11. Осипчук М.В. Брендинг як інструмент підвищення ефективності функціонування туристичної дестинації / М. Осипчук // Дослідження міжнародної економіки. — 2011. — Вип. 2 (67). — С. 144—155.

12. Hahn D. Building a Strong Brand: The ID Branding Framework [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.allaboutbranding.com>

13. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.weforum.org>

14. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unwto.org>

15. Офіційний сайт Офісу з просування експорту України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://epo.org.ua>.

16. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

17. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>

References:

1. Balabanova, L.V. and Prykhodchenko, Y.V. (2010), Brand management of enterprises in terms of marketing orientation, Donets. nats. un-t ekonomiky i torhivli im. M. Tuhon-Baranovs'koho, Donets'k, Ukraine.

2. Bezuhlyj, I.V. (2013), "Scientific aspects of formation of recreational and tourism brand of Ukraine", Naukovyj visnyk ChDIEU, vol. 3, pp. 148—157.

3. Herman, I.V. (2017), "Topical issues of investment policy of tourism enterprises", Naukovo-praktychnyj zhurnal "Molodyj vchenyj", vol. 12, pp. 585—591.

4. Zhurylo, V.V. and Pryhara, O.Y. (2017), "Formation of the international tourism brand of Ukraine in the international market", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, vol. 14, pp. 104—111.

5. Kotova, N.O. (2010), "Territorial marketing, territorial branding: defining nature and features", Derzhavne budivnytstvo, vol. 1, pp. 55—66.

6. Mazaraki, A.A. Tkachenko, T.I. and Mel'nychenko, S.V. (2013), Turysts'ki destynatsii (teoriia, upravlinnia, brendynh) [Tourist destinations (theory, management, branding)], Kyiv. nats. torh.— ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

7. Masiuk, Y.I. (2015), "Formation of brands of tourist enterprises in modern conditions", Visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu im. I. Franka, vol. 24, pp. 201—207.

8. Mel'nychenko, S.V. and Avdan, O.H. (2012), Brendynh u turystychnomu biznesi: teoretychni [Branding in the tourism business: theoretical aspects], VD "INZhEK", Kyiv, Ukraine.

9. Muzychenko-Kozlovs'ka, O.V. (2012), Ekonomichne otsiniuvannia turystychnoi pryvabylyvosti terytorii [Economic evaluation of the tourist attractiveness of the territory], Novyj svit-2000, L'viv, Ukraine.

10. Nahorniak, T.L. (2013), "Country as a brand. National brand "Ukraine", Naukovo-analitychnyj schokvartal'nyj zbirnyk, vol. 4, pp. 220—228.

11. Osypchuk, M.V. (2011), "Branding as a tool to increase the efficiency of a tourist destination", Doslidzhennia mizhnarodnoi ekonomiky, vol. 4, pp. 144—155.

12. Hahn, D. (2017), "Building a Strong Brand: The ID Branding Framework", vol. 8, [Online], available at: <http://www.allaboutbranding.com> (Accessed 14 Sept 2019).

13. The official site of World Economic Forum (2019), available at: <http://www.weforum.org> (Accessed 14 Sept 2019).

14. The official site of UNWTO (2019), available at: <http://www.unwto.org> (Accessed 14 Sept 2019).

15. The official site of Export Promotion Office of Ukraine (2019), available at: <https://epo.org.ua> (Accessed 13 Sept 2019).

16. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 13 Sept 2019).

17. The official site of cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On approval of the Tourism and Resort Development Strategy for the period up to 2026", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501> (Accessed 13 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 16.09.2019 р.

В. В. Коновченко,
здобувач кафедри економічної теорії та економічних методів управління,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: 0000-0001-6413-5578

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.38

БЮДЖЕТ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ: ІНСТИТУЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

V. Konovchenko,
Applicant of the Department of Economic Theory and Economic
Management Methods Department, V. N. Karazin Kharkiv National University

BUDGET AS A SOCIAL ECONOMIC INSTITUTION: INSTITUTIONAL FEATURES

Статтю присвячено розкриттю інституційних характеристик категорії "бюджет". Визначено тип інституту у залежності від стратегії, що обирає більшість економічних акторів. Ефективність бюджету як суспільного інституту класифіковано на три типи: ефективний, неефективний дозволяючий, неефективний забороняючий. Розвиток як самого інституту, так і суспільства прямо залежать від здатності інституційного дизайну змінити тип інституту від неефективного забороняючого на ефективний. Інституційний аналіз бюджету як соціально-економічного інституту продовжено адаптацією правил дії щодо бюджетного процесу України. Дослідження правил дій дає змогу визначити можливі дії учасників бюджетного процесу на кожному конкретному його етапі. Розглянуто роль бюджету у суспільному договорі. Встановлено, що бюджет має збалансовувати інтереси платників податків шляхом спрямування фінансових ресурсів на досягнення суспільних благ.

The article focuses on the institutional features of the budget category. The type of the institute is determined in terms of the strategy chosen by the majority of economic actors. Budget efficiency as a public institute is classified into three types: effective, ineffective permitting, ineffective prohibiting. Systematic violation of the norm is proved to unlikely tighten the norm, but reform the institution so that economic actors could choose the recommended or envisaged strategies. The development of both the institute itself and the society directly depends on the ability of institutional design to change the ineffective prohibiting type of the institute for the effective one. The article emphasizes the existence of divergence of interests and motivation for the allocation of financial resources between the state and local budgets at the point of determining priorities of national and local goals. The institutional analysis of the budget as a socio-economic institute has been continued by the adaptation of the rules of action regarding the budget process of Ukraine. Position rules, boundary rules, scope rules, authority rules, aggregation rules, information rules, payoff rules are considered. The study of the action rules enables determining the possible actions of the participants of the budget process at any particular stage. Such a detailed review of the action rules, adapted to the budget process allows making changes to the functioning of the budget institute without changing its social orientation. The role of the budget in the social contract is considered. The budget is to balance the interests of taxpayers by directing financial resources towards the achievement of public goods.

The understanding of the budget as a set of purely distributive relations regarding the formation and use of public financial resources should be changed to a broad institutional approach, which makes it possible to see the implementation of a public agreement on the formation and use of public financial resources. With such an approach, it is possible to change the paradigm of civil society formation, considering it not only as a realization of political rights and freedoms, but also as achievement of common goals by all members of society in need of mobilization and use of financial resources.

Ключові слова: бюджет, соціальна політика, державний бюджет, місцеві бюджети, інституційний дизайн, правила дії.

Key words: budget, social policy, state budget, local budgets, institutional design, action rules.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Бюджет є складною категорією, що знаменує перетворення між індивідуальним та колективним, грошовим та соціальним. У бюджеті уречевлюється суспільний вибір на період бюджетного планування, для України це 1 рік. На бюджет як результат суспільного вибору впливає не одне обмеження або правило, а їх комплекс. Численні дослідження присвячені бюджетним правовідносинам, його економічній природі, проте інституційний дизайн бюджету дотепер залишається недостатньо висвітленим. Дотепер, незважаючи на велику кількість досліджень фінансової, загальноекономічної та юридичної спрямованості, бюджет як результат колективних дій членів суспільства у вітчизняній науковій літературі висвітлено недостатньо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням економічної природи бюджетних відносин у суспільстві присвячені наукові роботи А. Бояр [1], О. Глущенко [2; 3], В. Небрат [4], І. Чугунова [5].

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Розкриття сутності бюджету у категоріях інституційного аналізу дотепер у вітчизняною економічною наукою не проводилося. Необхідність дослідження бюджету у категоріях інституційної економіки здатен якісно покращити інституційний дизайн усієї бюджетної, а відтак й фінансової системи українського суспільства. Інституційний дизайн не є усталеним для суспільства. Інститути розвиваються, що призводить до зміни системи правил та заборон, які формують внутрішнє середовище інституту та обумовлюють їх функціонування. Розкриття внутрішньої системи інституційних механізмів, що обумовлюють функціонування бюджетних відносин суспільства шляхом застосування нових підходів закор-

донної інституційної теорії є необхідним елементом інтеграції вітчизняної бюджетної системи у європейський й світовий простір.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Головною метою статті визначено розкриття характеристик бюджету як соціально-економічного інституту шляхом застосування методологічного інструментарію й категоріального апарату інституційної економіки. Обрана мета обумовлює низку взаємопов'язаних завдань:

- визначити ефективність бюджету як суспільного інституту шляхом розробки класифікаційних ознак у відповідності від домінуючого типу стратегії, що обирають економічні актори;

- адаптувати правил дії щодо бюджетного процесу України, через погляд на правила як відносини, що здатні безпосередньо впливати на прийняття рішення у ситуації дії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

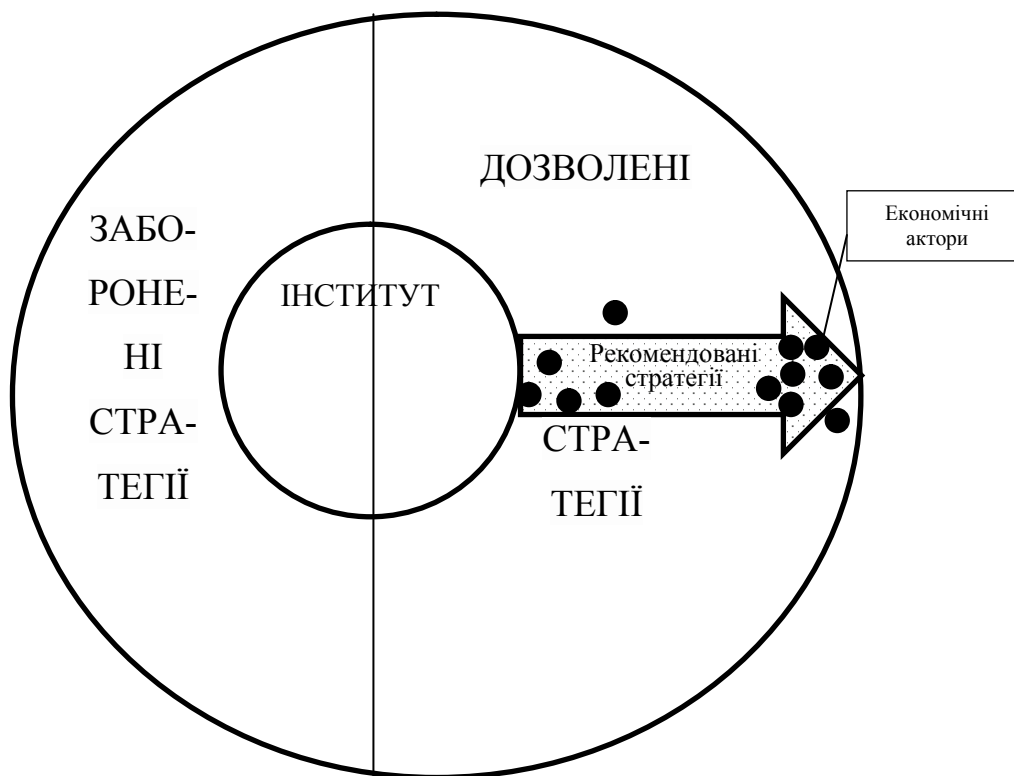
Поняття "інститут" на абстрактному рівні передбачає сукупність правил поведінки, що впливає на прийняття рішень. У визначенні інституту поставив акцент на прийнятті рішень В. Рікер (William H. Riker) [6].

У такому розумінні інститутів бюджет є сукупністю правил та обмежень, що обумовлюють прийняття рішення щодо формування, розподілу та витрачання суспільних фінансових ресурсів на період до одного року.

Дуалістичний характер правил полягає у тому, що з одного боку, правила вказують найбільш бажаний шлях поведінки, а з іншого боку, накладають певні обмеження на економічних агентів.

Відомий дослідник А. Шоттер (Andrew Schotter) трактує інститут як сукупність альтернативних рівноважних стратегій поведінки або умовності поведінки [7].

У нашому випадку, подаючи інституційне визначення бюджету, виходячи з поглядів А. Шоттера отримає-

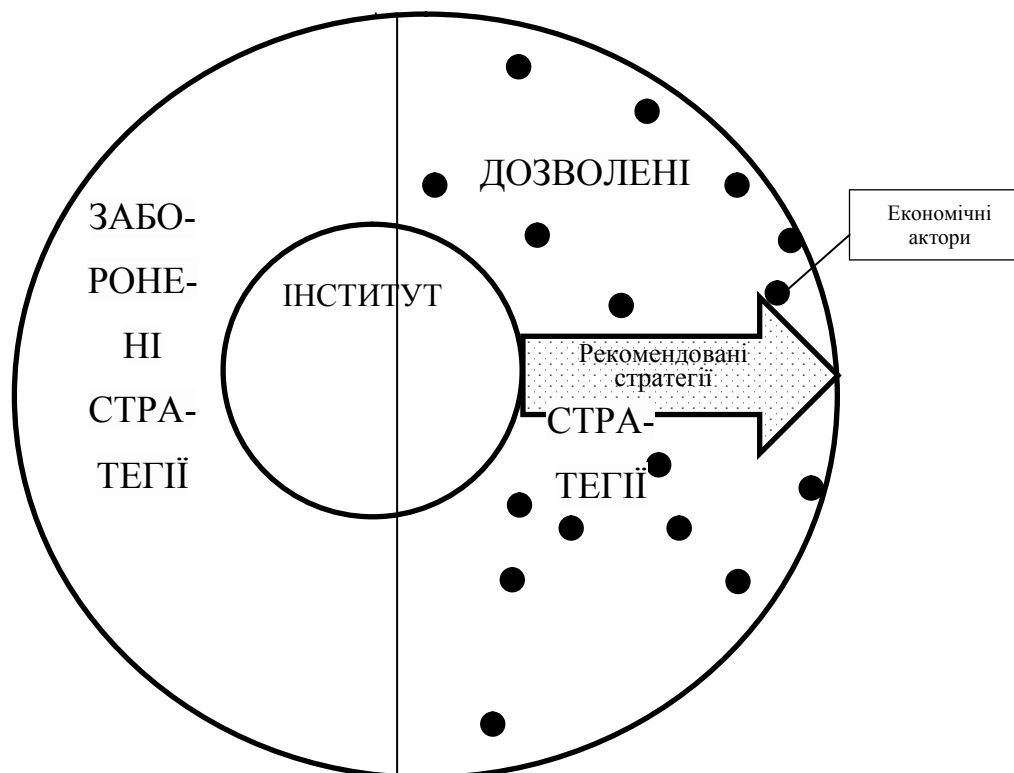

Рис. 1. Схема ефективного інституту

Джерело: авторська розробка.

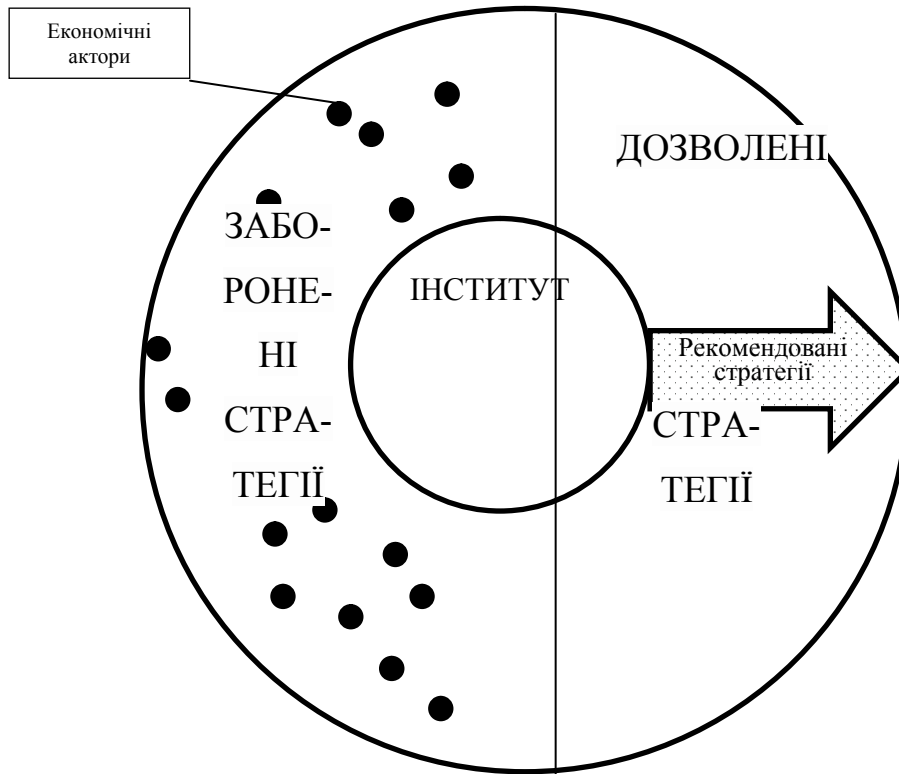
мо наступне визначення: бюджет — це стандарт поведінки фінансів суспільного сектору, що вводить їх у стан рівноваги та передбачає їх формування, розподіл та використання.

Певною вадою викладеного вище визначення є розуміння бюджету як стандарту поведінки, що прагне рівноваги. Ми можемо зробити припущення, що розробка альтернативних стандартів поведінки, що вводять

Рис. 2. Схема неефективного дозволяючого інституту

Джерело: авторська розробка.

Рис. 3. Схема неефективного забороняючого інституту

Джерело: авторська розробка.

систему у стан рівноваги є визначенням мети інституційного забезпечення бюджетного процесу.

Дотепер в економічній науці не існує єдиного визначення поняття "інститут", відповідно й визначення бюджету як суспільно-економічного інституту буде залежати від поглядів на визначення вихідного поняття, але найбільш уживаним розумінням є правило, норма поведінки, що існує у суспільстві та має виконуватися його членами. Проте норми та стандарти поведінки дуже часто порушуються, що є індикатором ефективності певного інституту.

Важливим моментом для визначення бюджету як категорії інституційної економічної теорії є дослідження правил, через систему взаємовідносин:

рекомендовано → дозволено → заборонено.

Пояснимо наведено вище взаємовідносини.

"Рекомендовано" — бажана стратегія поведінки економічного актора. Обрання рекомендованої стратегії потребує додаткової мотивації з боку дизайнера механізмів. Реалізація рекомендованої стратегії дає змогу досягти певні цілі, що були поставлені під час дизайну механізмів.

"Дозволено" — стратегія поведінки, що надає найбільшої свободи дій економічному актору. Вона не є бажаною для дизайнера інститутів, але й не шкодить йому. Вибір стратегії "дозволено" входить у загальне поле допустимих рішень дизайнера механізмів, але не відповідає вектору найбільш бажаних дій.

"Заборонено" — перелік небажаних стратегій поведінки економічного актора, що у разі їх виконання викликають покарання економічного актора. У цьому разі вигоди від обрання небажаної стратегії економіч-

ним актором мають бути більшими ніж витрати від покарання за порушення норми. Завдання дизайнера механізмів полягає у дотриманні нерівності між вигодами та витратами на користь витрат. Стратегія поведінки "заборонено" є оберненим вектором для рекомендованої поведінки.

Важливим є кількість стратегій кожного виду. Фактично, домінуючий тип стратегій надасть назву типу правил й, відповідно, типу інституту. Розгляд найбільш поширеної стратегії визначить тип інституту: рекомендований, дозволяючий або забороняючий.

Домінуюча кількість стратегій, що виконуються дасть змогу надати інституційну характеристику досліджуваному інституту — бюджету. така характеристика дасть змогу покращити якість інституційного аналізу та визначити стан розвитку та встановити роль цього інституту у суспільстві. За умов, коли більшість економічних агентів обирають рекомендовані стратегії інститут є ефективним та розвивається у визначеному напрямку, це відображено на рисунку 1.

У випадку, коли переважна більшість економічних акторів обирають дозволені, а не рекомендовані стратегії, інститут не може створити умови або належну мотивацію для обрання бажаних стратегій. Це зменшує загальну керованість економічної системи, частиною якої є інститут, така ситуація відображена на рисунку 2.

Випадок, коли більшість економічних акторів навмисно порушують норму відбувається є свідченням не ефективності інституту, його забороняючого характеру. Подолання ситуації, що склалася полягає у усвідомленні необхідності перегляду конструкції існуючої нор-

ми та побудови нової норми. Описана вище ситуація відображена на рисунку 3.

За авторським поглядом збільшення жорсткості норми не вирішить проблему порушення норми більшістю економічних акторів, та не перетворить не-ефективний інститут у неефективний. Збільшення жорсткості норми без реформування інституту здатне сформувати інституційну пастку.

Розкриття інституційної природи бюджету на суспільному рівні полягає у збалансуванні опортуністичної та реципрокної поведінки. З одного боку, економічні актори — платники податків мають схильність до опортуністичної поведінки, яка має альтернативну назву "фе-номен зайця" або "безбілетника". З другого боку, члени суспільства вимагають надання соціальних благ та підвищення суспільної складової якості життя. Формується певний парадокс: економічний актор, що поводить себе опортуністично при сплаті податків, тобто формуванні дохідної частини бюджету, вимагає від бюджету реципрокної поведінки у разі здійснення видатків з бюджету.

Дуалістичне відношення економічних суб'єктів до формування й розподілу суспільних фінансових ресурсів має збалансовуватися інститутом бюджету.

Бюджетні відносини можуть бути розглянуті як конкретизація суспільного договору на практиці.

Інститут бюджету як синтезоване, абстрактне поняття включає у себе ряд субінститутів: державний бюджет, місцеві бюджети, що узагальнюються за фактичними показниками у зведеному бюджеті.

Ще один суспільний запит щодо необхідності додержання стабільності полягає у збалансуванні інтересів між державним та місцевими бюджетами. Взаємовідносини між державним та місцевими бюджетами наразі розглядаються доволі обмежено — лише з позицій державотворення, нормативно-правового забезпечення та суто фінансово. Залишається не висвітленою інституційна природа цих взаємовідносин. У інституційній економіці для наукового відображення певних протиріч використовується термін "дилема". Але дилема це не тільки протиріччя, це особливий стан взаємовідносин між колективним та індивідуальним, коли домінування індивідуальних мотивів та інтересів зменшує загальну ефективність системи, а з часом й веде до руйнації усієї системи. Бюджет є результатом колективних дій, що здійснюються сукупністю економічних акторів, що сплечують податки, уряду, що на підставі делегування йому повноважень здійснює управління та розподіл фінансовими потоками та членів суспільства що користуються благами завдяки використанню коштів бюджетів усіх рівнів. Скористаємося підходом Е. Остром (Elinor Ostrom), що у своїй роботі "An agenda for the study of institutions" [8] розглядає правила як відносини та говорить про наявність певних правил, що здатні безпосередньо впливати на прийняття рішення у ситуації, що вимагає дії. Виокремлюються сім правил дій, які необхідно застосувати у дослідженні інституційної природи бюджету України:

1. Позиційні правила (position rules), що визначають статус, множину позицій, ієрархію та кількість економічних акторів, які можуть знаходитися у певній позиції. Для бюджетних та міжбюджетних відносин позиційні

правила характеризуватимуть учасників бюджетного процесу, їх ролі у ньому та ієрархію між ними. За цією умовою для України усталеним є поділ за функціональним призначенням на суб'єктів управління бюджетною системою; органи державної виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування; органи монетарного регулювання; розпорядників та одержувачів бюджетних коштів а також платники податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів.

2. Правила межі (boundary rules), що визначають порядок входження у бюджетний процес, а також процедуру виходу з бюджетного процесу. Для України правила межі витлумачено Бюджетним Кодексом України [9]. Також на бюджетний процес мають сильний вплив політичні процеси, що відбуваються зараз в Україні, що є характерним для країн з "молодою" демократією. Для виконання бюджетом своєї стабілізаційної функції необхідно утримувати незворотність вектору на стійкий розвиток країни, у цьому разі зміни у політикумі будуть лише доповнювати загальний рух економічної системи.

3. Правила предмета (scope rules), що визначають множину результатів, які можуть бути отримані у процесі інституційного впливу, а також зовнішні стимули й витрати, пов'язані з отриманням результатів. Для України правила предмета будуть стосуватися, передусім, зовнішньої заборгованості міжнародним фінансовим інституціям, зокрема МВФ, та умовами її надання.

4. Правила повноважень (authority rules) визначають обрання рішення у кожній конкретній ситуації, їх поділ на кінцеві та проміжні. Для бюджетного процесу правила повноважень діють на етапах бюджетного процесу, оскільки, етапи бюджетного процесу є тими самими "вузловими" точками, що обумовлюють відбір рішень.

5. Правила агрегування (aggregation rules) порядок дій, що є необхідним для класифікації результатів на кінцеві та проміжні. Під час застосування правила агрегування необхідно визначитися з пріоритетами у здійсненні бюджетної політики, це створить підстави для поділу результатів на кінцеві та проміжні.

6. Правила інформації (information rules) встановлюють канали руху інформації та комунікаційні канали між учасниками бюджетного процесу. Для України нагальною потребою є включення широких верств громадянськості у обговорення бюджетних рішень, в українському соціумі визріла потреба у відкритості та прозорості процедури обговорення бюджету на загальнодержавному та місцевому рівнях. Участь громадянськості у бюджетному процесі є індикатором побудови громадянського суспільства.

7. Правила винагороди (payoff rules), що визначають користь та витрати кожного з учасників бюджетного процесу. Для українських реалій важливим є зміна балансу на користь стратегічних пріоритетів стійкого розвитку суспільства для цього витрати від зміни шляху або викривлення цінностей стійкого розвитку мають переважати.

Значення проведеної адаптації теорії правил полягає у розкритті взаємовідносин між правилами та сукупністю прав. Кожне з наступних повноважень вимагає виконання попереднього. Врахування правил дій у бюджетному процесі дасть змогу підвищити ефективність

колективних дій та стабілізувати українську фінансову систему.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У процесі дослідження бюджету як соціально-економічного інституту та доведення необхідності вдосконалення методологічного інструментарію для якісного підвищення рівня інституційного аналізу було вирішено низку науково-практичних завдань. Основні результати, що отримані у ході дослідження полягають у такому:

1. На методологічному рівні поглиблення інституційного аналізу дає змогу перейти від суто фінансового тлумачення бюджету як сукупності фінансових ресурсів, що мають бути витрачені на визначені цілі до розкриття структурної сутності бюджету як суспільного інституту та розглядати його як систему колективних дій, мотивів та інтересів, які реалізують економічні актори у бюджетному процесі.

2. Необхідність формування спільного суспільного інституційного простору обумовлена тим, що держава як результат суспільного договору має конкретизуватися у конкретних інститутах, що також, у свою чергу, мають продовжувати та втілювати у життя ідею суспільного договору. Виходячи з такого погляду, бюджет є реалізацією загального суспільного договору, стосовно суспільних фінансових ресурсів — умови на яких економічні актори згодні виконувати встановлені правила, сплачувати податки та долати "фіаско" ринку задля суспільного процвітання.

Громадянське суспільство формується лише за умов об'єднання політичних свобод та досягнення спільних цілей членами суспільства у розпорядженні суспільними фінансовими ресурсами. Взаємна обумовленість правової та економічної складової передумов формування громадянського суспільства вимагає збалансованого розвитку правової та економічної складової складових

Розуміння бюджету як сукупності суто розподільчих відносин з приводу формування та використання суспільних фінансових ресурсів повинно бути змінено на широкий інституційний підхід, що дає змогу вбачати реалізацію суспільного договору щодо формування та використання суспільних фінансових ресурсів. За такого підходу можливо змінити парадигму формування громадянського суспільства розглядаючи його не тільки як реалізацію політичних прав і свобод, а й досягнення спільних цілей усіма членами суспільства, що потребують мобілізацію та використання фінансових ресурсів. У інституційному розгляді бюджет розглядається не як сукупність фінансових ресурсів, а як результат колективного вибору та колективних дій, відтак покращення бюджетного процесу полягає у виконанні правил дії та розв'язанні соціальних дилем.

Література:

1. Бояр А. Еволюція наукових бюджетних сентенцій / А. Бояр // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. — К.: КНТЕУ, 2015. — № 1 (99). — С. 121—138.

2. Глущенко О.В. Формування фінансової архітекτονіки забезпечення національного добробуту: монографія. — Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. — 220 с.

3. Глущенко О.В. Фінансові чинники формування національного добробуту на рівні централізованих фінансів // Актуальні проблеми економіки. 2016. № 9 (183). — С. 273—284.

4. Небрат В. Теоретичні аспекти становлення державних фінансів / В. Небрат // Світ фінансів. — 2013. — № 1. — С. 185—194.

5. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / І.Я. Чугунов. — К.: НІОС, 2003. — 488 с.

6. Riker W.H. Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions // American Political Science Review, 1980. Vol. 74. issue 02 June. P. 432—446. DOI <https://doi.org/10.2307/1960638>

7. Schotter A. The Economic Theory of Social Institutions. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1981. P. 155.

8. Ostrom E. An Agenda for the Study of Institutions // Public Choice, Vol. 48, No. 1 (1986), pp. 3—25.

9. Бюджетний Кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17&p=1282847394309931>

References:

1. Boiar, A. (2015), "The evolution of scientific budgetary maxims", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu*, vol. 1 (99), pp. 121—138.

2. Hluschenko, O.V. (2016), *Formuvannia finansovoi arkhitektoniky zabezpechennia natsional'noho dobrobutu* [Formation of financial architecture to ensure national welfare], KhNU imeni V.N. Karazina, Kharkiv, Ukraine.

3. Hluschenko, O.V. (2016), "Financial factors of formation of national welfare at the level of centralized finances", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 9 (183), pp. 273—284.

4. Nebrat, V. (2013), "Theoretical aspects of the formation of public finances", *Svit finansiv*, vol. 1, pp. 185—194.

5. Chuhunov, I.Ya. (2003), *Biudzhetnyj mekhanizm rehuliuвання ekonomichnoho rozvytku* [Budget mechanism for regulating economic development], NIOS, Kyiv, Ukraine.

6. Riker, W.H. (1980), "Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions", *American Political Science Review*, vol. 74, no. 02, pp. 432—446. DOI <https://doi.org/10.2307/1960638>

7. Schotter, A. (1981), *The Economic Theory of Social Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge, England.

8. Ostrom, E. (1986), "An Agenda for the Study of Institutions", *Public Choice*, vol. 48, no. 1, pp. 3—25.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2456-17> (Accessed 25 Aug 2019).

Стаття надійшла до редакції 03.09.2019 р.

О. П. Борис,
к. т. н., заступник начальника,
Український науково-дослідний інститут цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0003-1236-7785

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.44

НАУКОВИЙ ПІДХІД ВИЗНАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА ОСНОВІ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ

О. Boris,
candidate of technical sciences,
Deputy Chief of the Ukrainian Research Institute of Civil Protection

THE SCIENTIFIC APPROACH TO DETERMINING PRIORITY AREAS OF STATE REGULATION OF CIVIL PROTECTION BASIC EXPERT EVALUATION

У статті зазначено, що основними проблемами існуючої системи є часткова неспроможність виконувати завдання в частині забезпечення належного рівня життєдіяльності населення та його захисту від надзвичайних ситуацій та небезпечних подій; несвоєчасність реагування на надзвичайні ситуації та небезпечні події сил та засобів Державної служби України з надзвичайних ситуацій; надмірний регуляторний вплив державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки. Наголошено, що з метою їх розв'язання, у термін до 2020 року, пропонується здійснити реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій через запровадження заходів державного регулювання, оснований на удосконаленні законодавства, децентралізації владних повноважень та перерозподілі функцій забезпечення заходів цивільного захисту. Запропоновані заходи, спрямовані на розв'язання проблем із виконання завдань щодо реалізації державної політики у сфері цивільного захисту, потребують перегляду і уточнення. З метою актуалізації напрямів державного регулювання сфери цивільного захисту здійснено соціологічне опитування серед фахівців сфери цивільного захисту, а саме: співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, представників органів державних, обласних та місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування, а саме об'єднаних територіальних громад, на яких покладено забезпечення функцій цивільного захисту та її окремих складових. Встановлено, що за результатами соціологічного опитування, проведеного серед фахівців, які професійно спеціалізуються на реалізації заходів цивільного захисту або забезпеченні діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту, слід зазначити, що запропонована до реалізації державна політика та практична діяльність у сфері цивільного захисту не в повній мірі відповідає суспільному запиту та не може ефективно вплинути на удосконалення цивільного захисту в цілому. Наголошено, що під час формування стратегічних напрямів подальшого розвитку громадської безпеки та цивільного захисту в Україні слід науково обґрунтувати напрями державного регулювання сфери цивільного захисту з урахуванням актуальних загроз національній безпеці у сфері цивільного захисту, проблематики державного управління зазначеної сфери на основі практичних оцінок фахівців сфери цивільного захисту.

The article states that the main problems of the current system are the partial inability to fulfill the task in terms of ensuring the proper level of life of the population and protecting it from emergencies and dangerous events; untimely response to emergencies and dangerous events of forces and means of the State Emergency Service of Ukraine; excessive regulatory influence of state supervision (control) in the field of technogenic and fire safety. It is emphasized that in order to resolve them by 2020, it is proposed to reform the Civil Service of Ukraine system of emergency situations by introducing measures of state regulation based on improvement of legislation, decentralization of powers and redistribution of functions of providing civil protection measures. The proposed measures aimed at solving problems in the implementation of public policy tasks in the field of civil protection need to be revised and clarified. In order to update the directions of state regulation of the field of

civil protection, a sociological survey was conducted among the specialists of the field of civil protection, namely: employees of the State Emergency Service of Ukraine, representatives of state, regional and local self-government bodies, namely the united territorial communities, which are responsible for providing civil protection functions and their individual components. It is established that according to the results of a sociological survey conducted among specialists who are professionally specialized in the implementation of civil protection measures or provision of activity of state and local self-government bodies in the field of civil protection, it should be noted that the proposed state policy and practical activity in the field of civil protection protection is not fully responsive to the public inquiry and cannot effectively affect the improvement of civil protection as a whole. It is emphasized that during the formation of strategic directions for the further development of public security and civil protection in Ukraine, it is necessary to scientifically substantiate the directions of state regulation of the sphere of civil protection, taking into account actual threats to national security in the field of civil protection, problems of state administration of the said sphere based on the practical assessments of specialists of the sphere.

Ключові слова: сфера цивільного захисту, надзвичайна ситуація, небезпечна подія, оцінки ефективності цивільного захисту в Україні, громадська безпека.

Key words: sphere of civil protection, emergency situation, dangerous event, assessments of civil protection effectiveness in Ukraine, public safety.

ВСТУП

Кабінетом Міністрів України схвалено Стратегію реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), яка спрямована на розв'язання проблем із виконання завдань щодо реалізації державної політики у сфері цивільного захисту (ЦЗ) [1]. Основними проблемами існуючої системи визначено наступне: часткова неспроможність виконувати завдання в частині забезпечення належного рівня життєдіяльності населення та його захисту від надзвичайних ситуацій (НС) та небезпечних подій (НП); несвоєчасність реагування на НП і НС сил та засобів ДСНС; надмірний регуляторний вплив державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки. З метою їх розв'язання, у термін до 2020 року, пропонується здійснити реформування системи ДСНС через запровадження заходів державного регулювання, оснований на удосконаленні законодавства, децентралізації владних повноважень та перерозподілі функцій забезпечення заходів ЦЗ шляхом: делегування функцій ЦЗ органам місцевого самоврядування та створення підрозділів реагування в об'єднаних територіальних громадах; оптимізації структури та чисельності ДСНС і модернізації матеріально-технічної бази; переходу від системи державного нагляду у сфері пожежної та техногенної безпеки до системи запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та профілактики пожеж.

Водночас слід зазначити таке. Відповідно до вимог ЗУ "Про національну безпеку України" державним регуляторам слід здійснити огляд громадської безпеки та цивільного захисту, за результатами якого визначити напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілей та очікуваних результатів їх досягнення з урахуванням актуальних загроз, що є однією із основ розроблення Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України [2]. Таким чином, запропоновані [1] заходи, спрямовані на розв'язання проблем із виконання завдань щодо реалізації державної політики у сфері ЦЗ, потребують перегляду і уточнення. З метою актуалізації на-

прямів державного регулювання сфери ЦЗ здійснено соціологічне опитування серед фахівців сфери ЦЗ, а саме: співробітників ДСНС, представників органів державних, обласних та місцевих адміністрацій (Держадміністрація) та органів місцевого самоврядування, а саме об'єднаних територіальних громад (ОТГ), на яких покладено забезпечення функцій ЦЗ та її окремих складових.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Відповідно до запропонованих заходів, спрямованих на розв'язання існуючих проблем у сфері ЦЗ [1], одними з цілей соціологічного опитування було вивчення та узагальнення пропозицій фахівців сфери ЦЗ щодо удосконалення системи ЦЗ у цілому та її окремих складових: реагування на НС і їм запобігання. Крім того, соціологічним опитуванням пропонувалось визначити основні недоліки, що негативно впливають на ефективність існуючої системи ЦЗ. Дані такого анкетування дещо відмінні від визначених [1] пріоритетів реформування системи в цілому (табл. 1).

Так, до основних недоліків, що знижують ефективність системи ЦЗ, в першу чергу, віднесені: нечіткість визначення сфери ЦЗ та відірваність практики від суспільного запиту. Водночас на думку представників державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, "відірваність практики від суспільного запиту" має найвищий показник негативного впливу на ефективність ЦЗ.

Розгляд даних, пов'язаних з ефективністю заходів державного регулювання сфери ЦЗ та її складових, здійснювався через визначення оцінки респондентами корисності запропонованого заходу, що відповідає рівню консенсусу, який враховує залежність загального значення колективної позиції опитаних щодо ефективності заходу та ігнорування респондентами питання, як такого, що не заслуговує уваги. Такий підхід дозволяє на високому рівні здійснити об'єктивну оцінку міри впливу запропонованого заходу державного регулювання на ефективність системи ЦЗ або її складових.

Таким чином, фахівцями у сфері ЦЗ висловлені наступні позиції щодо удосконалення державного управління у сфері ЦЗ (табл. 2).

Таблиця 1. Бачення респондентами основних недоліків ЦЗ, %

	Держадміністрація	ДСНС	ОТГ	Всього
Дублювання функцій ЦОВВ	24	29	26	28
Нечіткість визначення сфери ЦЗ	49	29	51	34
Відсутність єдиного керівництва	39	23	37	26
Відірваність практики від суспільного запиту	63	25	62	34
Невідповідність європейській практиці	0	29	0	22

Примітка: * Загальна кількість респондентів склала 1070 осіб.

* Сума відсотків для кожного із рядків таблиці не відповідає 100%, оскільки кожний респондент міг обрати декілька варіантів відповіді або не відповідати на питання.

Відповідно до наведених даних, професійні спеціалісти сфери ЦЗ, найбільш ефективним напрямом державного регулювання вважають реформування системи запобігання виникненню НС і запровадження страхової відповідальності на основі визначення ризику небезпеки об'єктів господарювання. Значне місце при формуванні заходів державного регулювання, на думку опитаних, має бути приділено і напрямам, пов'язаним із зміною принципу побудови апарату управління ЦЗ та зміні пріоритетів на яких має базуватись система реагування на НС, а саме: запровадження єдиної державної системи моніторингу і прогнозування НС та інформування і оповіщення населення, а також реалізації проекту екстреної допомоги населенню (112), як одного з основних джерел інформації про наявні або можливі НП. На жаль, слід констатувати той факт, що респонденти дуже низько оцінюють перспективу майбутнього впливу Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України на удос-

коналення державного управління у сфері ЦЗ, що логічно пояснити неефективністю проведених, в останній час, у державі реформаторських ініціатив.

Значне місце при формуванні напрямів державного регулювання, відповідно до таблиці 2, респондентами приділяється удосконаленню системи реагування на НС, що в першу чергу, пов'язане із підвищенням швидкості реагування сил ЦЗ на НП. Зазначене повністю відповідає визначеній [1] проблематиці, однак акценти щодо визначення основних напрямів державного регулювання фахівцями у сфері ЦЗ поставлені дещо інші (табл. 3).

Так, найефективнішим напрямом реформування системи реагування на НС, спеціалісти у сфері ЦЗ вважають підвищення оперативності реагування підрозділів шляхом зменшення часу: проходження сигналу про спрацювання систем виявлення НП, прибуття підрозділів до місця НП, надання екстреної медичної допомоги, зосередження сил та засобів ЦЗ.

Дуже високі значення щодо міри впливу на систему реагування у сфері ЦЗ респондентами надано усуненню дублювання функцій у сфері ЦЗ на рівні державних, місцевих органів влади, що корелює із необхідністю реформування принципу управління ЦЗ, тобто зміні принципу його побудови і управління з територіально-виробничого подвійного підпорядкування на лінійний функціональний моноцентричний [3]. Значне місце, на думку анкетованих, має бути приділено необхідності провадження інституту професійних керівників робіт з ліквідації наслідків НС, обов'язковості забезпечення об'єктів високого рівня техногенного ризику об'єктами аварійно-рятувальними підрозділами та посиленню ролі добровільної пожежної охорони. Реалізація зазначених напрямів державного регулювання можлива лише через докорінну зміну нормативно-правової бази ЦЗ.

Так само, на думку фахівців у сфері ЦЗ, системних нормативно-правових змін потребує сфера запобігання виникненню НС (табл. 4).

Таблиця 2. Узагальнення даних соціологічного опитування щодо удосконалення державного управління у сфері ЦЗ

Напрямок державного регулювання	Позитивна відповідь, %	Відсутність відповіді, %	Міра впливу, %
Нормативно-правове уточнення існуючої сфери, функцій, завдань, механізму організації діяльності	70,5	1,1	69,7
Запровадження державної системи управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру	61,2	0,7	60,8
Зміна принципу побудови апарату управління з територіально-виробничого подвійного підпорядкування на лінійний функціональний	71,2	0,7	70,7
Дерегуляція системи запобігання і запровадження страхової відповідальності на основі визначення ризику небезпеки об'єктів господарювання	73,1	0,4	72,8
Запровадження єдиної системи моніторингу, прогнозування, інформування, оповіщення та екстреної допомоги населенню (112) як основи системи реагування	70,7	0,8	70,1
Посилення адміністративної та кримінальної відповідальності посадових осіб за невиконання вимог законодавства	62,9	0,3	62,7
Запровадження інституційних основ розвитку добровільництва та волонтерства	74,0	33,6	49,1
Підвищення рівня професійної підготовки та введення інституту державних уповноважених з ліквідації НС та мінімізації їх наслідків	61,2	15,0	52,0
Запровадження механізмів європейських країн	58,4	42,1	33,8
Розроблення і затвердження стратегії розвитку	51,4	49,3	26,1

Примітка: * Загальна кількість респондентів склала 1200 осіб.

Таблиця 3. Узагальнення даних соціологічного опитування щодо удосконалення системи реагування на НС

Напрямок державного регулювання	Позитивна відповідь, %	Відсутність відповіді, %	Міра впливу, %
Усуненні дублювання функцій на рівні державних, місцевих органів влади	86,0	1,2	84,97
Проведення інституту професійних керівників робіт з ліквідації наслідків НС	83,6	1,2	82,60
Проведення нових підходів організації системи командування та управління відповідно до ISO 22320:2011	56,1	0,8	55,65
Проведення інноваційних технічних систем із попередження, виявлення та передавання сигналів про небезпечні події (НП) або загрозу їх виникнення	69,8	0,9	69,17
Підвищення оперативності шляхом зменшення часу проходження сигналу про спрацювання систем виявлення НП, прибуття підрозділів до місця НП, надання екстреної медичної допомоги населенню, зосередження сил та засобів	94,5	0,1	94,41
Посилення ролі добровільної пожежної охорони	82,4	1,1	81,49
Обов'язковість забезпечення об'єктів високого рівня техногенного ризику об'єктовими аварійно-рятувальними підрозділами	83,2	1,2	82,20
Розширення функцій щодо надання екстреної медичної допомоги	74,1	1,1	73,28
Введення системної оцінки ефективності роботи сил ЦЗ	71,7	1,0	70,98

Примітка: * Загальна кількість респондентів склала 1210 осіб.

Насамперед, це пов'язане із необхідністю нормативного врегулювання питань щодо посилення заходів з навчання населення і посадових осіб із попередження НП та діям у разі НС. Така позиція превалює серед фахівців сфери ЦЗ — 78,78% міри впливу на ефективність системи запобігання НС. Зазначене підтримує тезу щодо необхідності усунення існуючої формальної нормативно-правової урегульованості питань щодо здійснення контролю та відповідальності за здійсненням навчання населення правилам пожежної безпеки, особливо у житловому секторі [4].

У значній мірі підвищення ефективності ЦЗ респонденти пов'язують із запровадженням нових або удосконаленням існуючих законодавчих актів, а саме: запровадженні інституційних основ страхової діяльності у сфері ЦЗ та введенні державної системної оцінки наслідків НП і НС на основі дослідження причин їх виникнення і розвитку [5].

Водночас слід звернути увагу на певну невідповідність суджень респондентів. З одного боку, значний показник міри впливу фахівцями надано напряму дерегуляції системи запобігання і запровадженню страхової відповідальності на основі визначення ризику небезпеки об'єктів господарювання (табл. 2), а з другого — представники державних органів влади фактично не схильні передати державні функції щодо оцінки ризиків пожежної небезпеки незалежним аудиторським організаціям (табл. 4), що, по суті, є одним з інструментів процесу дерегуляції системи запобігання НС. Розуміння такого стану речей полягає, передусім, у реальності тези щодо "відірваності практики від суспільного запиту" (табл. 1), що знайшло своє відображення у розгляді узагальнених даних соціологічного опитування щодо удосконалення системи запобігання виникнення НС за кластерами (табл. 5).

Таблиця 4. Узагальнення даних соціологічного опитування щодо удосконалення системи запобігання виникнення НС

Напрямок державного регулювання	Позитивна відповідь, %	Відсутність відповіді, %	Міра впливу, %
Дерегуляції державної системи нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки	76,1	8,8	69,4
Проведенні державного ринкового нагляду у сфері ЦЗ	37,7	8,6	34,46
Проведенні системи незалежного аудиту пожежної небезпеки	38,0	8,1	34,92
Посиленні заходів із навчання населення, посадових осіб щодо попередження НП та діям у разі НС	86,1	8,5	78,78
Підвищенні ролі національної стандартизації у сфері ЦЗ	63,2	8,5	57,83
Проведенні інноваційних систем щодо виявлення та гасіння пожеж	69,2	8,2	63,53
Посиленні рівня адміністративної та кримінальної відповідальності	63,4	8,5	58,01
Введенні системи автоматизованого контролю діяльності	65,3	8,3	59,88
Удосконаленні інституційних основ страхової діяльності у сфері ЦЗ	73,4	0,7	72,89
Проведенні державної системної оцінки наслідків НП та НС, дослідження причин їх виникнення і розвитку	73,0	0,7	72,49

Примітка: * Загальна кількість респондентів склала 1210 осіб.

Так, на противагу представникам органів державної влади, представники органів місцевого самоврядування значно більше уваги приділили питанням провадження системи незалежного аудиту пожежної небезпеки та державного ринкового нагляду у сфері ЦЗ. Зазначене можна пояснити тим, що у повсякденній діяльності представники адміністративно-територіальних одиниць базового рівня в значно більшій мірі стикаються з проблемами надмірного регуляторного впливу державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки та відсутністю державного контролю за якістю засобів цивільного захисту та продукції протипожежного призначення, ніж це відбувається у територіальних одиницях вищого рівня та центральних органах виконавчої влади.

ВИСНОВКИ

З огляду даних соціологічного опитування, проведеного серед фахівців, які професійно спеціалізуються на реалізації заходів ЦЗ або забезпеченні діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері ЦЗ, слід зазначити, що запропонована до реалізації державна політика та практична діяльність у сфері ЦЗ [1] не в повній мірі відповідає суспільному запиту та не може ефективно вплинути на удосконалення ЦЗ у цілому. Таким чином, під час формування стратегічних напрямів подальшого розвитку громадської безпеки та цивільного захисту в Україні слід науково обґрунтувати напрями державного регулювання сфери ЦЗ з урахуванням актуальних загроз національній безпеці у сфері ЦЗ, проблематики державного управління зазначеної сфери на основі практичних оцінок фахівців сфери ЦЗ.

Література:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 61-р від 25 січня 2017 р. "Про схвалення Стратегії реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-p>
2. Закон України "Про національну безпеку України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
3. Борис О.П. Організація управління в надзвичайних ситуаціях: проблеми та шляхи вирішення. Інвестиції: практика та досвід, № 6. 2019. С. 92—96.
4. Борис О.П., Ковалишин Б.М., Коробкін В.Ф. Навчання населення з питань пожежної безпеки: стан, проблеми та необхідність змін. Науковий вісник: Цивільний захист та пожежна безпека. Київ: 2017. № 2 (4). С. 34—38.

Таблиця 5. Способи удосконалення системи запобігання ЦЗ, %

Напрямок державного регулювання	Держадміністрація	ДСНС	ОПГ	Всього
Дерегуляція державної системи нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки	74	76	80	76
Проведення державного ринкового нагляду у сфері ЦЗ	17	38	57	38
Проведення системи незалежного аудиту пожежної небезпеки	21	38	56	38
Посилення заходів із навчання населення, посадових осіб щодо попередження НП та дій в разі НС	90	87	76	86
Підвищення ролі національної стандартизації у сфері ЦЗ	71	62	70	63
Проведення інноваційних систем щодо виявлення та гасіння пожеж	68	69	78	69
Введення системи автоматизованого контролю діяльності	71	65	70	65
Удосконалення інституційних основ страхової діяльності у сфері ЦЗ	69	74	66	73
Проведення державної системної оцінки наслідків НП та НС, дослідження причин їх виникнення і розвитку	74	73	67	73

Примітка: * Загальна кількість респондентів склала 1210 осіб.

* Сума відсотків для кожного із рядків таблиці не відповідає 100%, оскільки кожний респондент міг обрати декілька варіантів відповіді або не відповідати на питання.

5. Борис О.П. Ризик-орієнтовний підхід у системі оцінювання пожежної безпеки. Інвестиції: практика та досвід. № 22. 2018. С. 137—140.

References:

1. The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On approval of the Strategy for reform of the Civil Service of Ukraine Emergency Management System", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-p> (Accessed 05 August 2019).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Accessed 05 August 2019).
3. Boris, O.P. (2019) "Organization of emergency management: problems and solutions", [Investy`ciyi: prakty`ka ta dosvid], vol. 6, pp. 92—96, Kiev, Ukraine.
4. Boris, O.P. Kovalyshyn, B.M. and Korobkin, V.F. (2017), "Population training on fire safety: the state, problems and need for change", [Naukovy`j visnyk: Cy`vil`ny`j zaxy`st ta pozhezhna bezpeka], vol. 2 (4), pp. 34—38, Kiev, Ukraine.
5. Boris, O.P. (2018), "Risk-Oriented Approach in the Fire Safety Assessment System", [Investy`ciyi: prakty`ka ta dosvid], vol. 22, pp. 137—140, Kiev, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 15.08.2019 р.*

О. О. Усаченко,
к. держ. упр., докторант, Інститут законодавства Верховної Ради України
ORCID ID: 0000-0002-5458-8976

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.49

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

O. Usachenko,
PhD in Public Administration,
Doctoral student of the Legislation Institute of The Verkhovna Rada of Ukraine

FEATURES OF REGULATION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF THE DEFENSE INDUSTRY

Визначено, що об'єктом адміністративно-правових відносин є дії (рішення) суб'єктів адміністративного права, їх позитивне або негативне поводження. Наприклад, у процесі державного управління унітарним підприємством величезне значення має призначення його керівника. В цьому випадку об'єктом адміністративного правовідносини будуть дії керуючого органу. Як вже було зазначено, в сфері оборонної промисловості функції щодо укладення контрактів з керівниками підвідомчих підприємств. Поділ функцій адміністративного управління між різними державними органами наклало певний відбиток на систему підзаконного правового регулювання адміністративних правовідносин у сфері оборонної промисловості. Підзаконні регулювання в даній галузі здійснюють уповноважені міністерства; а правозастосовні функції, в тому числі прийняття рішень, що стосуються діяльності конкретних підприємств оборонної промисловості, відносяться до компетенції уповноважених державних агентств.

Зазначено, що особливістю правового регулювання адміністративно-правових відносин у сфері оборонної промисловості є надзвичайно широкий перелік питань, що виникають у діяльності підприємств оборонної промисловості, який є предметом адміністративного регулювання. Це пов'язано з особливим стратегічним значенням даної галузі промисловості для забезпечення як зовнішньої, так і внутрішньої безпеки держави. Організація управління державною власністю є складною сукупністю дій держави і включає в себе: визначення державної політики у сфері державної власності; освіту інституційної основи управління (установа органів виконавчої влади і наділення їх компетенцією); облік об'єктів державної власності (інвентаризація, класифікація об'єктів, облік в реєстрах об'єктів і угод з ними); розподіл об'єктів державної власності між суб'єктами; здійснення безпосереднього управління в різних формах (приватизація, розмежування державної власності, націоналізація, управління пакетами акцій, банкрутство та ін.). Будучи державною власністю, унітарні підприємства, що входять до складу оборонної промисловості, стають об'єктом державного управління і контролю, що робить їх учасником адміністративних правовідносин. Попри те, що за змістом повноваження державних органів, які здійснюють від імені держави права власника майна унітарного підприємства в сфері оборонної промисловості, представляються підприємницькими, однак за формою вони є адміністративно-правовими. Законодавець не проводить відмінностей між управлінням як комерційною правомочністю права державної власності і адміністративним управлінням державним майном.

It is determined that the object of administrative-legal relations are actions (decisions) of the subjects of administrative law, their positive or negative behavior. For example, in the process of state management of a unitary enterprise, the appointment of its manager is of great importance. In this case, the object of the administrative relationship will be the actions of the governing body. As already mentioned, in the field of defense industry functions of contracting with heads of subordinate enterprises. Separation of administrative management functions between different state bodies has left a certain mark on the system of legal regulation of administrative legal relations in the defense industry. By-laws in this area are carried out by authorized ministries; and enforcement functions, including decision-making concerning the activities of specific defense industries, are within the competence of authorized state agencies.

It is noted that the peculiarity of the legal regulation of administrative-legal relations in the field of defense industry is an extremely broad list of issues arising in the activity of enterprises of the defense industry, which is the subject of administrative regulation. This is due to the particular strategic importance of this industry for ensuring both external and internal security of the state. Organization of state property management is a complex set of actions of the state and includes: definition of state policy in the sphere of state property; education of the institutional basis of management (institution of executive bodies and giving them competence); accounting of state property objects (inventory, classification of objects, registration in the registers of objects and transactions with them); the distribution of state property between entities; direct management in various forms (privatization, demarcation of state property, nationalization, management of shares, bankruptcy, etc.). Being state-owned, unitary enterprises that are part of the defense industry become subject to public administration and control, making them a party to administrative legal relations. Despite the fact that the content of the powers of state bodies, which exercise on behalf of the state the rights of the owner of property of a unitary enterprise in the field of defense industry, are entrepreneurial, but in form they are administrative and legal. The legislator does not distinguish between management as a commercial power of state property rights and administrative management of state property.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, державне регулювання, оборонна промисловість, компетенції, уповноважені державні агентства, управління державною власністю.

Key words: administrative and legal relations, state regulation, defense industry, competences, authorized state agencies, management of state property.

ВСТУП

Об'єктом адміністративно-правових відносин є дії (рішення) суб'єктів адміністративного права, їх позитивне або негативне поведіння. Наприклад, у процесі державного управління унітарним підприємством величезне значення має призначення його керівника. В цьому випадку об'єктом адміністративного правовідносини будуть дії керуючого органу. Як вже було зазначено, в сфері оборонної промисловості функції щодо укладення контрактів з керівниками підвідомчих підприємств.

Поділ функцій адміністративного управління між різними державними органами наклало певний відбиток на систему підзаконного правового регулювання адміністративних правовідносин в сфері оборонної промисловості. Підзаконні регулювання в цій галузі здійснюють уповноважені міністерства; а правозастосовні функції, в тому числі прийняття рішень, що стосуються діяльності конкретних підприємств оборонної промисловості, відносяться до компетенції уповноважених державних агентств.

Крім того, особливістю правового регулювання адміністративно-правових відносин у сфері оборонної промисловості є надзвичайно широкий перелік питань, що виникають в діяльності підприємств оборонної промисловості, який є предметом адміністративного регулювання. Це пов'язано з особливим стратегічним значенням цієї галузі промисловості для забезпечення як зовнішньої, так і внутрішньої безпеки держави.

Також можна відзначити, що велике значення законодавець надає питань здійснення контролю за діяльністю підприємств оборонної промисловості, в тому числі і за використанням ними державного майна, закріпленого за підприємствами на праві господарського відання або оперативного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Державне регулювання оборонної промисловості в інформаційній сфері присвячено праці таких науковців: В.В. Антонюк, І.Р. Березовська, Н.В. Дацій, Д.М. Русак,

О.Д. Довгань, В.В. Зайцев, В.О. Негодченко, О.В. Олійник, В.Г. Пилипчук, Д.І. Федченко, В. П. Шеломенцев та інші науковці. Забезпечення визначення особливостей правового регулювання адміністративно-правових відносин у сфері оборонної промисловості державної політики у інформаційній сфері, реформування ключових напрямів підвищення рівня безпеки та протидії інформаційних загроз ускладнює роботу суб'єктів управління.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання адміністративно-правових відносин у сфері оборонної промисловості державної політики.

РЕЗУЛЬТАТ

Ступінь контролю за розпорядженням державним майном повинна визначатися цінністю цього майна. Встановлення особливого контролю може обумовлюватися різними факторами, наприклад, вартістю майна або його функціональним призначенням. Не випадково держава встановлює жорсткий контроль, наприклад, щодо товарів, інформації, результатів інтелектуальної діяльності, які можуть бути використані при створенні зброї масового ураження, засобів її доставки, різних видів озброєння і військової техніки. У всьому світі продукція військового призначення, її виробництво і поширення, є об'єктом найпильнішої державної уваги [5].

Зміст адміністративно-правових відносин складають права, обов'язки, заборони, обмеження суб'єктів адміністративного права, а також процесуально-правовий режим їх здійснення, виконання, дотримання чи правового захисту.

Конкретні види адміністративних правовідносин, складаються в процесі державного управління оборонної промисловості, вкрай різноманітні. Але всі вони виникають у зв'язку з практичною реалізацією суб'єктами виконавчої влади завдань та функцій державно-управлінської діяльності.

Практичні всі майно оборонної промисловості є державною власністю. Публічний характер її використання в рамках адміністративно-господарських відносин є характерною особливістю, що відмежовує ці відносини від цивільно-правових [1].

Державна власність створюється на публічні кошти і використовується на публічні цілі. Саме в зв'язку з цим порядок її використання багато в чому повинен регулюватися публічним, в тому числі адміністративним правом, а не цивільним.

Організація управління державною власністю є складною сукупністю дій держави і включає в себе:

- визначення державної політики у сфері державної власності;
- освіту інституційної основи управління (установа органів виконавчої влади і наділення їх компетенцією);
- облік об'єктів державної власності (інвентаризація, класифікація об'єктів, облік в реєстрах об'єктів і угод з ними);

— розподіл об'єктів державної власності між суб'єктами;

— здійснення безпосереднього управління в різних формах (приватизація, розмежування державної власності, націоналізація, управління пакетами акцій, банкрутство та ін.) [10, с. 300].

Будучи державною власністю, унітарні підприємства, що входять до складу оборонної промисловості, стають об'єктом державного управління і контролю, що робить їх учасником адміністративних правовідносин.

Попри те, що за змістом повноваження державних органів, які здійснюють від імені держави права власника майна унітарного підприємства в сфері оборонної промисловості, представляються підприємницькими, однак за формою вони є адміністративно-правовими. Законодавець не проводить відмінностей між управлінням як комерційним правомочність права державної власності і адміністративним управлінням державним майном.

Таким чином, у процесі державного управління оборонною галуззю промисловості між підприємствами оборонної промисловості та уповноваженими державними органами складаються адміністративно-господарські відносини двох видів:

— організаційні, тобто стосуються питань забезпечення функціонування підприємств галузі (створення підприємств, визначення цілей їх діяльності, реорганізація та ліквідація підприємств, визначення їх правосуб'єктності шляхом закріплення її в статутних документах, призначення (відсторонення) керівництва підприємства, визначення видів продукції, що випускається і встановлення плану по її випуску, контроль за діяльністю підприємства в частині дотримання ним вимог чинного законодавства України, ведення зведеного реєстру оборонної промисловості);

— майнові відносини, що виникають з приводу управління господарською (комерційною, підприємницькою) діяльністю підприємств оборонної промисловості (наділення майном підприємств галузі, вилучення невикористаного або використовується не за призначенням майна, надання державних замовлень, закріплення за Україною прав на об'єкти інтелектуальної власності та інші результати науково технічної діяльності, створені за рахунок коштів державного бюджету у реалізації державних контрактів; розподіл інструментів і обладнання (перебувають під спеціальним контролем) по організаціях оборонної промисловості [2].

Таким чином, в числі адміністративних правовідносин, що виникають між органами державної влади та унітарними і казенними підприємствами можна назвати такі:

- правовідносини, пов'язані зі створенням, реорганізацією, перетворенням підприємств;
- правовідносини, пов'язані з призначенням керівників підприємств оборонної промисловості;
- правовідносини, що виникають з приводу ліцензування діяльності підприємств;
- правовідносини у сфері управління майном підприємств;

— правовідносини у сфері організації і ліцензування експортно-імпорتنих операцій, пов'язаних з обігом продукції оборонної промисловості;

— правовідносини у сфері адміністративного (відомчого) контролю за діяльністю конкретних підприємств оборонної промисловості на предмет дотримання ними положень чинного законодавства.

Попри все різноманіття існуючих адміністративно-правових відносин, що складаються в процесі управління оборонної промисловості, все адміністративно-правові відносини в сфері оборонної промисловості мають загальні риси (особливості) [4].

По-перше, зазначені правовідносини виникають в процесі управління діяльністю підприємств, що входять до складу оборонної промисловості.

По-друге, однією зі сторін правовідносин є уповноважені органи виконавчої влади — державні служби і державні агентства, в компетенцію яких входить вирішення питань, пов'язаних з діяльністю підприємств оборонної промисловості [7].

По-третє, владний характер правовідносин проявляється в тому, що для суб'єктів адміністративних правовідносин в сфері оборонної промисловості характерно пряме організаційне підпорядкування (наприклад, у тому випадку, коли Фонд державного майна України здійснює повноваження власника щодо майна підвідомчих йому підприємств), які правовідносини носять імперативний характер, у зв'язку з виконанням державних органів контрольних і наглядових повноважень з відносно підприємств оборонної промисловості незалежно від їх підвідомчості (наприклад, при здійсненні експортного контролю) [6].

По-четверте, адміністративні правовідносини в сфері оборонної промисловості виникають для вирішення державних завдань по організації обороноздатності країни і підтримки її на належному рівні і спрямовані на досягнення публічних інтересів — забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки держава, зміцнення позицій України на світовій арені, розвиток експортного потенціалу.

Таким чином, на основі виявлених особливостей адміністративно-господарських відносин в сфері оборонної промисловості можна припустити, що дані правовідносини представляють собою врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини організаційно-майнового характеру, що складаються в сфері управління оборонною промисловістю держави між уповноваженими органами виконавчої влади та підприємствами, що входять до складу оборонної промисловості, спрямовані на реалізацію державних функцій по забезпеченню обороноздатності країни [3].

Виробничо-господарська діяльність казенного заводу здійснюється відповідно до плану — замовленням і планом розвитку заводу. Державне космічне агентство України щорічно затверджує і доводить до відома казенного підприємства за три місяці до початку запланованого року обов'язковий для виконання і узгоджений з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Міністерством фінансів України

план — замовлення з урахуванням плану розвитку заводу [8].

У плані — замовленні встановлюються наступні основні показники по виробництву продукції (робіт, послуг) для державних потреб:

1) обсяг поставок продукції в натуральному вираженні із зазначенням номенклатури та асортименту, вимог, що пред'являються до якості продукції, термінів поставок, цін і умов їх зміни;

2) фонд оплати праці і норматив зменшення його у невиконанні показників плану — замовлення;

3) ліміт чисельності працівників;

4) обсяг коштів, що виділяються з державного бюджету, і умови їх надання [9, с. 654].

ВИСНОВКИ

Прибуток від реалізації продукції, виробленої відповідно до плану — замовленням і в результаті дозволеної підприємству самостійної господарської діяльності, спрямовується на фінансування заходів, що забезпечують виконання плану — замовлення, плану розвитку заводу, і на інші виробничі цілі, а також соціальний розвиток за встановленими нормативами. Вільний залишок прибутку, що залишається після її направлення на вищезгадані цілі, підлягає вилученню в дохід державного бюджету.

Повноваження власника казенних підприємств ширші за ті, які передбачені для всіх унітарних підприємств та були розглянуті вище. Так, наприклад, Державне космічне агентство України щодо підвідомчих йому казенних підприємств має право:

— вилучати у казенного підприємства зайве, невикористовуване або використовується не за призначенням майно;

— доводити до казенного підприємства обов'язкові для виконання замовлення на поставки товарів, виконання робіт, надання послуг для державних або місцевих потреб;

— затверджувати кошторис доходів і витрат казенного підприємства.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що казенні підприємства на відміну від унітарних підприємств, майно за якими закріплено на праві господарського відання, абсолютно залежні від держави як в організаційному, так і в фінансовому плані.

Література:

1. Дацій Н.В. Взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства / Н.В. Дацій // Збірник наукових праць ДонДУУ: Сучасні тенденції державного управління в умовах соціально-економічного розвитку": Серія "Державне управління". — Т.ХV, вип. 286. — Донецьк: ДонДУУ, 2014. — С. 37—51.

2. Про національну безпеку України, Закон України № 2469-VIII, поточна редакція від 21 червня 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en>

3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України, Закон України № 2163-VIII від 08.07.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/conv>

4. Про Раду з питань національної єдності. Указ Президента України № 697/2015, чинний, поточна редакція від 08.10.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697/2015>

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України", Указ Президента України 47/2017, поточна редакція від 25.02.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України", Указ Президента України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14>

7. Стратегія кібербезпеки України, Указ Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n11>

8. Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-aparatu-ministerstva/upimou.html>

9. Федченко Д.І. Система забезпечення кібербезпеки: проблеми формування та ефективної діяльності / Д.І. Федченко // Молодий вчений. — Випуск 5 (57). 2017. — С. 653—658.

10. Шеломенцев В.П. Сутність організаційного забезпечення системи кібернетичної безпеки України та напрями його удосконалення / В.П. Шеломенцев // Випуск 2 (28). — 2012. — С. 299—309.

References:

1. Datsii, N.V. (2014), "Relations between public authorities and civil society institutions", Collection of scientific works of the DonNUU: Contemporary trends in public administration in the conditions of socio-economic development: Series "Public administration", vol. 286, pp. 37-51.

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en> (Accessed 8 September 2017).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About the basic principles of providing cybersecurity of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/conv> (Accessed 9 September 2017).

4. President of Ukraine (2015), Decree "On the Council on National Unity", available at: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697/2015> (Accessed 8 September 2017).

5. President of Ukraine (2017), Decree "On the decision of the Council of National Security and Defense of Ukraine dated December 29, 2016 "On the Doctrine of Information Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (Accessed 8 September 2017).

6. President of Ukraine (2015), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 "On the Strategy of National

Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14> (Accessed 8 September 2017).

7. President of Ukraine (2016), Decree "Strategy of cybersecurity of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n11> (Accessed 8 September 2017).

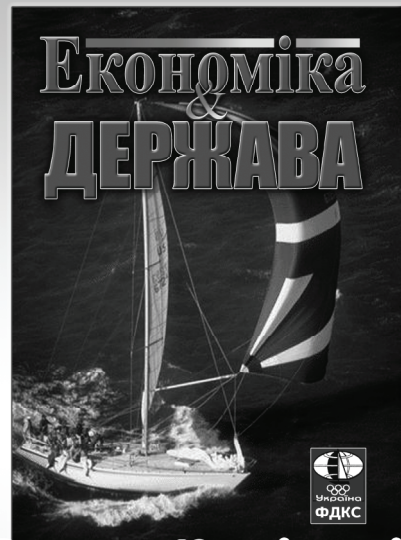
8. Ministry of Defence of Ukraine (2013), "Office of Communications and Press of the Ministry of Defense of Ukraine", available at: <http://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-aparatu-ministerstva/upimou.html> (Accessed 9 September 2017).

9. Fedchenko, D. I. (2017), "Cybersecurity System: Problems of Creation and Effective Activities", *Molodyj vchenyj*, vol. 5, pp. 653—658.

10. Shelomentsev, V. P. (2012), "The essence of organizational support of the system of cybernetic security of Ukraine and directions of its improvement", vol. 2, pp. 299—309.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2019 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

С. А. Вавренюк,
к. держ. упр., докторант, Навчально-науково-виробничий центр
Національного університету цивільного захисту України
ORCID ID: 0000-0002-6396-9906

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.54

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ УКРАЇНИ

S. Vavreniuk,
PhD in Public Administration, Doctoral candidate of Educational,
Scientific and Production Center of the National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

Статтю спрямовано на вивчення основних особливостей організаційно-правового механізму та розширення його впливу на управління галуззю вищої освіти.

Автор статті акцентує увагу на необхідності проведення оптимізації правового та адміністративного механізмів з метою розширення впливу суспільства на управління освітньою сферою.

У статті розкрито суть поняття державного управління в сфері освіти, спираючись на дослідження сучасних наукових діячів, описано суть та основні методи державного управління в системі вищої освіти. Також визначено повноваження органів управління в системі вищої освіти.

Зупиняючись на адміністративно-правовому механізмі державного управління сферою освіти, виділено ряд елементів, які впливають на розвиток суспільних відносин у сфері вищої освіти, спираючись на завдання держави та суспільства в цілому.

This article aimed at studying the main features of organizations of the legal mechanism and expanding its influence on the management of the higher education industry.

The author of the article focuses on the need to optimize the legal and administrative mechanisms in order to expand the influence of society on the management of the educational sphere.

It is emphasized that the development and implementation of a modern system of public administration in the higher education system will allow optimizing the conditions of functioning of this sphere in the modern conditions of innovative development to ensure the integration of our country into the European educational space.

It noted that the concept of public administration of higher education is complex in structure, multifunctional activity of public authorities together with local self-government bodies, which aims at improving the efficiency of functioning of the entire higher education system in accordance with the tasks and goals of development of society and the state.

In the article author reveals the essence of the concept of public administration in the field of education, based on the research of modern scientists, describes the essence and basic methods of public administration in the system of higher education. The article also defines the powers of governing bodies in the higher education system.

The author defines the general system of state education management bodies as a hierarchical system of bodies consisting of higher, central, regional, regional and district levels. However, it should be noted that the management of education is exercised only by the first three bodies, each of which has its own powers in the formulation and implementation of the state education policy.

Focusing on the administrative and legal mechanism of public administration in the field of education, the author highlights a number of elements that influence the development of public relations in the field of higher education, based on the tasks of the state and society as a whole.

In conclusion, the author indicates a number of areas that are necessary for implementation in order to further develop the sphere of higher education in Ukraine and be subject to state regulation by the competent authorities.

Ключові слова: вища освіта, система вищої освіти, європейська освіта, реформування системи вищої освіти, організаційно-правовий механізм, органи управління вищою освітою.

Key words: higher education, higher education system, European education, reform of the higher education system, organizational and legal mechanism, bodies of management of higher education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Для забезпечення функціонування системи вищої освіти та удосконалення її організаційних засад необхідно проводити оптимізацію правового та адміністративного механізму, розширювати вплив суспільства на управління галуззю, збільшувати автономію закладів вищої освіти, розвивати академічну свободу, покращувати стан справ в освітньому менеджменті. Важливим моментом є збереження впливу держави на освітню галузь та державної підтримки в різних формах.

На сьогодні система вищої освіти — це складна соціально-економічна структура, котра потребує значних фінансових, матеріальних, людських та інших ресурсів та проведення "економізації", а також інвестування в дану галузь. Де важливий вплив також залежить від прийняття управлінських рішень на таку структуру та якість регулювання всієї системи. Проте досить багато вчених у цій галузі звертали увагу переважно на проблеми державного управління системи вищої освіти саме в економічному плані. Однак розглядаючи досвід провідних європейських країн, необхідно виділити важливість правового та адміністративного регулювання на ряду з економічним.

Сьогодні адміністративно-правове управління системою вищої освіти — це реальний та ефективний юридичний інститут, котрий повністю поєднаний із свободою діяльності. Якщо говорити про автономію закладів вищої освіти, це не повинно означати їхньої абсолютної свободи. Регулювання відносин у системі вищої освіти в адміністративно-правовому плані означає гарантування прав суб'єктів освітніх відносин та організаційні умови для їх діяльності. Саме тому автономію необхідно розглядати як обмежену можливість прямого впливу державних органів влади за заклади вищої освіти, однак це повинно сприйматися за якусь замкнуту одиницю.

До сфери впливу держави та її компетенції полягають лише в загальному контролі функціонування закладів вищої освіти, а саме: правовий простір, стандартизація освіти, оподаткування, відносини власності, а також встановлення обсягів державного замовлення (виділення матеріальних ресурсів та визначення кількості навчаємих за ці кошти) та контроль ліцензійних умов та вимог.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням державної освітньої політики та управління освітою займаються багато сучасних дослідників, серед яких ми можемо назвати таких науковців: В. Астахов, С. Андрійчук, О. Демченко, Т. Козарь, В. Кремень та інші. Щодо теоретичних засад державного управління в сфері вищої освіти, то воно розглядається у працях О. Бандурки, С. Домбровської, Ю. Тихомірова та інших. Однак, незважаючи на велику кількість наукових досліджень цього напрямку, існує необхідність аналізу саме сучасного стану організаційно-правового управління системою вищої освіти у контексті викликів та проблем сьогодення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розкриття та аналіз сучасного стану організаційно-правового управління системою вищої освіти України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для гарантування необхідного рівня організаційного та правового забезпечення розвитку системи вищої освіти необхідно значно покращувати ефективність управління науково-теоретичними основами в такій системі та вдосконалювати форми та методи державного впливу на правовідносини в освітній галузі.

Водночас в обов'язки держави входить не лише розробка правової бази залучення необхідних ресурсів в освітню сферу, але й створення дієвих механізмів, котрі зможуть забезпечити функціонування цілої системи вищої освіти. Такі механізми є комплексом інструментів та способів управління в даній галузі суспільного життя. Розробка та впровадження сучасної системи державного управління в системі вищої освіти дасть можливість оптимізувати умови функціонування цієї сфери в сучасних умовах інноваційного розвитку, забезпечити інтеграції нашої держави в європейський освітній простір.

Державне управління — це функція організованих систем, котрі спрямовані на забезпечення їхньої цілісності, а саме досягнення поставленої мети. В такому розумінні державне управління складає елемент більш широкого поняття, тобто система, котра різниться специфікою виконуваних функцій. Так, на думку В.Т. Комзюк державне управління — це діяльність певної групи органів та посадових осіб змістом якої є виконання законів та інших нормативно-правових актів держави завдяки різним формам організуючого впливу на процеси та соціальні явища [4]. Ю. Фролов вважає, що державне управління відображає сутність, характер та ціннісно-функціональний аспект державної політики, котра являє собою систему теоретично розроблених та на законодавчому рівні закріплених загальних принципів та пріоритетів управління державою, котрі визначають стратегічні напрями соціальної, економічної, національної, гуманітарної та іншої політики держави [5].

Саме тому державне управління в сфері вищої освіти є одним із напрямів реалізації державної політики, яка формує та конкретизує виконання основних функцій виконавчої влади в цій області.

За твердженням Ю. Фролова, він розглядає освітню політику як цілеспрямовану діяльність органів державної влади із забезпечення прав кожного громадянина на освіту, що досягається завдяки розвитку та функціонуванню освітньої системи, пропонує державне управління освітньою галуззю здійснювати відповідно до Закону України "Про освіту" органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [5].

Підсумовуючи вищесказане, необхідно зазначити, що поняття державного управління вищою освітою є складною за структурою, багатофункціональною діяльністю органів державної влади разом з органами місцевого самоврядування, яка спрямована на підвищення ефективності функціонування усієї системи вищої освіти відповідно до завдань та цілей розвитку суспільства та держави.

Характерною рисою сутності управління вищою освітою як системою є діяльність, яка спрямована на вироблення, прийняття та реалізацію організуючих, координуючих, регулюючих, мотивуючих та контролюючих впливів на галузь вищої освіти для створення правових, кадрових, педагогічних, соціальних, організаційних, матеріально-фінансових та інших умов, котрі необхідні для ефективного функціонування та розвитку всієї сфери освіти та реалізації усіх цілей [1].

Якщо розглядати механізм організаційно-правового регулювання системи державного управління вищою

освітою необхідно зазначити, що в загальному вигляді його можна відобразити як взаємопов'язану сукупність елементів, котрі впливають на суспільні відносини в галузі вищої освіти, у відповідності до завдань суспільства та держави. Водночас сукупними елементами цієї системи можуть виступати:

1. Об'єкт управління, яким є сфера вищої освіти. Завдяки такому підходу вищу освіту можна розглядати в декількох смислових варіантах, а саме: з однієї сторони, освіта як процес задоволення потреб особистості в поглибленні та розширенні освіти на базі повної загальної середньої освіти. Об'єктами державного регулювання в сфері освіти виступають соціально-економічні процеси навчання та виховання молоді, правила, по яким проводиться освітня діяльність, умови прийняття рішень суб'єктами ринку освітніх послуг. З іншої сторони, систему вищої освіти в нашій державі розглядають як мережу закладів — навчальних закладів вищої освіти та наукових організацій або ж об'єднання юридичних осіб, громадських об'єднань, котрі здійснюють діяльність у сфері вищої освіти. Систему вищої освіти України складають заклади вищої освіти усіх форм власності, інші юридичні особи, котрі надають освітні послуги в галузі вищої освіти, а також органи, які здійснюють управління в галузі вищої освіти.

2. Суб'єкт управління. Згідно закону України "Про вищу освіту" управління сферою вищої освіти здійснюється центральним органом виконавчої влади, яке забезпечує формування державної політики в галузі освіти, центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику в даній сфері, центральними органами державної влади, яким підпорядковані заклади вищої освіти, органами місцевого самоврядування, органами громадського самоврядування, керівниками закладів вищої освіти [3].

Розумно було б розглядати загальну систему державних органів управління освітою як ієрархічну систему органів, які складаються з вищого, центрального, регіонального, обласного та районного рівнів. Проте необхідно зауважити, що управління освітою здійснюють лише перші три органи, кожен з яких має свої особисті повноваження при формуванні та реалізації державної освітньої політики:

— до вищого рівня відноситься Верховна Рада, Президент України, Кабінет Міністрів України, котрі визначають цілі, функції, завдання та механізми функціонування вищої освіти та окреслюють основні напрями її розвитку;

— до центрального рівня відносяться центральні органи виконавчої влади — Міністерство освіти і науки України, міністерства та відомства, котрим підпорядковуються заклади вищої освіти, які реалізують державну освітню політику, розробляють стандарти вищої освіти, визначають нормативи матеріально-технічного, фінансового забезпечення закладів вищої освіти, здійснюють організацію та контроль за навчально-виховною, методичною та науковою діяльністю ЗВО;

— до регіонального рівня відносяться місцеві органи виконавчої влади, органи самоврядування, котрі забезпечують виконання державних програм в сфері

вищої освіти, здійснюють соціальний захист усіх учасників навчального процесу, вносять пропозиції щодо обсягів державного замовлення на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців, сприяють працевлаштуванню випускників закладів вищої освіти.

При реалізації політики в сфері освіти також бере участь локальний рівень, який представлений закладами вищої освіти різних форм власності, за якого ЗВО виступають як об'єкти, а їхні власники суб'єктами управління. В такому випадку держава в якості компетентних органів передає частину повноважень в управлінні закладами вищої освіти як окремою одиницею їхнім керівникам. В обов'язки ректорів ЗВО входять ряд організаційно-розпорядчих функцій, при цьому він не є посадовою особою державного органу. Ректор ЗВО виконує управління відповідно до завдань у сфері управління системою вищої освіти нашої держави.

3. Завдання та функції управління. Відповідно до першочергових завдань, які зазначені в Національній доктрині розвитку освіти, а саме забезпечення високопрофесійного, наукового, аналітичного та інформаційного супроводу управлінських рішень, а також приведення до подібності адміністративних рішень. Завданнями управління вищою освітою є дотримання законодавства в даній галузі, створення рівноправних умов для кожного громадянина при отриманні освіти, додержання державних вимог щодо змісту, рівня та обсягів освіти, забезпечення автономності в діяльності закладів вищої освіти та наукових установ, забезпечення ефективності освітньої системи в умовах створення ринку інтелектуальних ресурсів та освітніх послуг. До складу базових функцій державного управління вищою освітою, які відображають сутність управлінської діяльності на усіх рівнях необхідно віднести:

- формування стратегічних та тактичних цілей та пріоритетів;
- дотримання соціальних цінностей;
- створення правових основ функціонування ринку освітніх послуг;
- гарантування високої якості надання освітніх послуг;
- формування функції фінансування;
- забезпечення соціальної функції, а також функції стимулювання, коригування та контролю;

4. Механізм управління. Під поняттям механізму організаційно-правового управління мають на увазі систему адміністративно-правових заходів, котрі впливають на відносини в суспільстві та функціонують відповідно до завдань держави та суспільства. Якщо говорити про механізм державного регулювання системи вищої освіти, то він є системою, яка формується завдяки методам, відповідним їм засобам та інструментам впливу. У відповідності до їх основних характеристик виділяють різні групи методів управління вищою освітою. В залежності від критерія примусовості або потенціалу переконання, котрі сприймає об'єкт управління, методи управління вищою освітою поділяються на примусові або ж правові та духовно-ідеологічні. В основі примусових методів лежить правове регулювання відносин в галузі вищої освіти та сюди відносяться

усі методи управління, які мають правове забезпечення. До методів переконання можна віднести юридичні програми, теоретичні викладки, науково-практичні концепції, положення статутів громадських організацій.

Разом з тим, методи управління вищою освітою поділяються за формою впливу на прямі, непрямі та неформальні. Адміністративні методи прямого впливу формуються на застосуванні сили державної влади у вигляді заборон, примусу, дозволів. Водночас інструментами прямого впливу на функціонування галузі освіти будуть державні контракти, замовлення, ліцензування, дотації, стандарти та нормативи, а також обсяги бюджетних витрат. До методів непрямого впливу можна віднести поєднання правових, економічних та індикативних методів державного управління. Інструментами непрямих методів виступають зниження податкових ставок, регулювання облікових ставок, формування цін на окремі види активів. До неформальних методів державного управління вищою освітою варто віднести правові, соціальні та технологічні методи [2].

У відповідності до різних характеристик наявні методи управління вищою освітою також поділяють на:

- стимулюючі;
- адміністративно-правові;
- економічні;
- організаційно-розпорядчі;
- психолого-педагогічні.

Завдяки аналізу та узагальненню існуючих наукових підходів по даному питанню можна встановити, що специфічність змісту державного управління вищою освітою спонукає до застосування наступних основних методів управління вищою освітою:

- застосування адміністративно-правових методів, а саме розробка та встановлення норм, котрі будуть регламентувати діяльність закладів вищої освіти, а також інших суб'єктів освітнього процесу, де в якості гаранту виступає система діючих законів та нормативних актів у галузі освіти;
- використання економічних, фінансових та матеріальних методів, тобто забезпечення регулювання фінансової, інвестиційної та інноваційної діяльності завдяки розробці стратегічних планів розвитку, а також фінансування закладів вищої освіти. Такі методи є комплексом заходів, котрі засновані на використанні економічної зацікавленості суб'єктів освітнього процесу;
- формування організаційно-розпорядчих методів, які проявляються у вигляді визначення цілей, завдань, функцій, методів та інструментів управління та направлені на забезпечення чіткого розподілу функцій управління, регламентування основних процедур управлінської діяльності згідно із встановленими правовими нормами;
- соціально-психологічні методи, методи морального заохочення, які дають можливість проникати в навчально-методичний та навчально-виховний процес, а також забезпечують участь у формуванні персоналу та впливають на поведінку студентів. Значною мірою встановлюють якість наданих знань, робіт або послуг, а також темпи впровадження науково-технічного процесу;

— впровадження інформаційно-культурних методів, тобто інформаційне забезпечення діяльності, складання звітів, ведення статистичних даних. Це забезпечується завдяки підвищенню рівня інноваційної культури суспільства завдяки підтримці наукових видань, розвитку освітніх та науково-популярних програм, створення центрів дистанційного навчання та застосування сучасних інформаційних технологій.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи зміст і значення організаційно-правового управління галузі освіти, можна зазначити, що в нашій державі було створено правову базу, яка регулює відносини всіх ступенів освіти, впроваджено єдину систему регламентації діяльності навчальних закладів усіх рівнів, введені державні й галузеві стандарти вищої освіти, сформовані та втілені процедури контролю за організацією діяльності закладів вищої освіти тощо. А подальший розвиток державного управління вищою освітою та його вдосконалення зумовлює:

- подальшу інтеграцію національної системи вищої освіти до європейського освітнього простору;
- проведення оптимізації державних управлінських структур, децентралізацію управління та розвиток громадського самоврядування;
- перерозподіл функцій та повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та закладами вищої освіти;
- перехід на програмно-цільове управління.

Література:

1. Вавренюк С.А. Розвиток освіти в Україні в контексті ризиків та викликів / С.А. Вавренюк // Публічне урядування: зб. наук. праць. — К.: Вид-во ДП "Виробничий дім "Персонал". — 2018. — Вип. 3 (13). — 225 с.
2. Вавренюк С.А. Базові моделі державного управління системою вищої освіти України [Електронний ресурс] / С.А. Вавренюк // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування: електронне фахове видання. — № 1. — 2019. — Режим доступу: http://el-zbirn-du.at.ua/index/zmist_2019_1/0-39
3. Вавренюк С.А. Удосконалення системи державного управління у сфері вищої освіти / С.А. Вавренюк // Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. — Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2019. — Вип. 1 (10). — 397 с. — (Серія "Державне управління"). — С. 251—257.
4. Комзюк В.Т. Адміністративно-правове регулювання державної політики у сфері освіти України / В.Т. Комзюк // Форум права. — 2017. — № 5. — С. 181—188.
5. Фролов Ю. Правові засади діяльності вищих навчальних закладів в Україні / Ю. Фролов // Форум права. — 2013. — № 1. — С. 1079—1085.

References:

1. Vavreniuk, S.A. (2018), "Development of education in Ukraine in the context of risks and challenges", *Publichne uryaduvannya: zb. nauk. prac*, vol. 3 (13), pp. 225.

2. Vavreniuk, S.A. (2019), "Basic Models of Public Administration of the Higher Education System of Ukraine", *Teoriya ta praktika derzhavnogo upravlinnya i misceвого samovryaduvannya: elektronne fahove vidannya* [Online], vol. 1, available at: http://el-zbirn-du.at.ua/index/zmist_2019_1/0-39 (Accessed 25 Aug 2019).

3. Vavreniuk, S.A. (2019), "Improving the Public Administration System in Higher Education", *Visnik Nacionalnogo universitetu civilnogo zahistu Ukrayini: zb. nauk. pr.*, vol. 1 (10), pp. 251—257.

4. Komzyuk, V.T. (2017), "Administrative legal regulation of state policy in the sphere of education of Ukraine", *Forum prava*, vol. 5, pp. 181—188.

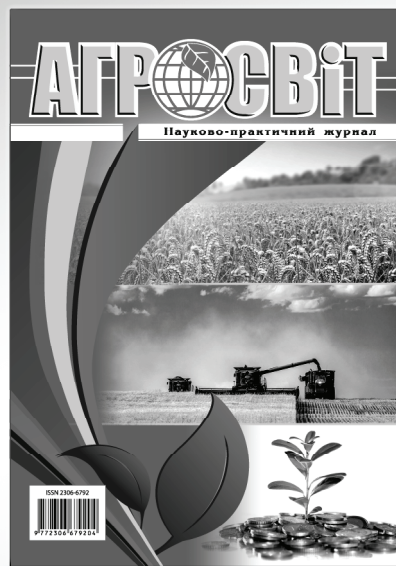
5. Frolov, Yu. (2013), "Legal basis of activity of higher educational establishments in Ukraine", *Forum prava*, vol. 1, pp. 1079—1085.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2019 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ**

УДК 351:37.046.16

В. В. Палюх,
ад'юнкт, НУЦЗУ, м. Харків
ORCID ID: 0000-0001-9429-2013

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.59

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦІФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

V. Palyukh,
PhD Student, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

MECHANISMS OF SCIENTIFIC ACTIVITIES FORMATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH THE SPECIFIC LEARNING CONDITIONS

У статті проаналізовано ситуацію, яка склалася в державі у зв'язку з формуванням сучасних напрямів розвитку наукової діяльності у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Модернізація системи вищої освіти і підвищення ефективності інтеграційних процесів в науково-освітньому комплексі України вимагають особливої уваги до проблем науки вищої школи. Сектор науки закладів вищої освіти покликаний забезпечити взаємозв'язок фундаментальної освіти з можливостями гнучкого реагування на потреби фінансування актуальних для країни наукових напрямів, зацікавлювати майбутніх фахівців у науковій діяльності та підвищенні своєї професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Розглянуто сучасні напрями розвитку наукової діяльності та виявлено шляхи подальшого удосконалення наукових шкіл та тематики досліджень. Окреслено шляхи наукових розвідок та стимулювання для впровадження новітніх науково-технічних рішень і наукомістких галузей економіки. Визначено, що наука в закладах вищої освіти України має багатогранне значення. Тут відмітимо тільки найбільш важливі аспекти, з яких складається цінність науки ЗВО.

Економічний аспект науки вищих навчальних закладів проявляється в тому, що вона: передусім, є необхідною умовою науково-технічного прогреса, передумовою розвитку сучасних наукомістких виробництв і передових технологій.

The situation in the state connected with the formation of the contemporary directions of the scientific activity development in higher educational institutions with the specific learning conditions has been analysed in the article. Modernisation of the higher educational system and increasing the efficiency of integration processes in the scientific and educational spheres of Ukraine require special attention to the problems of higher educational science. The science sector of the higher educational institutions is aimed at ensuring the connection of fundamental education with the ability to respond flexibly to funding needs in the country's current scientific areas, to interest future professionals in scientific activities and to enhance their professional training in higher educational institutions.

The contemporary directions of the scientific activity development have been considered, the ways of further improvement of the scientific schools and research directions have been revealed. The ways of scientific research and stimulation for introduction of the newest scientific and technical decisions and high-tech industries have been outlined. It has been determined that science in higher educational institutions of Ukraine has many-sided significance. Only the most important aspects that make up the value of the science of higher education will be noted here.

The economic aspect of the higher education science is manifested through the fact that it is a necessary condition for scientific and technological progress, a prerequisite for the development of modern high-tech industries and advanced technologies.

New problems arose in the organization of education and science, requiring deep understanding and the right practical solution in terms of linking them with new trends in the development of public administration and a regulated market economy. The processes of updating knowledge, science, technology and production have become unusually dynamic, and therefore, the principle of teaching a person once and for all is a thing of the past. Favorable conditions have emerged for democratization and differentiation of education for a wide combination of free and paid services in the field of education.

Ключові слова: механізми державного регулювання наукової діяльності, заклади вищої освіти, державна політика у сфері розвитку науки.

Key words: mechanisms of public regulation of scientific activity, institutions of higher education, public policy in the field of science development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ключовою умовою досягнення стратегічних цілей, включаючи посилення політичної і економічної ролі України в світовій спільноті є забезпечення неухильного зростан-

ня її конкурентоспроможності. Для формування сучасної економіки, заснованої на знаннях, держава створює необхідні умови і стимули для швидкої реалізації науково-технічних досягнень у реальному секторі економіки.

Проте сучасний стан української науки не повною мірою відповідає темпам зростання, які обумовлені впровадженням новітніх науково-технічних рішень і розвитку наукоємних галузей економіки.

З позицій забезпечення цілісності і єдності вітчизняної наукової системи і нерозривності процесів її модифікації представляється доцільним заходи з модернізації державного сектора досліджень і розробок здійснювати в тісному зв'язку із заходами з розвитку науки закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній науці процес наукової діяльності та підготовки офіцерських кадрів і фахівців у сфері цивільного захисту не залишався поза увагою українських дослідників. Проблеми державного регулювання наукової й науково-технічної діяльності та механізмів фінансування науки розглянуто в працях сучасних науковців і практиків [1—4].

МЕТА ДОСЛІДЖЕНЬ

Метою дослідження є механізми формування наукової діяльності у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наука вищої школи є важливим елементом системи генерації знань, вона забезпечує взаємозв'язок фундаментальної науки і можливості гнучкого реагування на потреби в кадрах за пріоритетними для країни напрямками, розвиток інтелектуальних здібностей майбутніх фахівців і відтворення наукових шкіл. Сьогодні необхідно трансформувати сектор науки закладів вищої освіти у велику складову національної інноваційної системи, одночасно сприяючи підвищенню рівня вищої освіти [3].

Відповідно до напрямів розвитку української науки найважливішими принципами державної наукової політики в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання являються:

- опора на вітчизняний науковий потенціал;
- свобода наукової творчості, послідовна демократизація наукової сфери, відкритість і гласність під час формування і реалізації наукової політики;
- стимулювання розвитку фундаментальних наукових досліджень; збереження і розвиток провідних вітчизняних наукових шкіл; створення умов для здорової конкуренції і підприємництва у сфері науки і техніки, стимулювання і підтримка інноваційної діяльності;
- створення умов для організації наукових досліджень і розробок в цілях забезпечення необхідної обороноздатності і національної безпеки країни;
- інтеграція науки і освіти, розвиток цілісної системи підготовки кваліфікованих наукових кадрів усіх рівнів;
- захист прав інтелектуальної власності дослідників, організацій і держави;
- забезпечення безперешкодного доступу до відкритої інформації і права вільного обміну нею;
- розвиток науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій різних форм власності, підтримка малого інноваційного підприємництва;

— формування економічних умов для широкого використання досягнень науки, сприяння поширенню ключових для української економіки науково-технічних нововведень;

— підвищення престижності наукової праці, створення гідних умов життя і роботи вчених і фахівців;

— пропаганда сучасних досягнень науки, їх значущості для майбутнього України;

— захист прав і інтересів українських вчених за кордоном.

Адже останніми заклади вищої освіти системи ДСНС України переживають потужні зміни в організаційній сфері, перед ними ставляться нові завдання, формуються більш удосконалені механізми управління. Значно змінилася структура наукової діяльності, яка відображає тепер багаторівневий процес підготовки фахівців, виросли вимоги до кваліфікації випускника ЗВО, обсяги отриманих у процесі навчання знань. Ці зміни викликали ряд проблем, пов'язаних з укомплектованістю закладів професійним кадровим складом, необхідністю перебудови навчально-методичної бази, розробкою нових форм і методів навчання, подоланням застійних, кризових явищ в освітній діяльності, удосконаленням її технологій, усуненням адміністративно-бюрократичного стилю управління ЗВО, підведенням під нього сучасної законодавчої бази тощо. Вирішення зазначених проблем вимагає створення сучасної ефективної системи управління підготовкою наукового персоналу органів цивільного захисту. Саме йому належить працювати над розв'язанням нелегких проблем подальшого реформування ДСНС. Механізмом для забезпечення безпеки життєдіяльності населення є державне управління у сфері цивільного захисту. Теорія державного управління у сфері цивільного захисту, очевидно, може носити тільки міждисциплінарний характер, синтезуючи ідеї, підходи і методи природних і гуманітарних наук, виробляючи новий науковий світогляд, нову культуру сталого розвитку і безпечного проживання. Механізмом для забезпечення безпеки життєдіяльності населення є наукова діяльність у сфері цивільного захисту, що неможливо без теоретико-методологічного обґрунтування функцій, структури, повноважень та особливостей органів державної влади усіх рівнів у підготовці фахівців з цивільного захисту [2].

Високоякісні й кількісні якості кадрового потенціалу країни зобов'язано стати об'єктом аналізу й державного регулювання з урахуванням суспільних потреб. Дієвість цих механізмів визначається підвищенням рівня політичної, правової й організаційної культури суб'єктів кадрової політики, їх відповідальності перед майбутніми поколіннями. У такому зв'язку актуальними стають функції освіти для застосування накопичених пізнань, умінь у різних областях для розвитку науки як засібу управління різними соціально-економічними й науково-технічними діями. Об'єктивно у розвитку кадрового потенціалу країни формування сучасної освіти і науки йде у бік усе більш вузької взаємодії всіх властивих йому функцій і їх комплексного впливу на формування наукового потенціалу.

Державне регулювання сектора науки ЗВО, необхідно побудувати так, щоб воно могло забезпечувати взаємозв'язок фундаментальної освіти з можливостями

ми гнучкого реагування на потреби в кадрах з актуальних для країни наукових напрямів, наукомістких технологій і виробництва; розвитку інтелектуальних здібностей майбутніх фахівців і учених; відтворення наукових шкіл.

З позицій забезпечення цілісності і єдності вітчизняної наукової системи і нерозривності процесів її модифікації будуть доцільними заходи з модернізації державного сектора досліджень і розробок, що повинні здійснюватися в тісному зв'язку із заходами розвитку науки ЗВО. Сектор науки вищої школи є плідним середовищем для створення і становлення інфраструктури науково-технічної і інноваційної діяльності. Позиції сектора науки ЗВО за останні роки значно зміцніли, чому сприяла цілеспрямована політика держави. Проте, незважаючи на активні зусилля із відродження цього сектора, залишаються невирішеними багато проблем [1].

Завжди, коли мова заходить про науку ЗВО, так або інакше виникає її протиставлення або порівняння з академічною. Що цілком з'ясовно. На відміну від більшості зарубіжних країн наука ЗВО в Україні розвивалася як би в тіні академічної і галузевої. Тому зараз і виникають дискусії з приводу її ролі і значення. Наука в Україні має багатогранне значення. Тут відмітимо тільки найбільш важливі аспекти, з яких складається цінність науки закладів вищої освіти.

Економічний аспект науки ЗВО проявляється в тому, що вона: по-перше, є необхідною умовою науково-технічного прогресу, передумовою розвитку сучасних наукомістких виробництв і передових технологій; по-друге, виступає основою підготовки кваліфікованих кадрів для усіх галузей господарства; по-третє, є одним з перспективних напрямів підприємницької діяльності (торгівля патентами, ліцензіями і так далі) [4].

Соціальний аспект проявляється в тому, що наука ЗВО сприяє підвищенню соціальної активності і затребуваності населення (передусім, інтелігенції, що знаходиться зараз в найуразливішому положенні). Крім того, вона чинить безпосередній вплив на стан загального рівня культури і освіти в суспільстві.

Політичний аспект може бути інтерпретований наступним чином: підвищення рівня вченості і культури в суспільстві є важливою гарантією демократичного ладу і основою для подальших прогресивних політичних перетворень у країні.

Усе вищевикладене (політичний, соціальний і економічний аспекти), а також військовий аспект наукових досліджень і розробок, що проводяться в системі освіти, дозволяють визначити науку ЗВО як важливий чинник забезпечення державної безпеки.

Таким чином, дослідження сучасного стану державного регулювання організації науки у закладах вищої освіти дозволяє виявити найбільш "вразливі місця", існування яких призводить до неефективного використання сучасних наукових кадрів, зайнятих в науково-дослідній діяльності в системі освіти України.

Тому умови ринкового скорочення витрат на вищу освіту зажадали переорієнтації парадигм освітньої й науково-технічної політики на проблеми, розумне ранжирування яких дозволить подужати ситуацію, зберегти й зростити наукові колективи, поміняти мотивацію праці педагога, ученого, забезпечити соціальний за-

хист науково-педагогічних співробітників. Серед цінностей зараз більш принципове місце займає зосередження виділюваних ресурсів на формування фундаментальних досліджень, потреба в яких виливається з логіки розвитку процесу знання. Формування більших наукових програм гарантує комплексне вирішення науково-технічних проблем з напрямків, за якими вітчизняна наука постійно займала передові позиції. Істотне значення має послідовне введення принципів селективності допомоги наукових шкіл і окремих експертів через систему розподілу засобів на основі грантів. Пріоритетне значення має створення інноваційного механізму вищої школи, формування новітніх форм організації науки у вишах, адекватних ринковій економіці, засобом проведення перетворень науково-технічної сфери університету.

В останні роки намітилася стійка тенденція до збільшення частини фінансування досліджень, виконуваних на конкурсній базі за програмами, проектами, грантами, по зіставленню з НДР, проведеними за тематичним планом університету. Положення засобів на грантовій базі зайняло надзвичайно важливе місце в системі організації наукових досліджень вищої школи.

Ключовою метою наукової, освітньої й інноваційної політики системи вищої освіти є забезпечення підготовки професіоналів, наукових і науково-педагогічних співробітників на рівні глобальних кваліфікаційних вимог, діюче впровадження її освітнього, наукового й інноваційного потенціалу для розвитку економіки й вирішення соціальних завдань країни.

Одним з важливих напрямів діяльності університету, пов'язаних з поглибленням взаємозв'язку науки й освітнього процесу, є формування й обсяги проведених у ньому наукових досліджень і інноваційної діяльності.

Процес реалізації наукових проектів у закладах вищої освіти в нюансі розвитку взаємодії з освітою має ряд особливостей, головними з яких є такі:

- специфічна ієрархічна структура системи управління науковою діяльністю університету;
- пріоритетність у реалізації наукових проектів на замовлення надсистеми;
- некомерційний характер і бюджетне фінансування більшості наукових проектів;
- значимий ступінь зовнішньої невизначеності у визначенні цілей реалізації довгочасних і середньострокових наукових проектів, а ще в змісті вимог надсистеми за структурою й змісту підготовки професіоналів;
- положення більшої частини наукового потенціалу у навчально-наукових підрозділах (департамент і кафедра).

Дослідження ролі науки в суспільному розвитку, зокрема її ролі й місця в суспільному виробництві, стало особливо актуальним у зв'язку зі зростанням значення науки. У сучасних умовах істотно змінилися суспільні вимоги до науки, що привело до зміни її соціальних функцій, а слідом за цим — до неминучої деформації її суспільного механізму із властивими йому структурою діяльності, організацією, усередині — і зовнішньонауковими відносинами. Визначення місця науки в системі суспільного виробництва становить лише частину, мо-

мент більш широкого дослідження ролі й місця науки в суспільному житті, у розвитку й функціонуванні суспільства.

Тому роль науки у відтворенні й розвитку продуктивних сил у сучасних умовах, насамперед, полягає в створенні продуктивних сил у формі знання й переносі їх із цієї форми в реальні фактори матеріального виробництва. Здійснюється цей процес за допомогою впровадження у виробництво технологічних нововведень і відтворення якісних характеристик робочої сили. У сучасних умовах і засобу виробництва, і робоча сила відтворюються не стихійно й навіть не просто за участю повсякденної практичної свідомості, а на основі їх переносу, створеного, насамперед, у формі професійних і наукових знань у матеріальні продуктивні сили.

Очевидно, що, ефективні наукові дослідження, що проводяться у закладах вищої освіти використовуються ринком, що у свою чергу, значно розширює фінансові можливості навчальних закладів, дозволяє, покращувати оснащення навчально-лабораторної бази, залучати до навчального процесу висококваліфікованих фахівців. Усе це підвищує якість підготовки, студентів і веде до підвищення рейтингу ЗВО. Аналогом такої науково-практичної співдружності в доперебудовний період були госпдоговірні роботи, що проводилися кафедрами для промислових і будівельних організацій, проте слід зазначити, що в цілому у ряді випадків вони не були ефективні, оскільки субсидувалися із спеціальної статті витрат підприємства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, має бути забезпечене ефективніше включення сектора науки закладів вищої освіти у рішення національних завдань, в процес підвищення рівня добробуту громадян, збереження соціальної стабільності; розвиток інститутів громадянського суспільства і забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни.

Щодо роботи на отримання грантів, то набагато результативніший шлях конкурсної підтримки наукових досліджень — широка диверсифікація грантів на фундаментальні дослідження, як за розміром гранту, так і по його адресації. Для цього необхідно:

1. Відмовитися від практики розподілу грошей на дослідження заздалегідь фіксованими великими шматками. Потрібна широка диверсифікація грантів у рамках одного заходу.
2. Слід переглянути терміни оголошення конкурсів у бік їх збільшення. Бажано, щоб міністерство в цьому питанні показувало позитивний приклад іншим грантовим фондам.
3. Українці необхідно із самого початку мати чітку інформацію про терміни розгляду заявок і терміни оголошення результатів конкурсу. Ця інформація має бути своєчасно доступна усім бажас через систему Інтернет.
4. Інформація про експертів і комісії з відбору має бути прозорою (списки експертів, критерії відбору експертів і формування комісії). Результати експертизи мають бути доступні заявникам проектів.
5. Необхідно передбачити гранти на оновлення приладової бази для наукових досліджень у ЗВО. І це по-

трібно робити, випереджаючи оновлення навчальної бази.

6. Звітність з фундаментальних і прикладних проектів має бути різною. Уніфікація паперів тут недопустима.

7. Необхідно також розширити самостійність керівників грантів при плануванні і розподілі засобів. Дріб'язкова деталізація кошторису витрат при подачі заявок на фінансування абсурдна.

Нині Україна інтегрувала у світову систему господарювання і тому потрібно інші підходи до її функціонування і підвищення конкурентоспроможності на світових глобальних ринках [2, с. 10].

У цих цілей держава в останнє десятиліття активно брала участь в розробці нових фінансових механізмів, як складників господарського механізму, в цілях створення ефективних елементів національної інноваційної системи, сприяючих перетворенню нових, передусім, базисних знань у передові технології, нові продукти і послуги, які повинні знайти свого споживача (покупця) на національних і глобальних ринках.

Література:

1. Державна політика інтеграції освіти і науки України в системі інноваційної економіки: засади, механізми управління, напрями забезпечення [монографія] / А.С. Кобець. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток", 2012. — 472 с.
2. Міщенко В. Особливості функціонування вищої школи України в ринкових умовах: вища школа між минулим і майбутнім / В. Міщенко, С. Науменко // Вища школа. — 2001. — № 1. — С. 6—17.
3. Тюленев Г.Д. Модель оцінювання економічної безпеки ВНЗ / Г.Д. Тюленев // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. — 2012. — № 2 (53). — С. 274—279.
4. Ядранська О.В. Визначення структури та масштабів державного сектору науки / О.В. Ядранська // Держава та регіони. Серія: Державне управління. — 2007. — № 1. — С. 173—177.

References:

1. Kobets, A. S. (2012), *Dergavna polityka integracij osvity i nauky Ukrainy v systemi innovacijnoj ekonomiky: zasady, mekhanizmy upravlinnya, napryamy zabezpechennya* [State policy of integration of education and science of Ukraine in the system of innovative economy: principles, mechanisms of management, directions of provision], TOV "Yugo-Vostok", Donetsk, Ukraine.
2. Mishchenko, V. and Naumenko, S. (2001), "Features of functioning of Higher Education of Ukraine in market conditions: higher education between past and future", *Vyshcha shkola*, vol. 1, pp. 6—17.
3. Tyulyenyev, H. D. (2012), "The model of higher educational institution economic safety estimation", *"Naukovyy visnyk Poltav's'koho universytetu ekonomiky i torhivli"*, vol. 2 (53), pp. 274—279.
4. Yadrans'ka, O. V. (2007), "Determination of the structure and scope of the public sector of science", *Dergava ta regiony. Seriya: Dergavne upravlinnya*, vol. 1, pp. 173—177.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2019 р.

М. І. Борозенець,
аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0003-3417-8213

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.63

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ МІСЬКОГО ТРАНСПОРТНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

М. Borozenets,
postgraduate student of the Department of Regional Administration, Local Self-Government
and City Management of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

TRENDS IN URBAN TRANSPORT ENVIRONMENT FORMATION IN UKRAINE

У результаті проведеного дослідження було здійснено аналіз тенденцій формування міського транспортного середовища в Україні і виявлено їх фундаментальні властивості, а саме: 1. Процес глобалізації є основною тенденцією сучасної епохи, який підтримується розширенням транспортних і телекомунікаційних систем. 2. Урбанізація є одним з найважливіших трендів економічних і соціальних змін сучасності і яка набула відповідного статусу в результаті синергії трьох основних демографічних тенденцій: природний приріст населення. 3. Значущим фактором, що впливає на розвиток міського транспорту, є потужність наявної транспортної інфраструктури і потреби міських жителів у мобільності переміщення. 4. Тенденцією еволюції транспорту та міських просторових форм є набуття рис компактності центром міста, адже еволюція транспорту і транспортних технологій призвели до змін у міських просторових формах.

Urbanization is one of the modern dominant processes that implies, in particular, the growth of the urban population. In view of this tendency, urban transport issues are of paramount importance for the mobility of passengers and freight in large urban areas. Thus, the development of transport in urban areas is determined by the complex interrelations and factors of the diversity of modes of transport, the differences in its origin and destination, the different consumer preferences, as well as the volume and diversity of traffic. The purpose of this study is to analyze the trends of urban transport environment in Ukraine. The study notes that an important role in the development of modern cities is played by public transport (buses, trolleybuses, trams, subways, monorail railways) and communal (municipal) road transport infrastructure. Public transport serves both the individual interests of individual citizens and the collective interests of the entire population of the city, increases personal opportunities and provides personal mobility.

As a result of the research, the analysis of trends in the formation of urban transport environment in Ukraine was carried out and their fundamental properties were revealed, namely: 1. The process of globalization is the main trend of the modern era, supported by the expansion of transport and telecommunication systems, as well as the formation of an environment favorable for international operations at the stage of trade liberalization. 2. Urbanization, which is one of the most important trends in the economic and social changes of modern times, and which, in turn, has acquired a corresponding status as a result of the synergy of three major demographic trends: natural population growth; rural migrations to cities, especially in developing countries; international migration to big cities. 3. A significant trend affecting the development of urban transport is the capacity of existing

transport infrastructure and the need for urban mobility for mobility. 4. The trend of the evolution of transport and urban spatial forms is the acquisition of the compactness of the city center, since the evolution of transport and transport technologies have led to changes in urban spatial forms.

Ключові слова: місцеве самоврядування, транспортне середовище, місто, агломерація, міський район, транспортне забезпечення.

Key words: local government, transport environment, city, agglomeration, urban area, transport support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Урбанізація є одним із сучасних домінуючих процесів, що передбачає, зокрема, зростання частки міського населення. З огляду на цю тенденцію, питання міського транспорту мають першорядне значення для мобільності перевезень пасажирів і вантажів у великих міських агломераціях. Зважаючи на наявні здобутки децентралізації та певні тренди щодо формування агломерацій, видається вкрай актуальною розробка проблематики транспортного міського середовища. Так, розвиток транспорту в міських районах визначається складними взаємозв'язками та факторами різноманіття видів транспорту, відмінності його походження і призначення, неоднаковими споживчими перевагами, а також обсягами і різноманітністю трафіку [10, с. 72; 14, с. 59].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблематика транспортного забезпечення розвитку міст традиційно перебуває у центрі уваги зарубіжних [3; 13; 14] та вітчизняних [1, 2; 5—9] вчених. Більшість наявних публікацій присвячено питанням організації надання та управління якістю транспортних послуг тощо. Водночас спроби виявлення тенденцій формування міського транспортного середовища в Україні у фаховій науковій літературі наразі є відсутніми, що і зумовило вибір напрямку для даної публікації.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є аналіз тенденцій формування міського транспортного середовища в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Традиційно в центрі уваги керуючої підсистеми міського транспорту були пасажирів як учасників і споживачів послуг перевезення, а міста розглядалися в якості місця взаємодії людини з транспортною інфраструктурою, що пов'язана з поїздками на роботу, комерційною діяльністю, відпочинком і культурними заходами. Проте, міста є також територіями, де сконцентровано виробництво, споживання та розподіл товарів і послуг, що включають, зокрема, і транспортну діяль-

ність. Концептуально міська транспортна система нерозривно пов'язана з міськими формами та їх просторовою структурою.

У результаті здійсненого аналізу наукової фахової літератури було виділено кілька домінуючих тенденцій, що впливають на розвиток міського транспорту [12, с. 32]:

1. Глобальна урбанізація. Розвиток сучасної міської просторової інфраструктури відбувається на тлі урбанізації, яка є найважливішою домінуючою тенденцією економічних і соціальних змін 21 ст., особливо в країнах, що розвиваються. Як відомо, урбанізація відображає збільшення частки людей, які проживають в населених пунктах, передусім, містах, і зниження частки осіб, які проживають в сільській місцевості, а темпи урбанізації визначаються швидкістю цих змін.

Вказана тенденція також виражається в зростанні розмірів міст і збільшенні чисельності їх населення. Міські проблеми мобільності населення збільшуються пропорційно, а в деяких випадках — і по експоненті. З 1950 по 2013 рр., міське населення у світі збільшилося більш ніж удвічі, досягнувши 3,7 млрд чол. У 2013 році близько 52,6% населення в світі проживало в містах [11, с. 41].

Все це стало результатом трьох основних демографічних тенденцій:

— природний приріст населення за рахунок перевищення народжуваності над смертністю в міських районах, підвищення якості системи охорони здоров'я, турботою громадян про стан здоров'я на тлі зростання їх доходів, підвищеними вимогами законодавців до стану навколишнього середовища;

— міграції сільських жителів у міста, особливо в країнах, що розвиваються, де вона склала від 40 до 60% зростання міського населення. Цей процес почався з промислової революції в 19 ст., спочатку в розвинених країнах, а потім — у світі, що розвивається. Причинами міграції в міста є пошук нових робочих місць, підвищення продуктивності сільського господарства, висока доступність різноманітних товарів і послуг, відпочинку та розваг, більш високі доходи і соціальна забезпеченість; — міжнародної міграції в таких великих містах, як Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Лондон, Париж, Москва. Цей процес має яскраво виражену тенденцію для мегаполісів, однак відбувається і у містах меншого розміру.

Урбанізація як фундаментальна зміна в соціально-економічному середовищі діяльності людини передбачає нові форми зайнятості, економічної активності та способу життя. Індустріалізація в країнах, що розвиваються, безпосередньо пов'язана з урбанізацією. За даними Фонду народонаселення ООН, близько 18 мільйонів осіб мігрують із сільської місцевості в міста (щороку) в одному тільки Китаї. Поточні глобальні тенденції вказують на зростання приблизно на 50 мільйонів го-

Таблиця 1. Характеристика етапів глобалізації та урбанізації економічної діяльності

Ознаки	До індустріального етапу	Індустріальний етап	Сучасний етап
Технології	Нові транспортні технології, значні відстані, нові транспортні засоби, початок картографування тощо	Перехід до парової тяги, розвиток залізниць, судноплавства, спорудження судноплавних каналів	Нові транспортні та комунікаційні технології, інноваційні виробничі технології, розвиток сфери послуг та наукової діяльності
Підсистеми забезпечення	Розвиток картографії та навігації, нових платіжних засобів, кредитування, становлення сучасних держав	Ефект масштабу, вертикальна інтеграція, становлення майнових прав та кредитно-грошової політики, розвиток освіти та науки	Економія від суміщення, лібералізація освіти, логістичні інновації для полегшення руху, товарів, капіталу, послуг, інформації
Просторові структури	Розподіл праці, урбанізація, зростання міст, початок будівництва дорожньої інфраструктури	Масова урбанізація міських районів, зростання чисельності міського населення, поява структурних проблем з проживанням, інфраструктурою, проживанням, наявністю соціальних проблем (безробіття, охорона здоров'я, освіта тощо)	Конкуренція великих міст на глобальному рівні, зміна дислокацій виробництва і розподілу, зростання великих міст, збільшення концентрації капіталу в роздрібній торгівлі, фінансовій діяльності, високі вимоги до охорони довкілля, прискорене будівництво дорожньої інфраструктури

родня щороку, або близько мільйона в тиждень. Більше 90% цього зростання припадає на країни, які розвиваються, що підвищує інтенсивність навантаження на міську інфраструктуру, особливо громадський транспорт. До 2050 року 6,4 млрд чоловік, близько двох третин населення планети, будуть міськими жителями [9, с. 49].

Подібні демографічні зміни передбачають формування нових міських просторових структур, починаючи з малих міст та закінчуючи великими міськими агломераціями. Це також надає додаткової актуальності питанню щодо оптимального розміру міста з технічними обмеженнями щодо розвитку його інфраструктури (доріг, комунальних послуг, громадського транспорту, водопостачання і водовідведення, будівництва).

Значна кількість найбільших міст світу і міст з населенням понад 1 млн осіб є неблагополучними і неефективними в управлінні з точки зору оптимальності розмірів і розвитку інфраструктури.

2. Значущою тенденцією, що впливає на розвиток міського транспорту, є потужність наявної транспортної інфраструктури і потреби міських жителів у мобільності переміщення. Існує значна різноманітність міських форм, просторових структур і пов'язаних з ними систем міського транспорту, описаних, зокрема у [7, с. 51; 8, с. 304].

Поняття міських форм життєдіяльності відносяться до просторових відображень міських транспортних систем, а також тих фізичних інфраструктур, що опосередковують їх, і які спільно визначають специфіку просторового розташування міста.

На відміну від попереднього поняття, міські просторові структури відносяться до сукупності відносин, що впливають із міських форм і в їх основі лежать складні взаємодії людей, вантажів та інформації. Це поняття дозволяє оцінити, якою мірою конкретні міські структури взаємодіють з певними міськими транспортними системами, включаючи міський (комунальний, муніципальний) пасажирський транспорт.

Розвиток міських просторових структур і інших ознак економічної діяльності (технологій, що забезпечують функціонування їх підсистем) за етапами глоба-

лізації економічної діяльності і урбанізації показано в таблиці 1.

Згідно з представленою таблицею, міські райони як господарюючі суб'єкти перебувають під впливом сучасного етапу глобалізації. Оскільки ступінь глобалізації визначається різними технологічними і економічними ознаками, кожен з її етапів пов'язаний з різними міськими умовами, від невеликих міст-держав епохи меркантилізму (з XVI по XIX ст.), промислових міст (з XIX до середини XX сто.), до мегаполісів на початку XXI ст. Далекі плавання і подолання довгих відстаней були ключовими технологіями епохи меркантилізму, що дозволило сформувати глобальні торговельні мережі, які зв'язують європейські країни з Азією і Америкою [6].

Нові торгові мережі були доповнені досягненнями у сфері плавання на основі картографії та банківської платіжної системи. Збільшення просторової наближеності до основних торгових міст і початок поділу праці викликало зростання населення і збільшення розмірів міських поселень. Технічні інновації в епоху промислової революції спиралися на механізацію виробництва і зростання його мобільності. Це дозволило впровадити нові процеси і підсистеми їх забезпечення, засновані на принципах економії масштабу і вертикальної інтеграції виробництва за рахунок більш складної системи поставок. Суттєві зміни в інфраструктурі (наприклад, будівництво залізниць і телеграфних мереж), розвиток банківських та юридичних послуг були характерними ознаками індустріального етапу глобалізації та урбанізації економічної діяльності [1, с. 121].

Процес глобалізації є основною тенденцією сучасної епохи, який підтримується розширенням транспортних і телекомунікаційних систем, а також формуванням середовища, сприятливого для міжнародних операцій на етапі лібералізації торгівлі. Масштаби, інтенсивність і мобільність капіталу, товарів і послуг, людей та інформації стали головними організаційними і конкурентоспроможними ознаками розвитку міської просторової структури і транснаціональних корпорацій, діяльність яких ґрунтується на порівняльних перевагах за витратами та інноваційно-інвестиційним можливостям.

За ступенем розвитку транспорту міські просторові структури можуть бути класифіковані за рівнем централізації і кластеризації:

- за рівнем централізації міські елементи поділяються на більш або менш централізовані. У централізованих містах основна частка життєдіяльності здійснюється в центрах, а в децентралізованих — ближче до околиць. Основними рушійними силами централізації є органи державного управління, фінансові інститути, офіси великих транснаціональних компаній;

- за рівнем кластеризації міські елементи поділяються за числом і потужністю таких окремих міських кластерів, як промисловий кластер, кластери охорони здоров'я та освіти, науковий кластер, транспортно-логістичний кластер і т.д.

Географічне положення кожного міста значно варіюється за міськими формами просторових структур, які мають такі елементи, як транспортно-термінальні вузли і взаємозв'язки [1, с. 56]. Формування транспортно-термінальних вузлів пов'язано з просторовим накопиченням економічної діяльності та доступом до транспортної системи. Термінали, такі як порти, залізничні вокзали, аеропорти, автовокзали є важливими вузлами, навколо яких формується діяльність агломерату на місцевому чи регіональному рівнях. Вузли мають ієрархії, пов'язані з їх важливістю і внеском до обсягу міських функцій. Найбільш високу ієрархію мають такі вузли, як управління, роздрібна торгівля, фінансові послуги, а найменш високу — виробництво, розподіл, побутове обслуговування, комунальне господарство.

Під час підготовки цього дослідження ми виходили з розуміння, що взаємозв'язки — це елементи інфраструктури, що підтримують товарно-матеріальні і транспортні потоки від, до і між вузлами. Найнижчий рівень зв'язків включає в себе вулиці, які є визначальними елементами міської просторової структури. Існує ієрархія зв'язків від елементарного переміщення до регіональних автомобільних і залізничних доріг і до міжнародних зв'язків систем повітряного і морського транспорту. Залежно від характеру взаємозв'язків міські вузли та зв'язки забезпечують функціональну зв'язаність, під якою маються на увазі міські функції торгівлі, виробництва та телекомунікацій [13, с. 115].

Міський транспорт, таким чином, пов'язаний з просторовими формами, які варіюються в залежності від режиму їх використання. Місцеві географічні та історичні характеристики залишаються важливими факторами, що впливають на міські форми. У століття широкі автомобілізації і особистої мобільності все більше число міст розвивають свою просторову структуру, що збільшує залежність життєдіяльності населення і комерційних структур від моторизованого транспорту, зокрема, особистого автомобіля. Це спровокувало перехід від сітки вулиць до криволінійних і кластерних моделей, які зазвичай зустрічаються в приміських районах. Дисперсійна форма міської забудови і відповідне розташування вулиць міста має місце в багатьох різних типах міст.

3. Наступною тенденцією еволюції транспорту та міських просторових форм є набуття рис компактності центром міста. Так, багато сучасних міст успадкували міську форму з щільних міських ядер центру. Однак на іншому кінці спектру можна зустріти дисперсійні міські форми, які були створені відносно нещодавно і пов'язані з високим рівнем автомобілізації.

Важливу роль в економічній життєздатності населення, державних, муніципальних і комерційних організацій, а також в міських просторових структурах відіграють міські порти, аеропорти, залізничні та автовокзали як центри тяжіння і розподілу транспортних потоків [14, с. 79].

Еволюція транспорту і транспортних технологій, в цілому, привели до змін у міських просторових формах. У минулому, традиційні виробництва залежали від наявності централізованих робочих місць, транспортних і технологічних чинників, а сучасні виробництва, торгово-офісні центри, транспортно-логістичні центри розміщуються в приміських районах через більш низьку вартість будівництва і оренди. Таким чином, міські просторові структури перейшли від вузлової до багатовузлової форми, що зумовило розвиток міста і формування нових зв'язків з регіональними та глобальними суб'єктами економічної діяльності.

Різні частини міста мають неоднакову динаміку розвитку в залежності від його просторової структури. Ці зміни відбулися у відповідності з різними географічними та історичними процесами. Два процеси мали істотний вплив на формування сучасних міських просторових структур: дисперсна модель розвитку міст і децентралізація життєдіяльності. Це призвело до двох протилежних ефектів. По-перше, час на поїздки залишався відносно стабільним за тривалістю. По-друге, сполучення, як правило, здійснювалося автомобільним, а не громадським транспортом. Більшість транзитних доріг та інфраструктурних систем були розроблені для полегшення транспортного потоку між передмістям і містом, а не між передмістями. В результаті, приміські автомагістралі виявилися менш перевантаженими, ніж міські магістралі.

Хоча транспортні системи і моделі значно змінилися з плином часу, більшість людей знаходяться в дорозі 30—40 хвилин в одному напрямку. У всьому світі люди витрачають близько 1,2 години в день на поїздки на роботу при низькому або високому значенні мобільності. Різні технології транспорту пов'язані з різною швидкістю і потужністю переміщення. В результаті, міста, які в основному покладаються на немоторизований транспорт, як правило, відрізняються від міст з більш сучасним транспортом. Транспортні технології відіграють важливу роль в міських просторових формах для різних видів діяльності, а їх еволюція тісно пов'язана з місцевими умовами життєдіяльності, розвитком інфраструктури і інвестиційною активністю [1, с. 83].

Площа міст, що виділяється на транспорт, часто корелює з рівнем мобільності. До автомобільної ери близько 10% міської землі припадало на транспорт, а дороги призначалися для пішоходів. Як тільки збільшилися мобільність людей і вантажів, зросла частка міських районів для транспорту та його інфраструктури. Великі зміни в просторових формах міського транспорту спостерігаються між різними містами, різними частинами міста, центральними і периферійними районами. Основними компонентами просторових форм міського транспорту є пішохідні зони, дороги і парковки, велосипедні доріжки, транзитні системи громадського транспорту, транспортні термінали (порти, аеропорти, метро, автомобільні та залізничні станції тощо). Наприклад, багато транзитних систем такі, як автобуси

і трамваї, істотно скоротили частку дорожнього простору, що припадає на інші види транспорту, що призвело до створення дорожніх смуг руху, призначених для автобусів, на постійній чи тимчасовій (в годину пік) основі.

Просторове значення кожного виду транспорту змінюється в залежності від ряду факторів, у тому числі найбільш важливим є щільність. Крім того, кожен вид транспорту має унікальні ознаки продуктивності і характеристики використовуваного простору. Найбільш наочним прикладом є автомобіль, який вимагає простір для переміщення (частини дорожньої інфраструктури), але також використовує значну частину міського простору для стаціонарного розміщення. Таким чином, велика площа міського простору повинна бути виділена для розміщення автомобіля, коли він є економічно та соціально недоцільним. У великих міських агломераціях майже всі вільні місця для паркування на вулиці і районах середньої та вищої щільності зайняті упродовж дня. У містах Західної Європи дороги становлять від 10% до 20% міського простору, тоді як в інших країнах цей показник становить близько 6%, але швидко збільшується за рахунок автомобілізації [5, с. 79].

Урбанізація, крім усього іншого, характеризується зростанням числа поїздок в міських районах. Міста традиційно відповідають на зростання мобільності розвитком транспортних засобів, просторових форм та інфраструктури. У розвинених країнах світу міські просторові структури з точки зору використання автомобілів, діляться на чотири основні типи: повністю моторизовану мережу, яка залежить від кількості особистого автотранспорту населення міста; слабкий центр, де багато видів життєдіяльності знаходяться на периферії; сильний центр, який має високу щільність міських центрів з добре розвинутою системою громадського транспорту; мережу з обмеженим трафіком, переважно в центрі міста і в години пік.

Міський транспорт включає три широкі категорії перевезень: громадські, індивідуальні та вантажні перевезення. У той час як пасажирські перевезення є результатом численних індивідуальних рішень, заснованих на різних обґрунтуваннях, вантажні перевезення є результатом спільних рішень вантажовласників і поставальників транспортних послуг. У ряді випадків, пасажирські і вантажні перевезення доповнюють один одного, але іноді можуть конкурувати між собою.

Метою громадського транспорту є надання загальнодоступних послуг населенню в мобільності в певній частині міста. Його ефективність заснована на перевезеннях великої кількості пасажирів та досягненні економії на масштабі діяльності. Громадські перевезення здійснюються з використанням трамваїв, автобусів, тролейбусів, метро, електропоїздів і поромів [4, с. 64]. Індивідуальний транспорт надає послуги мобільності, яка є результатом особистого вибору засобів, як-от: автомобіль, ходьба, велосипед і мотоцикл.

Оскільки міста є домінуючими центрами виробництва, розподілу і споживання товарів, комерційна діяльність (індивідуальна, колективна) супроводжується великими вантажними перевезеннями. Ці перевезення в основному здійснюються автофургонами і їх переміщенням між виробництвами, розподільчими центрами, складами і організаціями роздрібною торгівлі.

Таким чином, швидкий розвиток міст, що відбувається в багатьох країнах світу, тягне за собою збільшення кількості пасажирів і вантажів, які прямують в міські райони. Перевезення, як правило, здійснюються на великі відстані, але досвід показує, що за останні сто років середній час у дорозі змінився не суттєво (від 1 до 1,2 години в день). Це означає, що споживачі послуг перевезення поступово перейшли до більш швидких видів транспорту і, отже, та сама відстань може бути подолана швидше. Були реалізовані на практиці більш ефективні технології транспортних засобів та інфраструктури, в результаті чого сформувалася велика різноманітність систем міського транспорту в світі. Розвинені країни пройшли три основні періоди розвитку міст, і кожен з них був пов'язаний з особливою формою міської мобільності (ходьбою, гужовим транспортом, електротранспортом, автотранспортом).

У науковій літературі мобільність розглядається в соціальному аспекті як проблема справедливості. Частка автомобілів у міських поїздах варіюється в залежності від міської просторової форми, соціального статусу громадянина, його доходів, якості послуг громадського транспорту та можливості парковки. Громадський транспорт є загальнодоступним для таких соціальних груп, як студенти, літні люди, малозабезпечені громадяни. Існують значні відмінності в мобільності в залежності від віку, доходів, статі та стану здоров'я.

Важливу роль у розвитку сучасних міст відіграє громадський транспорт (автобуси, тролейбуси, трамваї, метро, монорейкові залізниці) і комунальна (муніципальна) транспортно-дорожня інфраструктура. Громадський транспорт значно покращує якість життя в міських агломераціях, забезпечуючи безпечне, ефективне і економічне обслуговування пасажирів. Громадський транспорт служить як індивідуальним інтересам окремих громадян, так і колективним інтересам всього населення міста, збільшує особисті можливості і забезпечує особисту мобільність [4, с. 167].

Громадський транспорт та міські транспортні коридори є природними координаційними центрами для населення міста, забезпечують економічну і соціальну ефективність життєдіяльності, сприяють створенню сильних районних центрів, які є економічно стабільними, безпечними і продуктивними [3, с. 9]. Коли пасажирів використовують громадський транспорт для поїздок, то їх контакти з оточуючими стають більш тісними і зростає рівень комунікацій, а залежність від автомобілів знижується, що сприяє підвищенню рівня фізичної активності.

Громадський транспорт забезпечує економію суспільних витрат, включаючи поточні і одноразові. За розрахунками, наведеними у роботі [4], кожен рубль, інвестований в громадські транспортні проекти, приносить близько 6 руб. економічного ефекту, а кожен 10 млн руб., інвестовані в громадський транспорт, приносять щорічний дохід в 30 млн руб. [4]. Вважається, що нерухомість (житлові приміщення, комерційні будівлі та офіси), яка обслуговується громадським транспортом, цінується вище, ніж її аналогічні види, не доступні для громадського транспорту. Міський пасажирський транспорт сприяє державному і міському економічному зростанню, збільшує місцеву клієнтську базу для цілого ряду послуг (роздрібною торгівлі, підприємств громадського харчування, медичних установ, закладів

освіти, побутових послуг тощо). Такий вид транспорту оживляє райони проживання, збільшує соціальну взаємодію і пішохідну активність, підвищує безпеку, а також допомагає створити відчуття комфортних умов проживання. Так, вважається, що до 2025 року 20% населення розвинених міст буде старше 65 років, і багато хто з них будуть не в змозі управляти особистими автомобілями, що є додатковим драйвером зростання послуг громадського транспорту [11, с. 61].

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено аналіз тенденцій формування міського транспортного середовища в Україні і виявлено їх фундаментальні властивості, а саме: 1. Процес глобалізації є основною тенденцією сучасної епохи, який підтримується розширенням транспортних і телекомунікаційних систем, а також формуванням середовища, сприятливого для міжнародних операцій на етапі лібералізації торгівлі. 2. Урбанізація є одним з найважливіших трендів економічних і соціальних змін сучасності і яка, своєю чергою, набула відповідного статусу в результаті синергії трьох основних демографічних тенденцій: природний приріст населення; міграції сільських жителів у міста, особливо в країнах, що розвиваються; міжнародної міграції у великі міста. 3. Значущою тенденцією, що впливає на розвиток міського транспорту, є потужність наявної транспортної інфраструктури і потреби міських жителів у мобільності переміщення. 4. Тенденцією еволюції транспорту та міських просторових форм є набуття рис компактності центру міста, адже еволюція транспорту і транспортних технологій призвели до змін у міських просторових формах.

Всі розглянуті тенденції і чинники формування міського транспортного середовища обумовлюють актуальність дослідження стану і перспектив розвитку міського громадського транспорту в Україні, що і визначає перспективи подальших наукових досліджень.

Література:

1. Аксенов И.М. Маркетинг пассажирских перевозок / — К.: Основа, — 2016. — 212 с
2. Аксёнов И.М. Маркетинг на объектах транспорта [Текст]: монография / И.М. Аксёнов. — Нежин: Издательство "АспектПоліграф", 2016. — 336 с.
3. Герами В.Д. Концепции формирования системы городского пассажирского общественного транспорта [Текст] / В.Д. Герами // Автотранспортное предприятие. — 2009. — Май. — С. 8—11.
4. Ефремов И.С., Кобозев В.М., Юрин В.А. Теория городских пассажирских перевозок. — М.: Высш. шк., 1980. — 535 с.
5. Ігнатенко О.С. Пасажирські перевезення / За ред. О.С. Ігнатенко, В.С. Маруніча — К.: НТУ, 2017. — 265 с.
6. Кашканов В.А. Організація автомобільних перевезень / В.А. Кашканов, А.А. Кашканов, В.В. Варчук. — Вінниця: ВНТУ, 2017. — 139 с.
7. Костюк В.О. Техніко-економічний аналіз діяльності підприємств міського господарства / В.О. Костюк. — Харків: ХДАМГ, 2010. — 145 с.
8. Крісенко О.В. Конкурентоспроможність транспортних послуг для населення в містах // Вісн. НАДУ. — 2004. — Вип. 3. — С. 301—307.

9. Кучерук Г.Ю. Якість транспортних послуг: управління, розвиток та ефективність: [монографія] / Г.Ю. Кучерук. — К.: ДЕДУТ, 2016. — 205 с

10. Маруніч В.С., Шморган Л.Г. та ін. Організація та управління пасажирськими перевезеннями. — К.: Міленіум, 2017. — 528 с.

11. Рассел Дж. Список стран по ВВП (ППС) на душу населения [Текст] / Дж. Рассел. — М.: Книга по Требованию, 2012. — 136 с.

12. Рейцен Є.О. Транспортні системи міст. — К.: КНУБА, 2011. — 64 с.

13. Тойменцева И.А. Стратегическое планирование транспортных услуг [Текст] / И.А. Тойменцева // Вестн. Самар. гос. экон. ун-та. — Самара, 2009. — № 12 (62). — С. 112—117.

14. Трубина Е. Город в теории [Текст] / Е. Трубина. — М.: Новое лит. обозрение, 2011. — 520 с.

References:

1. Aksenov, Y.M. (2016), *Marketing of passenger transportation*, Osnova, Kyiv, Ukraine.
2. Aksenov, Y.M. (2016), *Marketing at transport facilities*, AspektPolihraf, Nezhyn, Ukraine.
3. Heramy, V.D. (2009), "Concepts of formation of urban passenger public transport system", *Avto-transportnoe predpriyatye*, vol. Traven', pp. 8—11.
4. Efremov, Y.S. Kobozev, V.M. Yurin, V.A. (1980), *Teoriya gorodskih passazhirskih perevozok* [Theory of urban passenger traffic], Vyssh. Shk, Moscow, Russia.
5. Ihnatenko, O.S. (2017), *Pasazhyr'ski perevezennia* [Passenger transportation], NTU, Kyiv, Ukraine.
6. Kashkanov, V.A. Kashkanov, A.A. Varchuk, V.V. (2017), *Orhanizatsiia avtomobil'nykh perevezhen'* [Organization of road transportation], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.
7. Kostyuk, V.O. (2010), *Tekhniko-ekonomichnyy analiz diial'nosti pidpriemstv mis'koho hospodarstva* [Feasibility study of the activity of urban enterprises], KhDAMH, Kharkiv, Ukraine.
8. Krisenko, O.V. (2004), "Competitively help transport hearing for people in cities", *Visn. NADU*, vol. 3, pp. 301—307.
9. Kucheruk, H.Yu. (2016), *Yakist' transportnykh posluh: upravlinnia, rozvytok ta efektyvnist'* [Quality of transport services: management, development and efficiency], DETUT, Kyiv, Ukraine.
10. Marunych, V.S. Shmorhun, L.H. (2017), *Orhanizatsiia ta upravlinnia pasazhyr'skymy perevezenniamy* [Organization and management of passenger transportation], Milenium, Kyiv, Ukraine.
11. Rassel, Dzh. (2012), *Spisok stran po VVP (PPS) na dushu naselenija* [List of countries per capita GDP (PPP)], *Kniga po Trebovaniju*, Moscow, Russia.
12. Rejtsen, Ye.O. (2011), *Transportni systemy mist* [Transportation systems of cities], KNUBA, Kyiv, Ukraine.
13. Tojmenceva, I.A. (2009), "Strategic planning of transport services", *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta*, vol. 12 (62), pp. 112—117.
14. Trubina, E. (2011), *Gorod v teorii* [City in theory], *Novoe lit. obozrenie*, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2019 р.

*В. І. Гайдай,
аспірант кафедри публічної політики та політичної аналітики,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-4441-6596*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.69

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПДФО В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

V. Haidai,
Postgraduate student of the Department of Public Policy and Political Analytics,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF THE INCOME TAX OF INDIVIDUALS IN THE CONDITIONS DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню та осмисленню механізмів державного регулювання ПДФО в сучасних умовах господарювання. Розглянуто особливості механізмів справляння (нарахування та сплати) податку з доходів фізичних осіб у зв'язку з бюджетною децентралізацією та перспективи підвищення ефективності фіскальної й соціально-регулятивної ролі цього податку в Україні. Виокремлено спільні та відмінні ознаки сплати податку з доходу фізичних осіб в Україні та країнах ЄС, розкрито механізми сплати цього податку. Класифіковано основні елементи сплати податку, охарактеризовано динаміку максимальних і мінімальних ставок податку.

В історичному аспекті проаналізовано виникнення та розвиток податкової форми в розрізі змін законодавства та на основі нормативно-правових актів, які регулюють процес нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб. Встановлено зростання ролі ПДФО в надходженнях до бюджету України. Розглянуто законодавчі зміни щодо оподаткування доходів фізичних. Відповідно до нормативно-правових актів встановлено зміни щодо зарахування та перерозподілу ПДФО між бюджетами різних рівнів.

Проаналізовано проблеми щодо справляння податку з доходів фізичних осіб та сформовано рекомендації щодо вдосконалення механізмів оподаткування доходів громадян в Україні.

The article is devoted to theoretical justification and understanding of mechanisms of state regulation of PIT in modern economic conditions. The peculiarities of the mechanisms of collection (calculation and payment) of the tax on personal income in connection with the budgetary decentralization and the prospects of increasing the efficiency of the fiscal and socio-regulatory role of this tax in Ukraine are considered.

The mechanisms of state regulation of tax on personal income are defined, namely: legal, economic, institutional and motivational.

Legal mechanisms are carried out by adopting statutory regulations.

Economic mechanisms are based on approaches in the process of administration, redistribution of tax in order to achieve a certain economic effect.

Institutional systems of regulation are the interaction of State and local authorities through an organizational system of ties and legal norms.

Motivational mechanisms are in the growth of motivation of local self-government bodies to the development of democracy and local self-government.

The common and distinctive signs of payment of income tax on private individuals in Ukraine and EU countries, revealed payment mechanisms of this tax are singled out.

It was established that in the countries of the European Union there is different from the Ukrainian tax system, namely:

There is a progressive system, under which the principle "who earns more — pay more" is implemented.

Local self-government bodies, depending on their needs, can independently adjust the tax rate.

The main items of tax payment are classified, the dynamics of maximum and minimum tax rates are described.

In historical aspect, the emergence and development of tax forms in the context of changes in legislation and on the basis of normative legal acts regulating the process of calculation and payment of personal income tax are analyzed. The growth of the PFD in the revenues to the budget of Ukraine was established. Legislative changes regarding taxation of physical incomes are considered. According to the normative legal acts the changes on crediting and redistribution of PIT between budgets of different levels are established.

There are analyzed problems of tax on personal income and the recommendations for improving the mechanisms of taxation of citizens' incomes in Ukraine were formed.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, елементи оподаткування, мінімальні та максимальні ставки, механізми оподаткування.

Key words: personal income tax, elements of taxation, minimum and maximum rates, taxation mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні потребує швидких трансформаційних змін, структурних реформ спрямованих на розбудову конкурентоздатної ринкової економічної системи. Досягнення кардинальних зрушень в економіці можливе лише за умови активного державного регулювання її найважливіших секторів, зокрема фінансового. Водночас здійснення реформ повинно зробити економіку ефективною і соціально орієнтованою як для суспільства, так і для держави.

Науковими дослідженнями у сфері державного управління доведено, що в країнах із трансформаційною економікою необхідність державного регулювання вища, оскільки самоорганізація властива досить стійким системам і малоефективна в період переходу від однієї системи до іншої, загостренням соціальних проблем. Функція держави при цьому стимулювати, сприяти трансформаційним процесам, реформам, надавати економічним процесам чіткої спрямованості відповідно до цілей, завдань, потреб та інтересів країни.

Однією з найбільш важливих реформ в Україні є реформа децентралізації владних та фінансових повноважень держави на користь місцевого самоврядування. Фінансовий аспект цієї реформи є одним із найсуттєвіших, від якого, у великій мірі, залежить успішність проведення самої реформи. Варто зазначити, що податки — це головний фінансовий метод мобілізації державних доходів, податки є вагомим засобом формування доходів державного та місцевих бюджетів.

Серед визначальних податків які забезпечують формування місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб (далі — ПДФО), який водночас виконує роль соціального регулятора, оскільки стосується кожного члена суспільства. В Україні для розвитку конкурентоспроможної соціально-орієнтованої економіки варто здійснювати ефективне реформування системи оподат-

кування в цілому, і, зокрема, модернізацію механізмів державного регулювання ПДФО. Це забезпечить виконання справедливих соціально-економічних функцій держави і неминуче призведе до росту добробуту населення, збільшення довіри громадян до органів публічної влади.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вагомий внесок у дослідження проблем державного регулювання соціально-економічним розвитком зробили такі відомі вчені, як: О. Бойко-Бойчук, В. Гриньова, Л. Дідківська, В. Малиновський, І. Розпутенко, Р. Рудницька, Д. Стеченко, О. Федорчак, Н. Харченко, Ю. Бажал, О. Білорус, В. Геєць, Н. Гончарова, А. Гриценко, М. Долішній, М. Данько, С. Дорогунцов, Д. Євдокимова, І. Лукинов, Д. Лук'яненко, А. Мар'єнко, Б. Панасюк, Ю. Пахомов, В. Пономаренко, А. Поручник, М. Соколик, М. Чумаченко, А. Філіпенко, О. Чечель.

Водночас огляд наукових публікацій свідчить про те, що основні кластери механізмів державного регулювання ПДФО в умовах децентралізації ще не достатньо глибоко та повно розкриті. Актуальним залишається питання розробки ефективних економічних, правових, інституційних, мотиваційних механізмів державного регулювання фінансів в умовах децентралізації влади і управління. Це і обумовлює необхідність більш глибоких досліджень у цьому напрямі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є аналіз правових, економічних, інституційних та мотиваційних механізмів державного регулювання ПДФО в контексті здійснення реформи децентралізації, оцінка структури механізмів державного регулювання ПДФО, розроблення пропозицій щодо удосконалення механізмів стягнення ПДФО в Україні.

Таблиця 1. Основні елементи сплати податку з доходів фізичних осіб в Україні

Назва	Сутність
Суб'єкт оподаткування	1. Резиденти – фізичні особи (доходи, отримані з джерела їхнього походження в Україні, та іноземні доходи). 2. Нерезиденти – фізичні особи (доходи, отримані з джерела їхнього походження в Україні). 3. Податкові агенти
Об'єкт оподаткування	Об'єктом оподаткування резидента є: 1. Загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід. 2. Доходи з джерела їхнього походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування. 3. Іноземні доходи – прибутки, отримані з джерел за межами України. Об'єктом оподаткування нерезидента є: 1. Загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід із джерела його походження в Україні. 2. Доходи з джерела їхнього походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування
Податкова база	Базою оподаткування є загальний оподатковуваний дохід – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований на користь платника податку протягом звітного податкового періоду
Ставка податку	Ставка податку становить 18% бази оподаткування щодо доходів заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами. Ставка податку становить 5 % бази оподаткування у випадках - для доходів у вигляді дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами - платниками податку на прибуток підприємств (крім доходів у вигляді дивідендів по акціям, інвестиційним сертифікатам, які виплачуються інститутами спільного інвестування). Ставка податку становить 0% бази оподаткування – для об'єктів спадщини, що успадковується членами сім'ї спадкодавця першого та другого ступенів споріднення
Порядок нарахування	Резиденти сплачують податок з усіх доходів, отриманих із джерела їхнього походження як в Україні, так і за кордоном. Водночас у них залишається можливість врахувати податок, сплачений за кордоном, у визначенні в декларації річної суми податку, що підлягає сплаті в бюджет. Нерезидент платить податок також за чинним сьогодні принципом – тільки з доходів, одержаних в Україні

купність норм та принципів щодо визначення ставки податку, об'єкту оподаткування, пільг, які повинні врегулювати суспільні відносини.

Соціальна — зачіпає інтереси економічно активного населення країни, згладжує нерівність у доходах, яка існує між різними соціальними групами (хто заробляє більше — більше платить), впливає на рівень заощаджень населення, обсяг, динаміку і структуру внутрішнього попиту, якість життя, демографічні та інші показники соціальної сфери. У разі зменшення ставки податку збільшується попит на товари та послуги, створюються умови для збільшення заощаджень, і навпаки у разі збільшення ставки податку, платник податку сплачує з свого доходу в бюджет більше — залишаючи для власного споживання менше.

Через ПДФО реалізується зв'язок громадян-платників з державою (в особі фіскальних органів) і місцевими органами самоврядування, тим самим громадяни стають причетними

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) — одне з основних джерел доходів бюджету держави, місцевих бюджетів, яке використовується для регулювання доходів і накопичень різних соціальних груп населення.

Державне регулювання ПДФО в умовах децентралізації влади — це політико-економічний процес, що ґрунтується на реалізації відповідної державної податкової політики як сукупності форм і методів державного впливу на суб'єктів оподаткування та отримувачів податків. Мета державного регулювання ПДФО, яке здійснюється за допомогою прийняття нормативно-правових актів, полягає у визначенні оптимальної моделі розвитку взаємовідносин, що складаються при адмініструванні та розподілі цього податку. Державне регулювання виявляється також у встановленні законодавчих нормативів, правил, вимог та процедур адміністрування та перерозподілу ПДФО.

Податку на доходи фізичних осіб як економічній категорії властиві такі характеристики:

Фінансово-економічна — відчужуються частина отриманого доходу платника на користь держави, органів місцевого самоврядування, для виконання ними своїх функцій. Тобто є платою громадянина за послуги Держави.

Політична — узгоджуються інтереси різних верств суспільства. Тобто виробляється та реалізовується су-

до формування доходів бюджету і набувають прав для контролю за ефективним використанням державних ресурсів.

У сучасних умовах поряд з фіскальною особливу увагу держава повинна приділяти регулюючій функції ПДФО, бо податок чинить серйозний вплив на рівень і структуру доходів населення, його платоспроможний попит.

Значущість ПДФО обумовлена тим, що він:

- 1) безпосередньо зачіпає інтереси всіх без винятку верств економічно активного населення країни;
- 2) один з основних податків, який дозволяє в максимальному ступені реалізувати основні принципи оподаткування: справедливості і рівномірності розподілу податкового тягаря;
- 3) дозволяє змінювати розмір кінцевих доходів населення без зміни відповідності між результатами праці та її оплатою;
- 4) впливає на структуру кінцевих доходів населення, а отже, і на структуру потреб населення;
- 5) дозволяє обкладати доходи, які отримуються з різних джерел [9].

Прийняття законодавчо-нормативних актів формує правовий механізм державного регулювання ПДФО, який зумовив появу та розвиток податку.

Мотиваційні механізми адміністративно-фінансової децентралізації в Україні заключаються в зростанні мотивації органів місцевого самоврядування до розбудови демократії та розвитку місцевого самоврядуван-

ня через покращення умов життя громадян, підвищення якості та кількості соціальних послуг, які надаються жителям громад, у зв'язку збільшенням доходів місцевих бюджетів у тому числі від надходжень ПДФО.

Систему прибуткового оподаткування громадян в Україні було запроваджено із середини 1991 р. наслідок ухвалення Закону Української РСР "Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства" від 5 липня 1991 р.

З 26 грудня 1992 р. система оподаткування фізичних осіб регулювалась Декретом Кабінетом Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян", який діяв до 1 січня 2004 року. За цей період часто відбувалась зміна ставок прибуткового податку з громадян вбік збільшення — іноді по кілька разів на рік. Це було обумовлено розвитком ринкових відносин, зміною форми одержання доходу, необхідністю вирівнювання доходів малозабезпечених і високозабезпечених верств населення за допомогою прогресивної шкали ставок. Але попри збільшення ставок майже удвічі, доходи бюджету від прибуткового податку з громадян в цей період зменшились. Це сталося внаслідок ухилення громадян від сплати ПДФО.

У травні 2003 р. було ухвалено Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб", яким передбачено суттєві зміни в механізмі справляння податку з доходів фізичних осіб. Декрет Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" втратив чинність, за винятком норм розділу IV у частині оподаткування доходів фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю. Основними нововведеннями цього закону стала відмова від прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних з максимальної ставкою 40 % та встановлення єдиної податкової ставки оподаткування сукупного місячного (річного) доходу у розмірі 15 %, а на період з 1 січня 2004 року по 31 грудня 2006 року — 13 %.

З 01.01.2011 р. в Україні порядок нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб регулюється розділом IV Податкового кодексу України (далі — ПКУ) від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами). Механізм державного регулювання нарахування і стягнення податку на доходи фізичних осіб повинен базуватися на складових елементах системи оподаткування та чинному податковому законодавстві (табл. 1).

З прийняттям ПКУ з 1 січня 2011 р. в Україні почало діяти малопрогресивне оподаткування фізичних осіб. Була встановлена основна ставка податку, а саме 15 % бази оподаткування щодо доходів, які не перевищували 10 мінімальних зарплат. У разі якщо загальна сума отриманих платником податку доходів у звітному податковому місяці перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становила 17 % (20 % з 01 січня 2015 р.) суми перевищення. Ця норма мала б забезпечити рівномірність податкового навантаження, проте проблемою залишалось приховування (тінізація) доходів у вигляді заробітної плати. Роботодавці платити неофіційні доходи праців-

Таблиця 2. Надходження ПДФО, млрд грн

Роки	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Надходження ПДФО в місцеві бюджети	54,0	61,1	64,6	62,6	54,9	78,9	110,7	135,6
Надходження ПДФО в Державний бюджет	6,2	7,0	7,6	12,6	45,1	59,8	75,0	91,1

никам з метою ухилення від оподаткування. Ситуація з приховуванням доходів призводить до того, що соціально-регулятивна функція податку на доходи фізичних осіб реалізувалася недостатньо ефективно.

В Україні основна частина населення отримувала доходи, що не перевищують встановлену межу у 10 розмірів мінімальних зарплат і відповідно, основна ставка за якою сплачували податок була в розмірі 15 %, однак діапазон встановленого доходу достатній для того, щоб однакова відсоткова ставка по-різному впливала на рівень життя окремого платника податку. Одна ставка оподаткування може для незначних доходів відбирати, наприклад, усі кошти для накопичення та ще й частину коштів, призначених для споживання, а для великих доходів ця сама ставка відбиратиме лише незначну частину коштів, призначених для інвестування. Таким чином, в Україні розвинено лише фіскальну функцію податку, без врахування соціально-регулятивної функції податку на доходи фізичних осіб.

Економічний механізм базується на підходах щодо процесу адміністрування, перерозподілу податку з метою досягнення певного економічного ефекту. Фіскальне значення податку полягає у фінансуванні доходів бюджету. Податок на доходи фізичних осіб є однією з основних статей податкових надходжень в Україні (табл. 2).

Номінальні надходження ПДФО до Зведеного бюджету України (далі — ЗБУ) зросли із 60,2 млрд грн за 2011 року до 226,7 млрд грн за 2018 рік.

Особливо різке зростання номінальних надходжень спостерігалось починаючи з 2015 року. Так, якщо в середньому щорічний темп приросту сукупних надходжень ПДФО до ЗБУ в 2011—2014 роках складав 6—7 %, то в 2015 році — вже 25 %, а в 2016 році — 39 %, в 2017 — 33,7 %, в 2018 — 22,12 %.

Попередньо може скластися враження, що ефекти податкових реформ 2014—2016 років були лише позитивними. Проте більш детальний аналіз свідчить, що зростання зумовлене не такими факторами, як покращення економічної ситуації в країні, зростання реальної заробітної плати населення, легалізація тіньових заробітних плат, а насамперед:

— змінами в податковому законодавстві (введення нових об'єктів оподаткування, розширення існуючої бази оподаткування, зміна ставки податку тощо), які зумовили зростання податкового навантаження на трудові доходи;

— різкою девальвацією гривні та пов'язаних з нею інфляційних процесів (з 2014 року гривня знецінилась більше ніж утричі — із 7,99 грн/\$ у лютому 2014 року до 24,00 грн/\$ у грудні 2015 року і продовжує девальвувати — станом на 17.09.18 курс становить 28,15 грн/\$).

Одним із ключових чинників, який вплинув на номінальне зростання надходжень ПДФО, є інфляція. Як свідчать дані, номінальні надходження ПДФО до Зведеного бюджету в 2017 році були у 3,6 рази вищі за показники 2011 року. Проте за 6 років реальне зростання

Таблиця 3. Частка ПДФО у податкових надходженнях місцевих бюджетів

Роки	Частка ПДФО у податкових надходженнях місцевих бюджетів
2011	73,97
2012	71,13
2013	70,82
2014	71,63
2015	55,92
2016	53,76
2017	55,05
2018	59,02

Таблиця 4. Ставки податку з доходів громадян у країнах ЄС

Країна	Ставка податку (не пасивні доходи)	
	мінімальна	максимальна
Франція	10,52%	47%
Німеччина	14%	45%
Великобританія	7,5%	45%
Швеція	29%	60%
Норвегія	30,5%	41,7%
Україна	18%	18%

надходжень ПДФО склало лише 20 % (в порівнянних цінах 2010 року). Реальних фіскальних ефектів від ПДФО не спостерігається незважаючи на постійне підвищення мінімальної заробітної плати (із 01.01.2011 по 01.01.2018 вона зросла на 295 %), зміни ставки оподаткування та інші новації в результаті податкових реформ 2014—2016 років. Більше того, у 2014—2015 роках реальні надходження ПДФО скоротилися. Це, насамперед, зумовлено зменшенням кількості платників податків, у тому числі через анексію Криму та воєнний конфлікт на Сході України, зростанням безробіття та еміграцією населення.

Варто зазначити, що до 2015 р. мобілізовані суми податку на доходи фізичних осіб розподілялись між ланками бюджетної системи в наступному порядку:

- місто Київ — 50% у кошик власних доходів;
- міста обласного значення — 75% у кошик власних доходів, 25% до бюджетів областей;
- міста районного значення, селища та села — 25% у кошик власних доходів, 50% до районного бюджету, 25% до бюджетів областей.

У 2015 р. пропорції розподілу між бюджетами сплачених сум податку на доходи громадян було дещо змінено, в зв'язку з тим, що у квітні 2014 року Уряд схвалив основний концептуальний документ — Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, та було затверджено План заходів щодо її реалізації, які дали старт реформі.

Для реалізації положень Концепції та завдань Плану заходів, необхідно було внести зміни до Конституції України, а також сформувати пакет нового законодавства.

Зміни до Конституції мали вирішити питання утворення виконавчих органів обласних та районних рад, реорганізації місцевих державних адміністрацій в органи контролю-наглядового типу, дати чітке визначення адміністративно-територіальної одиниці — громади.

Проте Верховній Раді України прийняти подані Президентом України зміни до Конституції щодо децентралізації не вдалося.

Відповідно Уряд України з 2014 року розпочав реформу в межах чинної Конституції.

Було сформовано і діє основний пакет нового законодавства, впроваджено першочергові законодавчі ініціативи, а саме: Закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України.

Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація і місцеві бюджети за останні роки за рахунок ПДФО зросли на 73,09 млрд грн: з 62,56 млрд у 2014 до 135,65 млрд грн у 2018 році.

Зростання було досягнуто, завдяки:

1) перерозподілу в 2015 році часток зарахування ПДФО між бюджетами, а саме:

до бюджету міста Київ почало зараховуватися 40% доходів від ПДФО;

до решти місцевих бюджетів зараховується: 25% до державного бюджету, 15% до обласного бюджету, 60% до бюджетів відповідної території.

2) збільшенню ставки ПДФО з 15% до 18% у 2016 році (табл. 3).

Отже, внаслідок зміни бюджетного розподілу мобілізованих сум ПДФО, частка податку зменшилась у доходах місцевих бюджетів, і це попри те що здійснюється реформа децентралізації влади в Україні, згідно з якою: децентралізація — передача повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей — органам місцевого самоврядування.

Інституційний механізм регулювання полягає у взаємодії державних та місцевих органів з приводу розподілу податку між бюджетами за допомогою організаційної системи зв'язків та правових норм.

Також з метою розробки пропозицій щодо формування в Україні оптимальної системи оподаткування доходів фізичних осіб доцільним є вивчення наявних механізмів справляння прибуткового податку в Європейських країнах. Європейська система оподаткування полягає в тому, що її утворюють на основі прогресивної шкали (Франція, Німеччина, Великобританія, Швеція, Норвегія та інші) та діє загальне правило: ті, хто заробляє більше — платять більше.

Особливістю є те що податок складається з двох частин: місцевого (комунального) та державного (Швеція, Норвегія...), та органам місцевого самоврядування надано право самостійно встановлювати ставку податку від залежності від потреб (табл. 4).

У нашій країні були спроби запровадження вищевикладеної прогресивної шкали стягнення податків, але вони не завершилися успіхом.

У більшості країн Європи ПДФО належить до місцевих податків і регулюють ставки місцеві органи самоврядування, а в Україні — тільки держава, що в умовах децентралізації влади не відповідає потребам сьогодення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, організація ефективного державного регулювання ПДФО в умовах децентралізації влади є надзвичайно важливим завданням сьогодення.

Визначено ключові напрями та запропоновано шляхи удосконалення механізмів державного регулювання ПДФО. Зокрема нагальною є потреба удосконалення

правового, економічного, інституційного механізму для відмови від лише фіскальної спрямованості податку та для створення умов впровадження соціально-регулятивної функції податку, з метою розширення органів які мали б право встановлювати ставки податку.

Виходячи з вищевикладеного, існування проблем щодо адміністрування податку в Україні, та з врахуванням досвіду демократичних, економічно розвинених країн Європи виділяю групу рекомендацій щодо вдосконалення механізму оподаткування доходів громадян в умовах децентралізації:

1. Необхідно запровадити механізм прогресивної шкали оподаткування доходів. Відповідно до позитивного досвіду Європейських країн, прогресивна шкала має використовувати помірні ставки від 18% до 40%, що дасть змогу підвищити податкове навантаження на платників, які мають високий рівень, що призведе до збільшення надходження до бюджету країни.

2. Варто відмовитися від фіскального підходу адміністрування ПДФО та впроваджувати регулюючий механізм через встановлення неоподаткованого мінімуму доходу, з якого ПДФО не буде справлятися. Основною метою вдосконалення ПДФО має бути підвищення рівня суспільного добробуту, що діє на користь самих платників податків.

3. Законодавчо закріпити можливість встановлення ставки ПДФО органами місцевого самоврядування в залежності від потреб та можливостей громади.

4. Доцільно було б переглянути норму розподілу ПДФО між місцевими та державним бюджетом у бік збільшення частки, яка залишатиметься в розпорядженні ОМС аж до повного залишення надходжень ПДФО в місцевих бюджетах.

5. Здійснювати реальну боротьбу з корупцією для набуття впевненості платників ПДФО, у використанні сплачених податків, розпорядниками коштів, виключно в інтересах платників податків.

Подальшими розробками в цій проблемі є наукове обґрунтування запровадження прогресивних ставок ПДФО, обґрунтування впровадження рівня доходу громадянина, який не буде обкладатися податком. Для наповнення бюджетів громад доцільно розглянути варіанти відмови від перерозподілу ПДФО між державним та місцевим бюджетами, та спрямувати надходження від ПДФО виключно до ОМС.

Література:

1. Електронний кодекс України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20180101>
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Стратегія сталого розвитку "Україна-2020" від 12 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
4. Code general des impots / Загальний податковий кодекс Французької республіки [Електронний ресурс]. — Режим доступу <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006069577&dateTexte=20180407>
5. Einkommensteuergesetz (Deutschland) / Закон про податок на прибуток в Федеративній Республіці Німеч-

чина [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gesetze-im-internet.de/estg/index.html>

6. Taxation in the United Kingdom /Оподаткування в Сполученому Королівстві [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/publications/rates-and-allowances-income-tax>

7. Гречко А.В. Перспективи реформування податкової системи України в умовах євроінтеграції / А.В. Гречко // Економіка та управління національним господарством. — 2014. — № 3. — С. 60—70.

8. Юришана Л.В. Податок на доходи фізичних осіб: механізм стягнення та джерело доходу бюджету України / Л.В. Юришана // Финансы, учет, банки. — 2016. — № 1 (21). — С. 215—224.

9. Непочатенко О.О., Боровик П.М., Парій Д.Ю. Оновлений механізм справляння податку на доходи фізичних осіб: проблеми та перспективи. / О.О. Непочатенко // Економіка. Управління. Інновації. — 2016. — 1 (16).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "Budget Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20180101> (Accessed 15 may 2019).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "Tax code of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 11 may 2019).
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "Ukraine 2020 Sustainable Development Strategy", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (Accessed 11 may 2019).
4. Parliament of France (2019), The Law of France "Code general des impots", available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006069577&dateTexte=20180407> (Accessed 16 may 2019).
5. Bundestag (1934), The Law of Germany "Einkommensteuergesetz", available at: <https://www.gesetze-im-internet.de/estg/index.html> (Accessed 22 april 2019).
6. The official websites of all government departments and many other agencies and public bodies (2019) "Taxation in the United Kingdom", available at: <https://www.gov.uk/government/publications/rates-and-allowances-income-tax> (Accessed 30 april 2019).
7. Grechko, A.V. (2014), "Prospects for reforming Ukraine's tax system in the context of European integration", Ekonomika ta upravlinnia natsional'nyh hospodarstvom, vol. 3, pp. 60—70.
8. Yurchyshena, L.V. (2016), "Individual income tax: mechanism of collection and source of income of the budget of Ukraine", Fynansy, uchet, banky, vol. 1 (21), pp. 215—224.
9. Nepochatenko, O.O. Borovik, P.M. and Pariy, D.Y. (2016), "The mechanism of taxation of individuals' income is updated: problems and prospects", Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii, vol. 1 (16), available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_1_16 (Accessed 4 Aug 2019).

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.